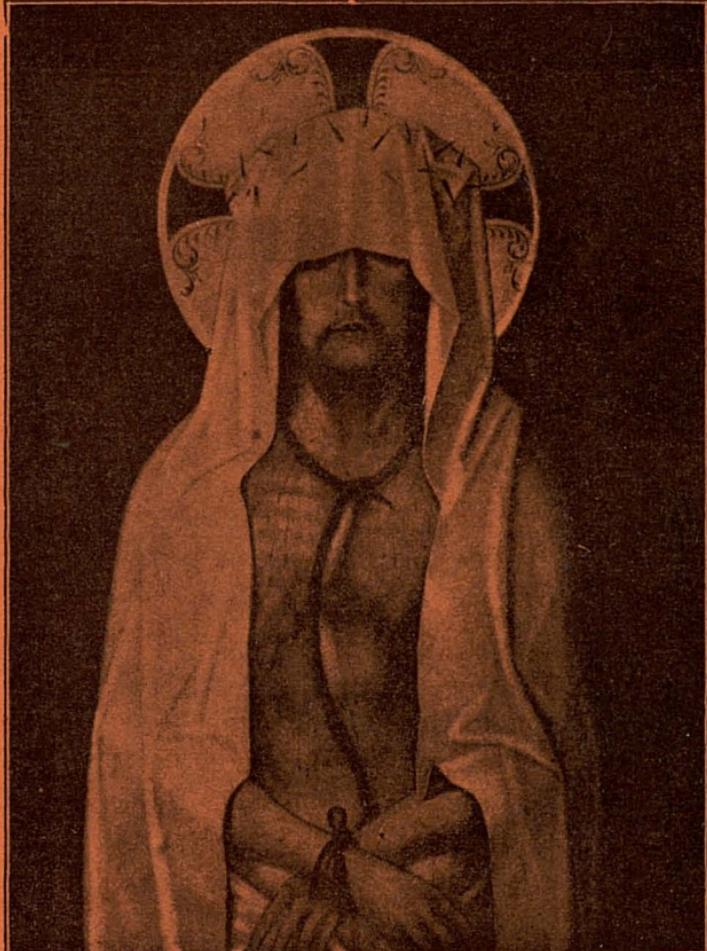

N. IORGA * ȚARA LATINĂ CEA MAI
DEPĂRTATĂ ÎN EUROPA:

PORTUGALIA

ILUSTRĂȚII
DE BECU *

NOTE DE DRUM
ȘI CONFERINȚE *

Chip al Mântuitorului de un pictor portughez din evul mediu.

**ȚARA LATINĂ
CEA MAI DEPĂRTATA
IN EUROPA:**

PORTUGALIA

**NOTE DE DRUM
ȘI CONFERINȚE**

DE

N. IORGA

— ILUSTRĂȚII DE BECU —

**EDITURA CASEI ȘCOALELOR
BUCUREȘTI
— 1928 —**

I.

Prefață spaniolă

Din nou în Spania. Asupra Madridului, curat și plin de o viață zgomotoasă și învălmășită, cu alergarea desperată a automobilelor albastre și galbene, se luptă un soare, care, în aceste d'intăiu zile din Mart, e cald și nourii ce se coboară de pe rostogolirea de pietre sure, mingi lăsate din jocul uriașilor, sus pe siera Escurialului, abia fac umbră.

*

De pe fereastra otelului privesc la trecători, cel mai bun mijloc de a surprinde obiceiurile și datinele unei națiuni. Părul tăiat — și aici! — al femeilor se ascunde în ușoara broboadă de dantelă neagră, șalul negru se întinde, ocrotitor și ascunzător, peste fustele negre; ciorapi negri trași strâmt pe linia frumoasă a picioarelor supțiri, cochete ghetuțe negre. E aici sumbra taină a Islamului, rămasă, peste veacuri de creștinătate, până azi. Bătrânele cu oasele frânte care se ascund cu totul în horbote par a veni din fundul stăpânirii arabe, și e calmul Orientului în discretă lor strecurare pe lângă ziduri.

*

Dar nu e Orient, seara, în sprintea veselie, totdeauna amestecată cu un delicat orgoliu, cu un final simț de demnitate, a femeilor cu fantastic de frumoși ochi negri în fața uimitor de albă, care năvălesc la ceasul când orașul se pornește pe distractie asupra străzilor necontenit tăiate de automobile cu iuți grații periculoase de banderilleros.

*

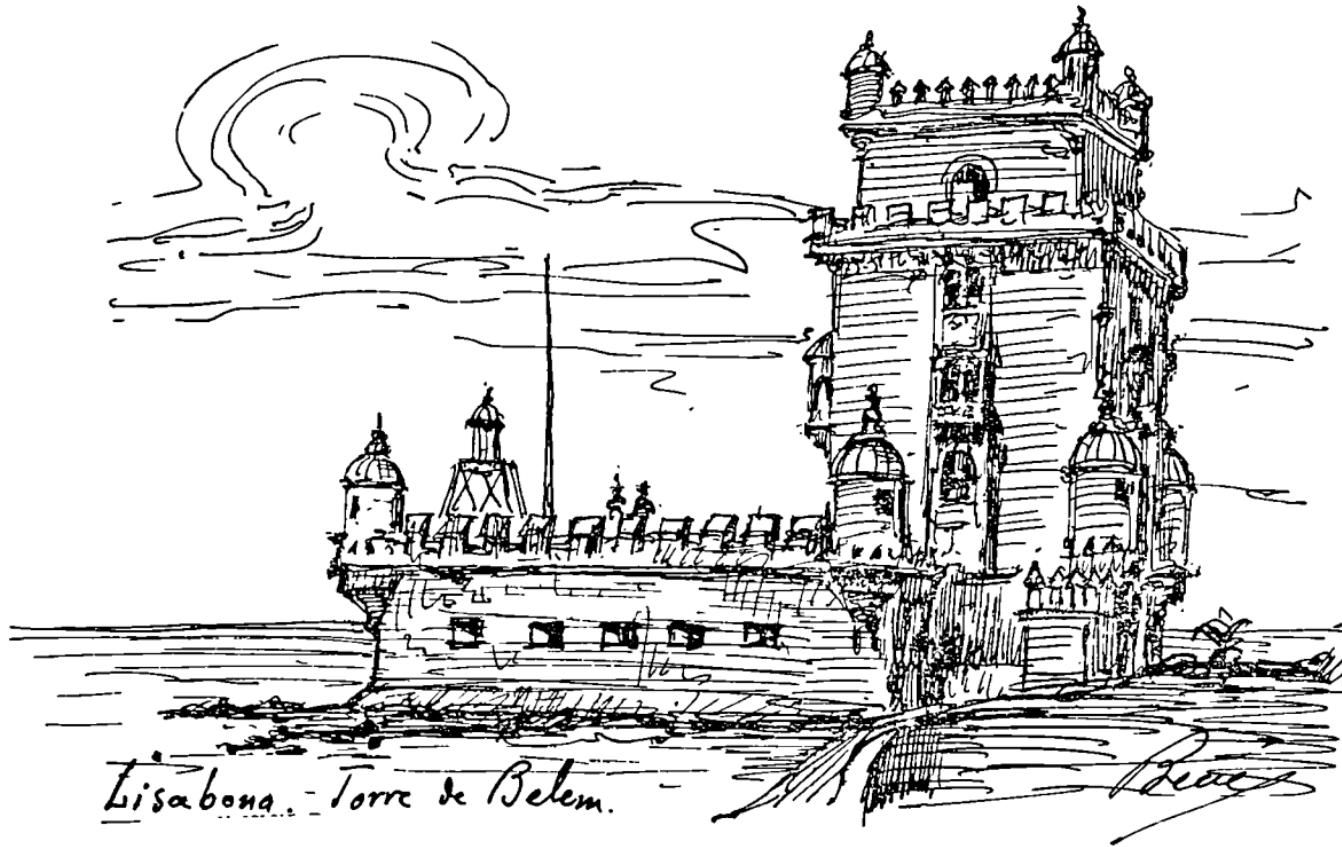
Ieșirea de la ateliere și magazine Sâmbăta dă acestor străzi larg străbătute de vântul muntelui un aspect de amețitoare viață populară. Fiecare merge pe unde vrea și cum vrea. Și ochii nu știu unde să se opreasă, din atâtă frumuseță, pe când trupul cotit și amenințat din toate părțile execută stângaciu un adevărat danț de zaruelas. Trâmbițele mașinelor domină zgomotul conversațiilor cu jumătate de glas ale părechilor și în colțuri săracele vânzătoare de losuri își plâng reclama lor care nu rămâne totdeauna fără efect.

*

Duminecă dimineața la o biserică. La una nouă, în care s'a sărbătorește căsătoria regelui. Mai puțină lume decât cum era de așteptat. Pe altar ard drept luminile, dar slujba s'a sfârșit. Un preot cereste mai mult pentru dânsul rugăciunea neînțeleasă. Femeile din popor intră și pleacă. Grupe își caută mângâierea în capela unde se roagă îngenunchiate. Câte una desmiardă cu mâna trupul lui Isus răstignit și apoi cu degetele astfel sfintite își atinge obrazul pentru o curioasă binecuvântare pagână.

*

Museul Osma, închis publicului, fiindca urmează a fi casa întemeietorului, unde se adună Dumineca

Lisabona. - Torre de Belém.

Turnul de la Belhem

prietenii ca și cum el ar fi sufletește de față — nobilă și mișcătoare donație! —, îmi e arătat de prietenul Cardenas, ministrul Spaniei la București. O neșfârșită bogăție de obiecte din cele mai alese. Ceramica, până la cea cu reflecte metalice al căror secret e pierdut, ocupă întregi culoare lungi; piesele se pot vinde pentru a fi înlocuite prin și mai rari exemplare; un comitet de adânci cunoșători dispune pentru cumpărături și schimburi de un însemnat budget. Foarte frumoase tapiserii cu subiecte alegorice; puține tablouri, dar bune; mai mult material din splendida mobilare, cu săpături în lemn de o extremă delicateță. Cutare dulap de complicație mură, care-și deschide misterios cutiuțele în care au încăput odinioară bogății pierdute. Ce-mi pare mai rar e bielșugul de stofe, de caracter bizantin și copt, rămășițele unui lux medieval de care nu se apropie contrafacerile noastre, lângă grelele veșminte de catifea ieșite din fabricile spaniole până în veacul trecut.

*

Museul de artă modernă prezintă pictura spaniolă din secolul al XIX-lea.

Multă imitație, de la expoziții davidiene cu albe trupuri goale, având în ele ceva cadaveric, până la replica *Glaneuselor* lui Millet. Tablouri istorice, care trimet la romanticismul francez înainte de Delacroix: multă lume înaintea celor care tratează subiecte naționale. Impresionant, dar nu atât din punctul de vedere al artei, de altfel corectă, acela care reprezentă pe sfântul care va fi Francisc Borja, dându-se îngrozit înlături la vederea corpului în sicriu al reginei Isabela, cu strigătul: „Niciodată, niciodată nu voi servi un stăpân care poate să moară”. Alt grup

la împuşcarea de Francesi a patrioşilor din zilele invasiei napoleoniene, a căror piramidă domină o grădină publică.

Mai interesante decât tot restul — afară de apariţia caricaturală a reginei lui Carol al IV-lea de Goya: fusta învoalătă-i dă un aier de păpuşă bătrână strâmbându-se, şi de două-trei portrete ale elevului său Vincente Lopez — sânt pânzele care redau, într-o formă sau în alta, viaţa populară. Terani în procesiune, cu o fulgerare de aur roşu pe veşmintele preoşilor, săteanul bătrân cu cilindrul înalt pe capul mărgenit de favorite în faţa fetei de celalt capăt al mesei şi mai ales grupele de fete de la țară, scăpărând din ochi, pe când mâinile şi picioarele au tremurări de danş. Din acela care aduce la târg bunătăţile câmpului, cu o găină chinuită drept în faţă, vin priviri care par a se desface de pe pânză urmărindu-te îmbietor în toate colţurile.

Arta religioasă nu lipseşte.. Un Isus pe malul lacului între figuri sumbre la cădereea serii. Un altul, mai impresionant, supt razele lunii pline, ridicându-se din şesul gol, înaintea vălmăşagului alb al Ierusalimului, asupra căruia Răscumpărătorul plângе lacrimile de fiu, omeneşte, al acestui pământ.

*

O căsuţă cu stâlpi albi, văruită toată, ca la noi, pe locul grădinilor palatului Buen Retiro, între zarzări înfloriţi şi stejari de plută cu trunchiul chinuit şi întunecate frunze veşnice ca ale măslinilor. De jur-imprejur se roteşte linia munţilor pe vârfurile cărora ultima zăpadă scânteie oarecum veselă la atingerea soarelui primăvăratec.

*

Nu se poate o mai bună alegere, un lux mai bogat

și mai discret, cu grija și a lucrului celui mai mărunț, decât în Museul d-lui Lazaro, care e de fapt casa sa de locuință. Ea realizează idealul bunei expuneri, într'un mediu apropiat, a obiectelor. Toate școlile de pictură sănt reprezentate, de la primitivii flamanzzi, de la introducătorii în vechea tehnică stângace a sufletului omenesc — ce *actuală* e figura sfintei lui Quentin Matsys! — până la admirabili Goya, portrete și grupe, până la câte un Lopez din cele mai alese, până la reprezentanții cei mai iluștri ai școlii engleze, la care se adauge un interesant și unic American de la începutul secolului al XIX-lea. Și spade rare: a lui Francisc I-iu, cea dăruită de Papa lui don Juan de Austria pentru Lepanto — și armături — a lui Filip-cel-Frumos — și medalii. Un întreg decor vrednic pentru această perfectă selecție făcând atâtă onoare unui mare iubitor de artă care i-a dat în măreața-i casă dintre grădini templul pe care-l merită și pe care nu-l deschide decât cunoșătorilor și cercetătorilor.

•

Un splendid cartier nou s'a deschis pe locul unde acum câteva decenii era numai pustiul. Gran Via pentru popor, el însiră clădiri care pot rivaliza cu „zgârie-norii” americanii. Una care se ridică acum pentru telefoane, nu cuprinde mai puțin de opt-sprezece rânduri, Alături, Spania mahalalelor lui Murillo. Luinina orbitoare de aici aruncă un reflect milostiv asupra adăposturilor sărăciei. Dar rasa e tare, mândră, spornică, — și ea va birui.

•

Regele mă primește. E poate cel d'intăiu gentilom din Europa în orice gest și orice cuvânt; afabil și

sincer, spuind lucrurilor pe nume fără vulgaritate și, fără răutate, zugrăvind pe oameni cum sănt.

„Dictatorul” nu e aici. A vorbit la Barcelona. Un imn de incredere în viitorul rasei. Oriunde, peste orice forme, *aceasta* trebuie. Un ziar constată moartea partidelor: e Regele și e armata, cu același spirit, fără împărecherile de odinioară. La Academia de științe morale, d. Romanones regretă, vădit, libertatea și discută jurământul lui Alfons al XIII-lea pe Constituție, absolvindu-le printr’o subtilă casuistică. S’ă schimbat pe localul Camerei, cu cei doi lei acum fără dinți, numele de „Congreso” cu acela, proaspăt, de „Asemblea nacional”, în sensul corporativ mussolinian. Țara lucrează. Acesta e esențialul. Mădridul, în plină desvoltare, tinde la un milion de locuitori.

II.

Spre Lisabona

*Pustiu curat, cu pietre 'ntre stejari
De plută chinuiți și despoiiați.
Ici-colo doar o trămbă de fânaț.
Colibe sănt căt omu 'n ele, mari.*

*Prin șanțuri numai, cresc semănături,
Femei culeg ce iarba dñe Sfântul:
Abia 'n desert li mai auzi cuvântul
In pacea tristă a rarelor păduri.*

*Ce-ar fi-mă'ntreb privind-o căte-odată,
Din toată ţara asta de granit
Fără de mersu-ți bleag dar socotit,
O măgăruș, făptură calomniată.*

Ziua ne găsește departe către hotarul de Vest. Dealuri de țernă roșă răscolită, care chistește de apa, se desfășură într'un larg amfiteatru. Prin contrast, depărtările umede par de un albastru adânc. Alături stejarul-plută mănanăcă dealul și la picioarele lui iarba, acum înaltă, mătăsoasă, se încovoiae la suful dimineței. Frumoase sămănături de grâu în siruri, foarte înaintate. Piatra sură, roșie ieșe la iveală însă în păreți întregi ori în fărâmături risipite, printre care se strecoară țepoase tufișuri, pe când alături chiar toată întinderea e proaspăt verde și câte un mănușchiu de flori rose se ridică timid. Case albe, galbene, cu coperișuri roșii, flancate une ori de turnulețe crenelate, arată, în acest *despoblado*, vre-o fermă, și din cantoanele căii ferate pe fundul vărei roșii de foc se desfac copiii mulți, pe jumătate goi,

cu speriatele căpătâni rotunde, brune. Câte patru cinci măcar, la fiecare casă. În curticica de alături persicul și zarzarul surâd. Câte un podeț e lucrat ca pe vremiea Romanilor.

Iată o gospodărie terănească, Măgărușul stă la dispoziție, ciulind urechioaiele la orice zgomot. Femeia în fustă învoală neagră, pe cap cu o broboada cu țuguiu, de aceiași coloare; omul în haine albastre de muncitor. Fețe oacheșe, severe, adânc-sculplate, cu ochii negri foarte vii în cari tremură o flacără de bunătate: preluitindeni tipul lui „Tata Traian”. Câte o admirabilă băbuță ca tăiată în chi paros cu gura-i suptă înăuntru și ochii duioși. Fâmul măgărușului, cu îngrijire clădit, e protejat la basă cu împletituri, și tot felul de pelece sănit aruncate de asupra lui ca să-l apere de umezeală. Bestia bună trebuie hrănita onest: e un atât de docil camarad!

Pe alocuri, tot câmpul e acoperit de florile roșii, amestecate cu triste puncte galbene; câte o largă Departe, o geană de senin se încearcă pe culmi. Inalte desisuri de ceia ce pare dughie înspicată.

O zidire de fermă se prelungeste cu zidul alb, jos, fără deschizături, supt țiglăria greoaie. De-a floare albă își deschide ochiul în iarba din față, supra ciudate ogeacuri cu basa puternică. Intr'un loc bucătăria de vară se presintă ca un moșiroiu de piatră cu îngusta deschizătură înegrită. Ciudați copaci înalți, rotunzi, lucii, de pe cari scoarța se desface în fășii; frunze tari, neschimbate de iarnă, atârnă pleoștile.

Tot fondul zării se desface acum într'un zimbel de soare nehotărâl, pe când norii apasă încă asupra muntelui. Puncte albe lucind la soare arată casele răzlețe ale unei țeranimi care nu formează sate.

San Vincente. De-asupra fermei, un porumbel umflat în pene supraveghiază. Alții se rotesc de-asupra acoperișului. Doi țerani, suiți pe același cal, pornesc la drum. Vite grase, puternice, cu coarnele vânjos arcuite, privesc din marii ochi negri. Putem privi cât voim. Trenul merge destul de comod pentru aceasta. „O linie puțin cercețată”, spune conductorul. Iberia mediteraneană nu se leagă esențial cu Iberia atlantică. Basa poate fi aceiași, altele sănt orizonturile. Și, în fisionomia pe care o ieau țările, ceia ce hotărăște sănt orizonturile.

Pământul, tot mai lipsit de rostogolirea pietrelor, se ară cu caii și cu boii, câte patru, pe coastele în fundul căroră un râu spumegând își sfarma undele de colții stâncii.

Tot mai dese informele clădirii de piatră nevăruită cu pălăriile de țiglă roșie. De leșpezi se prinde cactusul gros, cu frunzele groase și largi. La cantoane se expun străchini largi cu desemnuri simplu stilisate ca ale noastre, ulcioare de formă renană. Drumuri albe taie, în sfârșit, peisagiul roșu și verde.

Stația de graniță. Valencia de Alcantara. De o parte stația-și afișează firmele, nu în două limbi, ci în patru, englez este și franțuzește („change de monnaies et billets”; de refăcut la altă zugrăveală). Noua uniformă a vameșilor portugheși cu înseilături de aur la guler. De alta elegantul tren mărunt al Spaniolilor, cu vagoanele proaspete roșii adânc, purtând o admirabilă marcă a țării.

La doi pași de stație fabrica de superfosfați, pentru îngrășaminte, a „Unniunii Fabril”. Produsele ei vor fi permisând bogata vegetație de legume care, în țerna de sânge, se scărițează de-a lungul coastei ce coboară prăpăstios. Apoi iar câmpul cu tufișuri

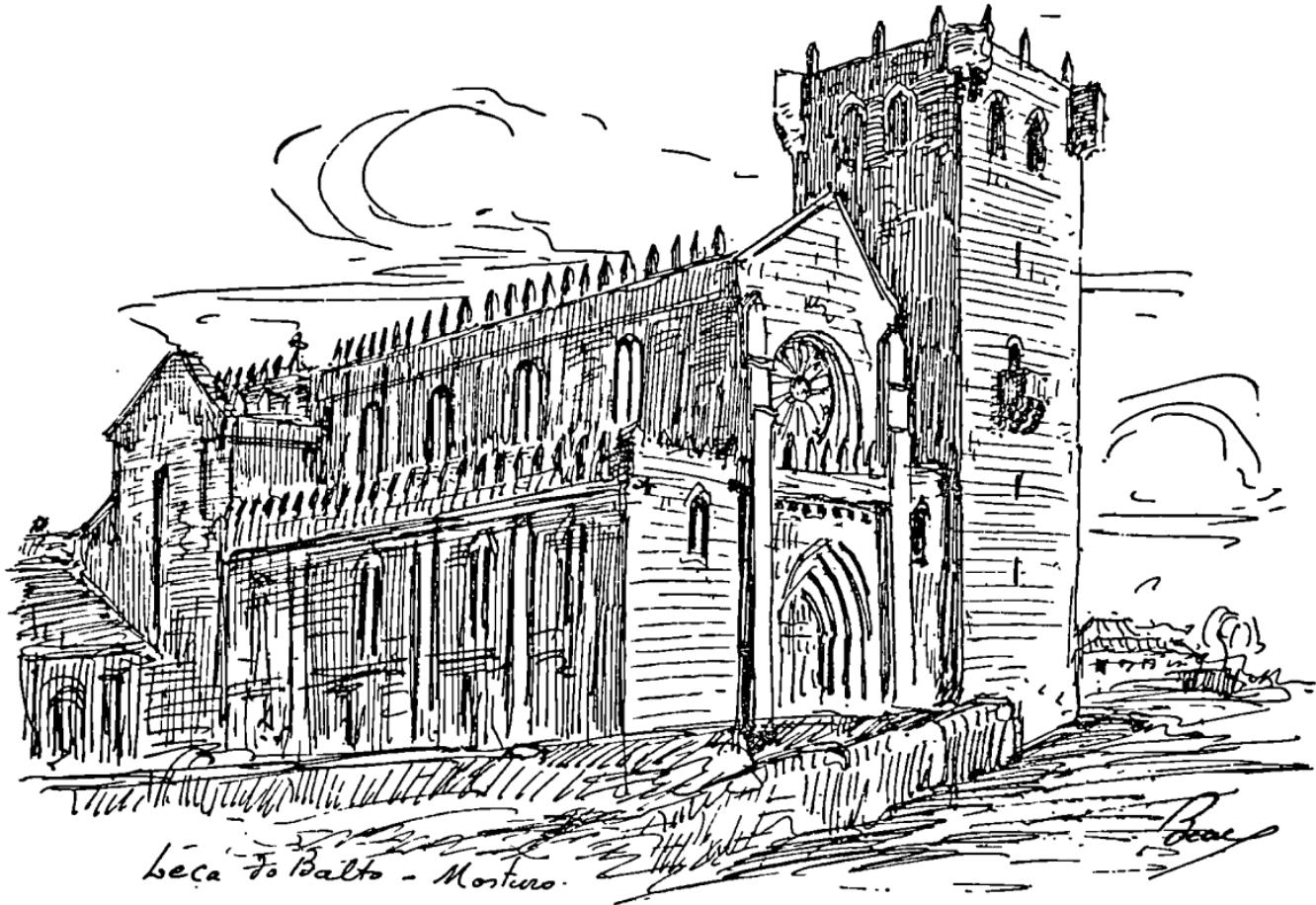
dârze, stejari mărunți torturați și pe alocuri largi pajisti de mărunte flori albe. Pietre și maslini cu frunza fină supt cerul din nou zburlit a ploaie. Pe drumul pietros coboară solemn cără de formă arhaică trase de ieratici boi roșii. Unde înverzește câmpul, piersicul în floare zimbește.

Un *despoblado* de stânci sură, sălbatec rostogolite, cu pâlcuri de flori albe, înseamnă hotarul prin pustiu între cele două țeri. Locuitori nu se văd. Doar o femeie legată la cap ca lelițele noastre caută buruieni în șanțul din margine. Portugalia nu-și arată încă fața în această pitorească pustietate, prin care rătăcesc numai vacile roșii păscând aspra iarba rară. Puținele sunibre cuiburi omenești nu se deosebesc de cele de până acum și nici fermele roșii și albe, *Această țară n'a venit din munte la șes, ci e o coastă care înaintând s'a închis în munte.*

Cea d'intăiu stație, a vămii (nume și engles), în arabă: Alfandega, e foarte cochetă: toată văruită, cu ornamente de *azulejos* verzi. Coloane de piatră frumos sculptate. Bolți ca de vechiu palat gotic. Pe o bancă ale cărui săpături, de caracter popular, sămană cu ale noastre, doi copii bruni, cu față rotundă, privesc foarte serios la trenul care sosește.

Deocamdată, omul cu șapcă înaltă de la „Alfandega” ni pândește bagajele, cu tot pașaportul diplomatic. Pare a se teme de o fraudă importantă în curs de execuție. Amabil, funcționarul îl înlătură.

Armata portugheșă. Reproduce tipul cunoscut englez: șapcă lată ca la aviația noastră, cu două săbii de argint încrucișate, tunică și pantaloni bufanți, cenușii, guler roșu cu lampasuri de aur, multe brandeburguri roșii și aur; gradul arătat și cu dungi de aur la mâneacă. Un fel de garzi vamali cu mantaua

Leça do Balta - Mosteiro

Mănăstirea de la Leça do Balta

albastru închis pe pantaloni gris-deschis și lampasuri albastru-deschis la șapcă.

Figuri în parte deosebite de ale Spaniolilor. Largi fețe osoase, mustăcioase, foarte brune, mai mult sânge în față. Ochii n'au strălucirea de dincolo. E ceva mai arhaic și mai masiv. Lipsește, se pare, stratul roman și adausul maur. Iberul, Celtiberul primitiv se conservă, aşa cum la noi, de la Hațeg până în Mehedințul-de-sus, Dacul persistă. Era natural ca un prinț burgund să facă țara.

Și iată o femeie cu părul creț zburlit și ochii foarți. Un tip, ai zice, frances. Deosebirea de rasă e pretutindeni. Și în limbă e o răpezeală de sunete celtice fără nimic din calma demnitate spaniolă.

Beira are și un splendid restaurant numai în săpaturi și ceramică, răsăringă alb și roz. Aceiași veselie și în cele câteva case vecine, pierdute în pustiu.

După această oasă, iarăși în pustiul pietros care e aici fortificația naturală a graniței. Doi copaci cu crăcile desperate îmbrățișează o piatră, o strâng în sforțarea lor de a se uni. Asămănarea locuinților populare e perfectă, doar cu o sforțare către mai mult alb. Un curios ogeag cu trei deschizături triunghiulare de-asupra căsuței din margine.

Teranul roșcovan cu pălariuța neagră, largul brâu de aceiași coloare și mâncile libere, albe, care se ivește între bolovani, pe când tăietorul cu bereta și mâna vacuțele roșii, pare un fercheș Prahovean cu mustață în spic. Ceva mai departe, mi s'a părut că văd un măgăruș la plug, resemnat cu soarta lui.

Și, de-odată, într'o crăpătură de stâncă, o întreagă fațadă de case albe, de-asupra căreia păzește biserică veche, cu turnurile, două, alipite de portal. În fund scrijelata coamă albastră a unui sir de mușcele.

Lasăm în urmă această largă pătă albă, ce pare un singur zid străbătut de nesfârșite ferești, și încunjurimea smăltată cu aceiași înflorire albă de case răslețe. Trenul merge destul de voinic prin această pietrărie desordonată și stearpă, încălzită de un soare sudic încă în luptă cu norii Atlanticului. Rari drumuri, lucrate ușor. Pe câte una din movilele de piatra se acață ziduri de castel în ruină, de și aici, în Statul facut de un descalecator, cu totul din nou, viață feudală, ori macar cea seniorială, a Castiliei, n'a existat. Si o casă nouă-nouță, delicios de albă, c cucuiata pe o asemenea modâlcă sură.

La stație (Castello de Vide), în mijlocul grădinii de palmieri bătrâni, cu trunchiul de să-l cuprindă un om voinic și evantaliul larg răsfirat, aceiași veselă originalitate a construcției: zăbrele, loggii cu colonete, împodobiri de fier lucrat, firide cu statui, coperișuri suprapuse care se înăldie după părțile zidirii ca în vechile biserici bucovinene. Ceva spontan, variat, vesel. O însăilare, o glumă, un surâs. Si, din primele ei flori roșii de-asupra grelelor ziduri sure, bogata grădină și ea surâde, O trecere ca din Ardeal în „Țară”.

Turme de oi albe, împrăștiate între bolovani, ca în sierrelle de Nord ale Spaniei. Aici însă ele par închise într-o gradină, pe când, dincolo, al lor e drumul și a lor e țara. Copilul cu larga pălărie și bernevicii umflați are însă un aier de ciobănel bănățean.

Ne ridicăm, pe podișuri cu vegetație mai întârziată, o ciudată iarbă roșie țisnind din pământ lângă cealaltă. Căldura venind din apele Oceanului se menține însă. De aceia pe alocuri vaste lanuri de cereale foarte desvoltate, lângă pajîștea sălbatică a florilor de aur din tufișuri. Femei nevăzute însiră pe ramuri rufelete spălate în gârla de munte.

O altă gară presintă o întreagă adunare de țerani cu pălăriile largi, sosii în noroiul pieței cu carăle lor simple, în care apar enorme cele două roți, și cu trăsurile trase de măgari. Femeile păstrează iubirea pentru rochiile și șalurile negre și cărpa întunecată, care-și lasă capătul pe spatele lor. În localitatea vecină ne întâmpină aceiași aeriană casă cu cerdac, albă-rosă, aşa de asemenea cu cea de la noi, larg primitoare de lumină.

Imensa padure de stejari, cari dau plută. Trunchiu și ramuri, după jupuitura, refac din nou scumpe lor scoarță. Pe alocuri depozite enorme se usucă de soare și se pregătesc de expediție. Ici și colo cactușii țepoși, șerpii printre vegetalele țerilor calde, și amestecă bizarrele contorsiuni care par pornite spre atac. Dar, ceasuri întregi, omul și scoica lui rămân invisibili, afară de oasele în care ei apar ca prin minune. O femeie cu față brună îmbrăbodită în alb răsare ca o icoană țigănească de la noi. De fapt până la Madrid vin cu ghiocul și cu ursul, pana și de pește mare, din țările Americii, oacheșii noștri, înoindu-și pașapoartele și plătind onest taxele lor la Legație... De altfel un ziarist madrilen de la *Heraldo*, constatănd că vorbesc neverosimil limba franceză pe care o ignora complet, găsia că eu însuși am un tip între „Apostol” și „șef de trib cañi” (=țigănesc). M'a pus pe gânduri.

Torre das Vergens, „Turnul Fetelor”. Portarul o anunță cu un lung strigăt iritat. O lume țigănească în papuci sau cu picioarele goale așteaptă. Cutare țeran bărbos poartă o scufie cu canaf ca a Sarzilor sau a haidamacilor ucrainieni. Frumosul ogeac îndătinat se ridică, alături, dintr'un fronton triangular și roșul păreților e variat cu lampasuri albe.

In jur pe câmp berzele au revenit, soli de prină-vară, la casele lor. Tot dealul e plin de cârpe în burluieni.

La Ponte de Sor tot grupul țărănesc are scufia-lăsată pe spate și mantila scurtă. Unul, bătrân, cu o pelerină de mai multe rânduri și cu umbrela pe care se sprijină, e extraordinar de pitoresc. Altul și-a lăsat brațe și bărbie pe un sprijin de saci și mantia-i brună se întinde pe pământ.

Boii au juguri și caii sănt împodobiți cu tot felul de ornamente strălucitoare. Vagoane întregi sănt pline de plută prinsă în voloace. Dumbrava de măslini e aproape. În fund „merele de aur” ale „țării portocalelor” lucesc în frunzișul negru, pe când pinii își înșiră de-a lungul drumului sprintea strajă. Sântem iarăși în Ținutul binecuvântărilor soarelui.

Un câmp întreg e numai o floare violetă care pare a fi cultivată: o fermă roșie e înfiptă în mijloc și copilul mână din urmă măgărușii pe cari se scutură glumeț floarea persicilor. Sapa desvelește, alături, pământ bun și chiar un pământ negru, gras, lucios ca acela de la noi. Zona de fertilitate a început.

Și locuința pare a fi ceva mai deasă. De sus primim la măturoiul pus pe coperișul roșu, la grupul de caldă umanitate al copilului lângă madona rurală în roșu și violet care e mama lui, pe când Iosif, harnic, trebăluiește împrejur. Sânt atâtea rufe pe iarbă de infloresc câmpul. Iar satul compact, cu biserică lui cea mare, satul roman sau galoroman, ca în Franța, nu e nicăiri. Aici domnește un și mai mărunțel regim de cătun decât în anume locuri de la noi.

Dar aceasta nu e o țară tăiată în felii drepte ca desfășurarea pământului nostru. Iată-ne iarăși sus,

însă aici în lumea celor mai bogate flori, fantastic amestecate de-asupra tărâmăturilor mărunte de piatră sură. Nicio apă nu se vede, fie căcar un izvor sărind din treaptă în treaptă. Numai ploile Oceanului, a căror apă scânteie supt arbori, ţin aceasiă vegetație vioaie și proaspătă. Sânt părți care par inundate supt nourii din nou strânși la un loc.

Bemposta. Enormi deposit de plută, dejghiocată numai, legată în pachete, gata de drum. Oameni cu pălării de muntean lucrează de zor la ele. Foarte puține femei, afară de cele întrebuințate la căile ferate. Doar vre-o bunicuță cu pălăria de duhovnic iesuit strecurându-se pe cărări în volanul rochiilor ei de coloare închisă.

Intăiul coș de fabrică, și un grup industrial împrejur. Nu departe însă, îa râuleț, rufe și spălătoare fac pe fragedă iarba verde un tablou rustic în alb și roz care strămută în lumea eclogelor. De cealaltă parte alt coș înalt răsuflă un groșu fum alb ce se lasă spre pământ. Casa are un caracter de duzină fără amintiri și fără cochetărie. Numai lângă gară frumoasa clădire capricioasă, princenată. E primul centru în adevăr mare, Abrantes, care amintește pe ducesa scriitoare de memorii în era napoleoniană. O femeie ciudată în tartanu-i verde are, cu tăietura ochilor, lunga față arămie și părul foarte negru, strâns lipit pe tâmpale, ca un aier de Extrem Orient. Clădiri fără caracter încunună dealul înalt de-asupră râului adânc, largul Tajo venind de la Toledo visigotică, liniștit, galben-verzuiu, abia mișcând din unda leneșă supt dealurile plantate cu palizi măslini. O luntre cârligată desfășură aripa-i roșie, și roșie-aprins e și cărpa în care se infășoară, pe mal, femeia care cu secerea taie înalta

plantație de dura. De-asupra, norii burdușiți stau să verse.

De-acum, pe ambele țermuri, începe altă țară. Lângă cea d'intâi vie, la părăsirea apei, o metalurgie-și înalță cetatea. Tramagal (a se apropia de numele Portugalului, căutat și până prin limba feniciană). Tot Ținutul se păstrează verde și înflorit. Pe pajiștea vie femei trec purtând cu o perfectă eleganță greutățile pe cap, ca în Oltenia noastră.

Lângă un orășel alb, trecem apa largă, la Praia de Abatejo. Vase plutesc, trec la edec, pe țermul sădit cu măslini. Intr'o însuliță plină de arbori sălbăteci castelul Almourol (1209), cu un turn central și alte trei pe laturi, perfect păstrat, înalță, în proporțiile Cetății Neamțului, zidurile sale cu crenellele întregi, iar pe malul din față casele văruite se rânduiesc în șiruri. Și mai departe coastele împădurite, sănt sămăname cu grupe albe. Pe râul larg rari luntri negre coboară. Unele de străveche formă orientală cară în pântecele lor adânc scobit recolta de plute de-a lungul malului cu case multicolore. O priveliște ca în Italia-de-sus, în jurul marilor lacuri. Ca și acolo, la Barquinha, noua fabrică adauge o notă de modernitate decorului de patriarcală poesie.

Spre „ramificare”, marea stație Entroncamento, pinul marișim apare lângă arborii țerilor reci, cari încep a da frunze, pe când pe laturi se usucă vârfurile țepoșilor cactuși. Tipurile populare sănt aceleași. La femei, păr lung pieptănat pe tâmpale încunjură fețele largi, adese ori rumene; trupul, câte odată greoiu, se termină cu picioare de o deosebită fineță, încălțate cu o mare îngrijire. Se lasă o ploaie fină, și ușurința cu care ieșe la iveală umbrelele largi arată că ele nu sănt un fenomen neobișnuit.

Livezi de măslini perfect întreținuți, cu bob la rădăcină și cu cactuși ca gard apărător. De ambele părți dealuri adânc albastre în fund. De-odată o pădure de pini, cărora li s'a lăsat numai sfichiul de sus, intrerupe bogăția foilor argintii. Șesul e într'o largă întindere supt apele revărsate. De la o vreme, în dreapta, tot ce se vede este supt apă. Alături, pe alocarea, via se înfrătește cu măslinul.

Vale di Figueira. În fund, între gradini, un castel modern cu o largă terasă. Departe, iar dealuri ninse cu nenumărate locuințe. Viile se desfundă harnic în această jumătate a lui Mart, și grupe de familie ieșe, ca la noi, împreună la muncă, bărbați și femei laolaltă. Vechi vile înegrite, în grădinile cărora atârna portocalele. Pe coperișurile caselor se usucă în soare mari dovleci rotunzi.

Splendidă ideie de a înfățișa la gara din Santarem (Sf. Irina) vechiul Praesidium Iulium, cu grupul de case în noul stil cochet, în marginea vechilor ziduri de cărămidă și piatră amestecate, orașul în ce are mai frumos, vechimea lui, biserică cea mare, castelul Ourem, turnurile care se scaldă în ape, în apele vastului Tajo pe care-l trezem din nou. Răpede fug în fața noastră strădițele sucite între casele acoperite cu vechi țigle înegrite.

Necontentit lângă apă. În locuințe abia înjghebată pescari își fac sălașul, și voloațele lor se usucă la soare. Luntrile negre duc spre malul celalt, cu case albe, cu dumbrăvi de pini negri, țearani din împrejurimi. De acum, livadă se ține de livadă, vie de vie și grădină de grădină. Costumul popular se înfățișează în colori mai vii până la „portocaliu” corespunzător în limba noastră numelui țării.

Apoi întinse terenuri de pășune amestecate cu sămănături,ici și colo întâlnind în cale rarile fabrici

și micile orașe de aspect îmbătrânit. Castele în gust modern cu superbi palmieri bătrâni, grădini cu prisăci; Villafranca, cu mori orientale pe deal și trandafiri înfloriți pe ziduri. Un mare cimitir se oglindește în apele pe care trec vapoare purtând steagul național roșu-verde. Pe câmp întăiul transport de fân se încarcă în căruțe. Ziduri de piatră ca acelea din Basarabia, cu turnulețe la intrare, despart proprietăile. Ceva musulman dăinuescă în stilul acestui mal unde odată au stat ca stăpâni Arabii.

Resturi de vechi ziduri par a veni din vremea cutremurului nimicitor, de pe urma căruia totul s'a schimbat. Nu departe centrala electrică a creat un întreg grup de case de o cochetărie nouă-nouă. Grupe de fabrici urmează în acest deschis câmp de roadă, mărginit de apele mărețului râu, de-asupra căruia păsări de mare, albe, plutesc; apa canalelor e une ori acoperită de stolul lor.

Cintra. Castello dei Mori

Cintra : „Palatul Maurilor“

III.

Lisabona

*Te chemi asa: un biblic Betleem,
Dar nu-s aici capele solitare
Spre pomenirea blând'a Celui care
Scăpă o lume 'ntreagă de blestem.*

*Stau uriașe ziduri supt crenele
Și stâlpii cu măiestre săpături
Cuprind pe ei tot felul de săpturi,
Din lumi străine, de supt ceruri grele.*

*Stă globul imperial alătura de cruce
Și funii înodate spun călătorii
Și cuceriri: spre ţeri de ţerii
Cu Vasco călăuzândul se duce.*

Lisabona se anunță printr'un anestec, indescifrabil pentru străin, de construcții și grupuri de case despărțite prin terenuri de cultură care dau hrana de fiecare zi capitalei portugheze. O imensă zidire roșie cu cupole maure e locul unde se dă cursele de tauri pe care reformatorul din secolul al XVIII-lea al ţerii, marchisul de Pombal, le-a oprit de a fi sângeroase: riscul luptătorilor e mai mare în unele privinți, dar spectacolul nu se menține cu cai spintecați și cu măcelărirea savantă a bestiei infuriate. Cartiere de muncitori flutură la ferești drăpele rufulor de mai multe colori. Trenul străbate răpede stațiuni la care nu se oprește. Apoi un lung tunel duce de-a dreptul la cheiul de coborâre.

A fost aici o cetate veche ca aceia de la Santarem,

pe care, însă, teribilul cutremur de la 1755 o dărâmă cu desăvârsire, într'o catastrofă cu care se poate sănătua numai aceia de la Lima; focul ieșit din ruine mistui imensul rug în care periră vreo 40.000 de oameni, ale căror rămășițe s-au risipit în vînt. Pombal, ministrul filosofic al regelui Ioan al V-lea, o refăcu din nou, din ce a fost odată păstrându-se numai o parte din suburbii populare. Străzi drepte, care pe atunci erau destul de largi, iar astăzi zugrămată adesea o circulație abundentă de mașini, fură trase în toate direcțiile. Supt domniile următoare, până la a lui Pedro al IV-lea, cetatea nouă se desăvârși și astăzi ea ocupă, pe dealuri, pe povârnișuri, în fund, o foarte largă suprafață de pământ până la malul Tagului, căre e de fapt, cu toate că se arată la mai mulți chilometri mai departe de turnul însemnat confluența, un țerm de mare.

Fluviul dă cetății viață și farmec. El însă, cu apucăturile lui maritime, aruncându-și valurile pe plaja de nisip și mișcându-se în ritm de flux și reflux, nu poate străbate, ci numai mărgeni. Dincolo de dânsul, pe șirul de coline rotunde, se urcă numai case de placere la țară. Orașul tot e dincoace, privind la valurile ce se zbat și la mărețele vapoare care străbat larga întindere de ape.

In insula de mult lipită de țerm vechii regi ridicaseră un puternic turn de pază care se ține și astăzi neatins în mândria lui, cu sălile joase boltite, cu scările care duc la logii și la terase, până la vârful unde timpurile noastre au aşezat farurile de călăuzire. Mai încolo, în față cu albia veche, dom Emanuel și fiul său Ioan au ridicat una din cele mai mari mănăstiri din lume, închinând-o Betleem-

lui Sfintei Nașteri, sau, în portugheză, înimbă răpede și plecată la elipse de sunete: Belem.

Biserica Maicii Domnului a Ieronimișilor urmărește prin bogăția portalului ei principal, în care liniile imbielșugate ale goticului „înflăcărat” se unesc cu chipurile, mai rotunjite, ale regelui întemeietor și soției lui, Maria, fiica lui Ferdinand Catolicul și a Isabелеi, cu o împodobire vegetală împrumutată de la țările descoperite de Portughezi în Indii și cu medalioane în stilul cel mai pur al Renașterii. Același bielșug se întâlnește în atât de înaltul interior, al cărui tavan se sprijină pe patru coloane supțiri în pronaos, pentru ca la intrarea naosului greutatea bolilor să fie răziinată încă odată pe doi formidabili stâlpi de piatră sculptată. Decorația acestora prezintă tot ce o imaginează nesăchioasă și îndrăzneață a putut găsi în toate artele de supt toate vremile. Nu se poate un amestec mai bine hrănit de toate inspirațiile vremilor anterioare, fără ca, totuși, ansamblul să fie greoiu și confus.

Originile acestui stil „manoelesc” au fost căutate pretutindeni, și din piece încercare a ieșit ceva. Dar, cum Ioan de Castilho a lucrat aici după 1500, când delirul de bucurie al bogăților indiene descoperite se unia cu posibilitățile deschise prin stăpânirea lor, un lucru trebuie admis. Indemnul a venit de la priveliștea templelor imense ale acelor Indii în care tot ce închipuirea omenească poate născoci se unise într'un indescifrabil haos, capabil de a se resolvi, după oarecare deprindere a ochiului, într'o covârșitoare armonie. Dumnezeul creștin, lui Isus cel bland jertfit pentru omenire i s-a adus prinosul de artă cuvenit divinităților misteroase ale milenarului cult arian.

Același capriciu nestăpânit se observă în sacristie,

unde stâlpul, pe care-l împodobesc și curioase păsări de stilisare orientală, aruncă în toate laturile linii de o uimitoare cutezanță, în susținerea arcului bolților. Abundența neînchipuită a decorației de piatră deosebește și lungul claustru, de o așa de puternica impresie, care se isprăvește, în două șiruri, la o altă fațadă înmulțindu-și țepii turnulețelor în fața râului care duce corăbiile mării celei mari la alte Indii, atunci încă nedescoperite. Triforile gotice se unesc cu naturalismul Renașterii și cu elemente care aduc mirezmele îmbălsamate ale unor ceruri mai albaste și mai calde. Armonia de ansamblu se păstrează, dar detaliul surprinde și derupează. Era aici în mers o sinteză pe care neprielnicia vremilor următoare a opri-o în loc.

Din ea face parte leul fântânii și elefanții pe ale căror spinari suferitoare se odihnesc sarcofagiile cuprinzând trupurile lui Manuel și Mariei. În jurul aceluiași altar cu racla minunat lucrată a Sfintei Taine, zac alți prinți din același neam, versuri latine răsunatoare pecetluindu-li fama sau plângându-li soarta: Ioan al III-lea, Ecaterina de Austria, fiica lui Filip al II-lea, imperialul Spaniol, Sebastian, cel căzut în lupta fatală pentru Fez, cu Sultanul Marocului, la Alcazar-el-Chebir, dom Antonio, călugăr, rege și exilat, adversarul lui Filip al II-lea, usurpatorul, infanți cari abia au cunoscut viața.

Era odată aici o tăcută lume de călugări rugându-se pentru odihnă sufletului deșcoperitorului de pământuri și a celor din familia sa. Dar, după Pombal, izgonitorul de Iesuiți, tradiția lui de filosofism anticlerical a scos toate ordinele călugărești din țară, afară de rarele exemplare menținute de miniștrii străini. În biserică regilor purtători de coroane, prefăcută într'un Westminster național, pe când praful

se aşterne pe stalele canonicilor din corul de sus, cu măiestrele capete sculptate în lemn, s'a făcut loc pentru marile sicrie, cu figuri culcate, ale lui Vasco de Gama, călătorul triumfal, și lui Camoens, cântărețul gloriei lui. Câteva flori proaspete au fost puse de o mână pioasă pe piatra poetului. Apoi în negre înfundături, jos, zac Juan de Deus, poetul, lângă oameni politici din zilele noastre, până la președintele împușcat în 1918 pentru că „voia să fie dictator”.

Iar în claustrul rugăciunilor și primblărilor tăcute se zbeguie țiuind cele câteva sute de copii cu chilugele rose ai unui mare orfelinat.

Bun lucru și regalitatea pe vremile ei! Dacă, în materie de artă, vremea fastuosului contemporan al lui Ludovic al XIV-lea, Ioan al V-lea, și a urmașilor lui n'a dat decât, în marile grădini apărate de străda „serpuitoare printr'un înalt zid roșu, masa înformă de zidire de la Necessidades, ea a lăsat în obiecte care nu s-au risipit din fericire amintirea splendorilor ei. La fostul manej, Picadeiro, din acest secol al XVIII-lea se înșiră o parte din cele șaizeci și patru de calește, cocii¹, litiere de care se serviau suveranii unui regat care peste mări era Imperiu, în ocasiile cele mari ale vieții lor: nunți, întâmpinarea „verilor” încoronați, participarea prin ambasadori solemni la serbătorile Romei pontificale. Cu mândrie apar statuile alegorice care presintă în cutare cas domineația peste două continente. Aur și brocard, cu tonuri dulci, șterse, dau lungului defileu un farmec de mari splendori dispărute. Și Lopez pare a fi făcut picturile. Odăi întregi pun alături

¹ Termenul este și în Apus încă dela 1451: „carreta ungaresca“, „carreta da caso ou de coze“ (Coșita, Kaschau); v. Lucian Freire, *Catalogo do Museu Nacional dos coches*, Lisabona, 1923, p. 14).

tot ce mai ajuta la acele alaiuri și procesiuni în care și statuile de sfinți își aveau palanchisele în zile mari când, ca la Corpus Domini, sunau lungile trâmbiți, legate de stegulete cusute din greu cu aur și argint. Din cei cari urmau sfintele simbole au rămas numai prețioasele tunici brodate care-și expun supt sticla goliciunea acuală. Iar, din cadre vechi, stăpânitori, până la grasa, blonda, alba dona Maria a II-a și la soțul ei trist de melancolie romantică, Ferdinand de Coburg, bunicul, prin fiica lor, dona Antonia, al răposatului nostru rege, până la simpaticul soț al Stefaniei de Hohenzollern, Tânărul Pedro, fratele Antoniei, privesc la ceia ce odată-i împodobia în trecătoarea lor viață pământeană.

Acuma la Necessidades e un Ministeriu. Grădinile pot fi vizitate, ca și cea din fața frumoasei biserici nouă de la Estrela, cu mirezmele primilor trandafiri. Politicianii au dat jos monarhia, și fiul lui dom Luis și al energicei fețe a lui Victor Emanuel al II-lea, Maria Pia, dom Carlos, a căzut lovit pe la spate de glontele unui asasin, fiul lui mai mare, Ludovic-Filip, închizând ochii lângă dânsul. Rănit, al doilea fiu, dom Emanuel, a auzit, mai târziu, tunurile flotei batând în Palatul său și s'a dus. El n'a folosit mișcarea izbucnită la Oporto pentru el. Undeva în Lisabona, care e a altora, își ascunde părerile de rău ministrul cu care dom Carlos începuse opera de moralisare publică, Ioao Franco.

Dar nici Parlamentul politicianilor n'a păstrat biuința pătată cu sânge. El e închis acum de doi ani. Un general a devenit președinte al guvernului și acum câteva luni a răspuns cu pușca celor cari încercau o nouă prefacere. El stă acolo guvernând în locul unde alții își petreceau vremea discutând. Lumea pare mulțămită, și se pregătește acum a-

dunarea pe specialități ca în Spania, pentru a se „normaliza” situația.

Deocamdată ce e de netăgăduit e voința de a trăi. La caderea serii cu soarele aprinzând nesfârșirea valurilor fereștile sănt pline de capete, străzile gem de lume. Capitala cu 600.000 de oameni vuiește de zgomot și se frământă de mișcare. Și aici este o înviere latină, care va trebui să vie și la noi, nelipsit.

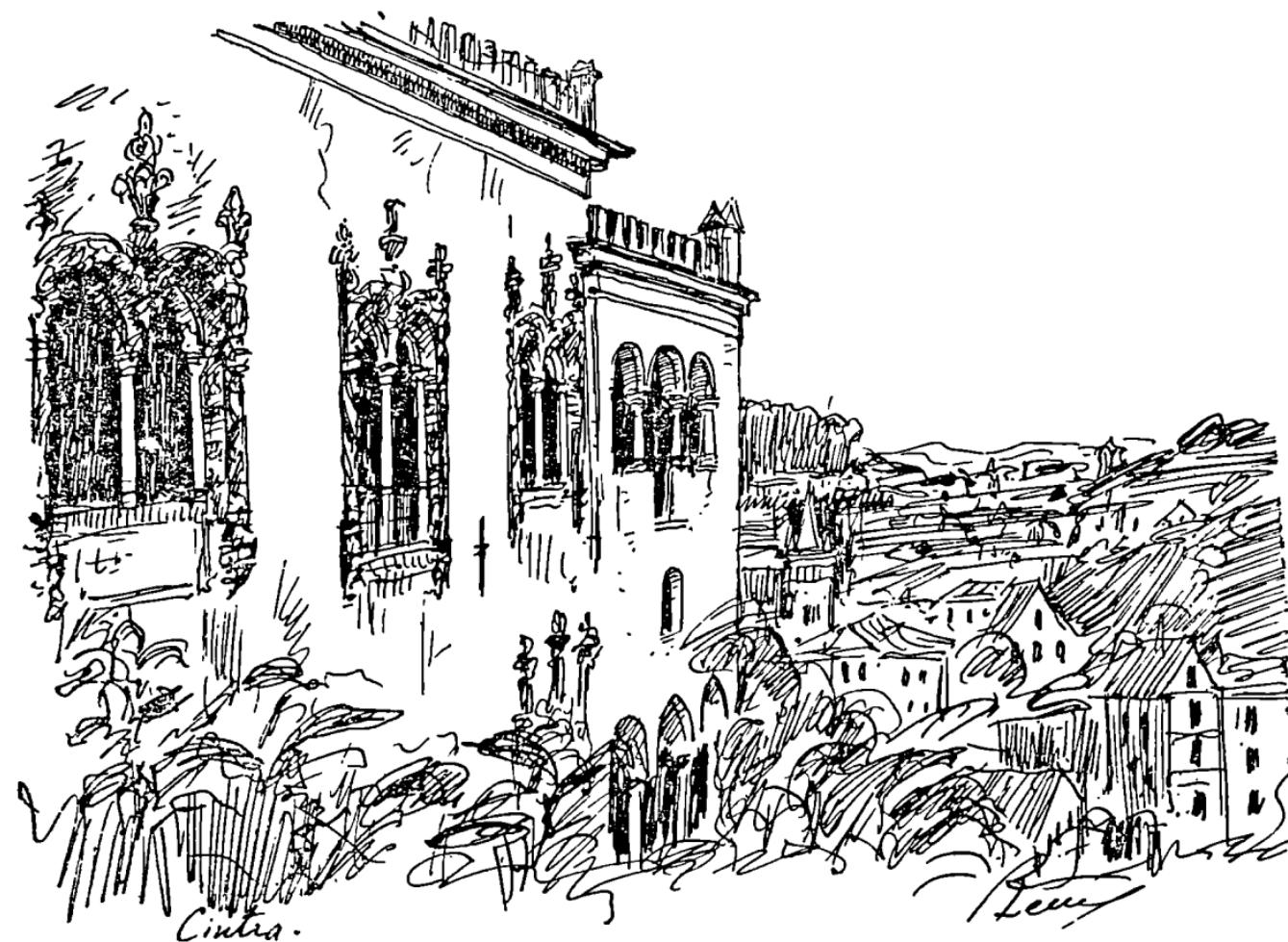
Din fereștile otelului nostru privim o biserică din veacul al XVII-lea sau al XVIII-lea, cu adânci ferești mărgenite de bizare sculpturi. Intreaga ei suprafață e acoperita cu frumoase azulejos albastre. Foarte dese ori aici se întrebunează această acoperire aşa de veselă. Ea contribuie să dea simpaticului oraș înfățișarea lui multicoloră. Dar de cealaltă parte a străzii biserică italiană are caracterul greoiu și pompos al fundațiilor iesuite. Pe o piață vecină un Camoens de marmura. Pe malul râului-mare, dominând zările de pe coloana lui, Albuquerque, dominatorul vice-rege al Indiilor, stăpânul rajahilor ingenunchiați. El amintește „Imperiul” care subsistă. Dacă s'a dus regole-Impărat al Indiilor a rămas, pentru aceste Indii, patriarhul. Bisericește, nația nu e lângă el, lângă clerul lui, el însuși pe jumătate laicisat și — spune cartea francesă de colaborație a Portughezilor despre țara lor — deprins cu quasi-căsătorii discrete. Dar mândria, marea și legitima lor mândrie a neamului se întrupează în demnitatea lui, fără păreche în toată organisația Bisericii catolice. „Sântem”, îmi spune simpaticul nostru consul, inginerul Bastos, „totuși a treia putere colonială”. Oficiile legate de colonii se văd pretutindeni. Pe masa-

amea de la otel să arată cum se pot trimite expeditive peste mări telegramele.

*

Oraș de dealuri și pogorâșuri pe care se aruncă, reținute la vreme de o fantastică dibăcie, mari căruțe pline de țărani pe care le trag catâri voiniți, automobile, tramvaie, printre care furnică fără grabă, cu un remarcabil simț al primejdiiilor, oameni de toate vrâstelor și de toate felurile în veselul fluierat nepăsător al copiilor oacheși, ochiosi și mai totdeauna de o perfectă bună-cuvînță. Te cufunzi în adâncimi unde nu vezi decât strada îngustă, plină de umbră și de mișcare, pentru ca sus la capătul urcușului — într'un loc s'a făcut un puternic elevator de fier, ducând de la un plan cu mult mai sus — să ţi se desfășure una din cele mai minunate priveliști, rivalisând doar cu Genova văzută de la Villetta di Nero. Străbătute, nu de turnurile sau cupolele bisericilor, care nici n'au fost prea-odată prea multe și, mai ales, nu s'au refăcut după cutremur, în zilele filosofice ale lui Pombal, ci de câte un puternic palmier supțiratec, să orânduiesc în etaje ori se amestecă indescifrabil case de toate colorile, între care soarele se prinde mai mult de trandafirul dulce cu care sănt văpsite locuințele populare, dar el face să strălucească și fațadele de ceramică albastră, verde, sură, brună. În margene, păzită de vechiul turn de la Belem, dunga masivă a râului pune o dulce îngrădire albastră.

La capăt, muncitorimea se îngămădește ca albinele în roiu prin învălmășirea de scări de fier și balcoane pe care pleoscăie la vânt rușele; câte un vechiu *armazen* (magazin) de *azeites* (*acecum* latin e uleiul), mai rare ori câte o cărciumă — ele par să fi în general extrem de puține — se amestecă

Cintra.

Palatul din Cintra

între aceste văchi blocuri de zidărie cu față zgâriată. de ghiara vremii. Câte o bătrână în gluga ei ori coase ori atipește, poate și una și alta, ca într'un bătrân cuib maur. Pe alocuri în ganguri, ca în Orientul musulman, meșteri de mărunțișuri lucrează în fața mușteriilor.

Apoi străzile de viață, de muncă și comerț, învăluindu-se pănă la câte o piață în care verdeața, îngrijilă în grădinile mult iubite, se cățără pănă și pe friontonul bisericilor, cu surâsul ei Tânăr, ca un strengar prins de trăsura arhiepiscopului, ori pe cutare veche casă căreia-i dă, pe o latură înegrită a țiglelor sparte, ca o perucă proaspătă.

În mijloc, piața cu teatrul dom Carlos, de o armonioasă desfășurare albă. Aproape, cocheta clădire nouă, în stil delicat, arhaic, a gării. Aici e Rocio, centrul orașului, cu statuia bunului rege Tânăr dom Pedro al IV-lea. Aproape Piața Târgului (Figueira) dă neconitenit un interesant spectacol de viață populară. O străbat, acumă dimineață, acele sprintene-varinas cu iuțile picioare goale înroșite de apa mării, țerance din Algarve, care, depositare ale pescuitului proaspăt, poartă pe cap cu o siguranță instinctivă — adesea întrebuițând ca sprijin o pălăriuță neagră turtită, care li sede bine, — coșul cu chișcarii de argint abia junghiați și cu alte daruri vii ale mării. Pretulindeni le vezi, cea mai grăbită, dar și cea mai zâmbitoare apariție populară a Lisabonei, pănă seara când cu pasul ușor ostenit aducăt pe cap, coșul gol, punga fiind, în schimb, plină supă vârtejul fustei și șalul care o acopere.

De aici pleacă spre Nord noile *avenide*, cartierul cel mai larg, mai luminos și mai bogat al orașului. Vilele acoperite cu plăci strălucitoare de ceramică se succedează amestecând toate colorile în fața stră-

turilor înflorite. De la Piața „Restauratorilor”, a acelora cari, după tirania Filipilor spanioli, au redat țările libertatea prin așezarea pe tronul vechii Case de Avis a ramurii moderne de Bragança, până la acela din fund, care, dincolo de roșul hangar al luptelor de tauri, comemorează prin trupuri învalimășite o corespunzătoare revoluție modernă, defileul creațiunilor vitalității contemporane portugheze, se urmează fără o întrerupere, fără o nesiguranță, de sigur una din străzile cele mai senină și mai armenoioase din Europa. O strada a Gloriei și una a Bucuriei (Alegria) (după un teatru dau întrînsa.

Din ceia ce dăduse evul mediu prea puțin a rămas, dar atâtă ajunge pentru a se înțelege ce mare a fost pentru artă pierderea adusă de cutremurul fatal. Înainte de toate, avem partea, întinsa parte rămasă din catedrala, care s'a cărpit în stil modern și pentru partea primitivă se cărpește, cu oarecare încetineală. A rămas corul mai întreg cu gingeșele-i arcaturi gotice supt care zace Bartolomeiu de Ioan în temeișorul și, față în față, în altă capelă, cuiare ajutător al regelui său în lupta de la Rio Salado cu Maurii, Lopo Fernandes Pacheco.

S'a semnalat și o piatră lucrată în stil bizantin, ca și două altele de la distrusa mănăstire Qelas, care ar veni de supt Arabi. Cu toate deseori refaceri și adăugiri din veacul al XIV-lea, supt Alfons al IV-lea și urmașii lui, e un frumos monument de gotică târzie, păstrându-și încă toată simpatica simplicitate.

De toată frumusețea claustrul vecin, cu cele două rânduri de coloane, cele de jos, duble, sprijinind cu capitelele lor felurite ușoare arce la întâlnirea căroruși de o originalitate nesfârșită și deschid ferestrele de dantelă.

Aici se face slujbă. În altarul reconstruit al capelei principale mormântul, transportat și refăcut, al reginei Beatrix și al soțului ei Alfons al IV-lea își răspund încă.

Altfel la foasta mănăstire a Carmeliților.

Bolțile i-au cazut pentru totdeauna, dar cu atât mai final, sprijinind albastrul cerului, apar încordările arcelor, largile ogive ale laturilor, altarul pas-trat aproape întreg. În acest loc al amintirilor și-au căutat refugiu atâtea fragmente de piatră ale vechii Lisabone, fără a mai pomeni bucăți de preistorie, de la omul din Mugeam până la mumii din Perù, Pietre de mormânt care nu mai acopăr cenușa pierdută în vînt, vechi inscripții de fațadă, rămășițe de portale care duc la biserici dispărute, fărâmîțarea unui întreg oraș care s'a dus. În mijlocul Museului monumental care poartă numele regilor Ioan și Petru. Iar afară marmura cu litere frumoase, clare, din epoca primei Renașteri, în care se pomenește ciudata viață, isprăvită la 2 Iunie 1467, a prințesei portugheze, fiica Regelui Duarte cel cuminte și a reginei, care a fost să fie soția lui Carlos de Navara și a lui Eduard al IV-lea de Anglia. Dar acesta a luat pe dulcea lady Elisabeth Grey, și a pregătit astfel, cu invidia fratelui său, Ricard, eroul teribil al dramei shakespeareiene, nenorocirea copiilor săi, meniți să zugrămuți în temniță. Iar fata din Portugalia a murit la douăzeci și șapte de ani fără să fi purtat vălul mireselor; dureros o spune inscripția latină.

Splendori bisericești moderne se văd aiurea, la S. Roque: capele acoperite cu stucaturi de aur, veșminte de brocard greu prin vitrina cărora au trecut gloantele ultimei revoluții. Aici se adaugă I-susul cu perucă neagră și haină de stofă violetă purtând o cruce de întuneric, sfinții și sfintele cu

aparență de morți umani pe cari-i arată cristalul sicrielor în care sănt expuși adorației. Spre aceste biserici la ușa cărora atârnă steagul pentru hramuri, ca la Nossa Senhora del Monte, merg iute clerci tineri cu berete negre și coloanele roșii. Dar nu e, pe departe, evlavia spaniolă. Unele biserici sănt goale, în înaltele grupele de încinătoare,—bărbații lipsesc aproape total,—, nu par să aibă numai această preocupăție.

•

Este artă în tot ce aparține trecutului acestei națiuni în care s'au frământat alătrea energii etnice supt acest bun soare prietic amestecurilor de neamuri. Cele două musee pe care le-am văzut întâiu, aduc de la început, pe deplin, această doavadă.

La cel de bele-arte se găsește, pe lângă o superbă ceramică din China și Iaponia, până la fabricile franceze și germane din secolul al XVIII-lea — nicairi n'am văzut mai ales reprezentată arta Extremului Orient în acest domeniu — produsele de imitație ale artistilor portughesi din același timp, și ce interesează mai mult decât aceste copii de bun gust e strachina populară, deosebită în Nord și în Sud, dar totdeauna de o naivă originalitate care place. Unele tapiserii par a fi și ele de fabrică portugheșă. Un artist francez, Germain, a lucrat cam tot atunci o argintărie de Curte care face onoare simțului de măreție și iubirii de frumuseță a prinților din Casa de Bragança.

Muzeul de pictură e de o aleasă orânduire, care poate fi luată de model. Aici nu mai e, ca în Spania, rămășița unui imens tesaur imperial împărțit între două ramuri ale aceleiași dinastii. Dar vechii Flamanzi sănt bine reprezentați prin ciudata visiune, de Bosch, a Sf. Antoniu, cu dihăniile ieșite din-

într-o imaginație ca a obsesiunilor lui Goya; Memling are o duioasă madonă și Dürer un masiv Sf. Ieronim, cât un duce german de pe la 1500, fâlcos, pâros, bârbos, ochios, care, cu tot crucifixul sfătuitor, pare a se gândi la cu totul altceva decât carteaua sfântă deschisă înaintea sa, pe când într-o compoziție răspândită, a cărui unitate e numai în naiva concepție originală, bâtrânul Holbein explică prin alegorii ce este „izvorul vieții”. Nu lipsește un onest Cranach. De la Rafael o încercare în altă direcție: un Sfânt Eusebiu între figuri cu pălării, haine și mișcări ca pe vremea lui Leon al X-lea. Rubens a avut ciudata idee de a face o Invieriă pagână a lui Isus robust și voios căruia i se întinde omagiu unei ramuri de laur.

Dar Portugalia aduce, încă din veacul al XV-lea, prin Frey Carlos, bunul călugăr, îndrăgit de pura icoană a Maicii Domnului făcută numai din văluri albe, prin Jorge Alfonso, prin scenele cu Turcii realiști și dârji din măcelul celor unsprezece mii de fecioare a lui Gregorio Lopez, prin oribilul Crist sângerat pe frunte și pe trup al lui Figuieredo, prin ciudatul, profund impresionantul Ecce Homo cu ochii pierduți sub linia giulgiului care-l acopere și cu aureola lui tăiată de dungi violete, de o puternică, inedită inspirație de colorit, calități nouă; o mare simplicitate și o îndrăzneală fără margini pornite din simțul profund al intimităților sufletești.

*

Pe stradă o domnișoară cu capul gol, părul tăiat și o largă mantie până la pământ. E, mi se spune, o studentă. Studenții, cu o bereță pe cap, au aceiași mantie. Cei mai vecchi o lasă să se rupe pe margini,

ca semn al ostenelilor lor. Cum se vede, aici „clericul” evului mediu persistă.

Dar Universitățile sănt mai ales practice: medici, avocați, matematici. „Filosofia” e mai ales știință naturale. Școala de istorie, cu toate scânteierile lui Herculano, înmormântat la loc de onoare în Panteon, merge încet. Poesia, bine reprezentată, nu e ceva cărturăresc: ea vine de la izvor. Dar niciodată nu mi s'a redat mai bine un interview decât după conversația cu Tânărul de la *Secolo* — un alt ziar foarte certit e *Diario de Notícias* —, care m'a căutat la otel.

Odată ziarele erau vândute de orbi pe stradă:

*Ou nas folhas volantes que em Lisboa
Os cegos apregao pelas ruas.*

*

La societatea de geografie, „Imperiul” expune produsele cele mai variate și mai rare, vederi din coloniile care, în Africa Orientală, în Mozambique și Zanzibar, constituie adevărate regate negre, și piese istorice, steaguri, tunuri, lângă armele supțiri ale atacurilor africane. Stele, stâlpi ca ai vechiului Orient; cu inscripții de la începutul secolului al XVI-lea înseamnă locurile luate în stăpânire de Diego Can, după „ordinul” regelui său.

*

Intre lucrurile de trecut care se păstrează în această mai apuseană din limbile române, străinătă de acești descoperitori până în fundul văstelor continente necunoscute, e și felul medieval de a numi zilele săptămânii: se zice „serbătoarea a cinciei” (feria 5-a), pentru Joi. Mult timp. și până după 1500, se socotiau anii și de la Facerea Lumii, de și cu un alt punct de plecare decât cel bizantin, primit de noi.

IV.

E v o r a

Pe Tage cu largul de Mare. Vasul „Alemtejo” face să comunice ambele maluri. Ceas de dimineață cu brumă deasă venind din Atlantică. Abia se zăresc dincolo de aceste „docas” care vor fi împodobite în curând cu o largă *avenida*, culmile încununate cu case ale Lisabonei. Încolo, plutim în deasă negură albă.

Public amestecat. Terani cu căciula de postav negru al cărui vârf se lasă pe spate. Beau din ploște care au înfățișarea unui cimpoi. Vorbesc și scuipă. Lume de la țară cu pelerina dublă, blănita la guler, de postav de casă brun deschis. Nimic din lucrul casnic obișnuit la noi: cămășile se cumpără la târg. Puține femei: nu e obiceiul să iasă dimineața.

Barbeiro. Coborâre în gara întunecoasă. Ne urcăm în vagoanele de despăgubire date de Germani. De o parte se continuă Tagele, aici de un albastru dulce. Mari case albe supt olărie îl mărginesc. De alta, supt dealul cu păduri, sămănăturile de cereale sănt înalte, puternice, alături de măslin și de alți copaci ai Sudului. Și aici se amestecă via cu legumele, cu plantațiile de pini supțirateci, cărora li se dă aspectul de palmieri. Pământ negru, udat de o măiastră veche canalisare arabă. Foarte dese

fermele, satele cu case risipite. Terani la câmp, fără port popular. Lucrul lor e de o extremă îngrijire: se poate învăța de la dânsii ca de la Lombarzi. Pretulindeni marile fântâni rotunde, de piatră cu scripete de fier.

Pinhal Novo supt uriașii palmieri, pe care se suie în voie iedere și cresc buruieni părăsite.

In Alemtejo, „Tara de peste Tajo”, cu pământul mai sărac, lucrat cu aceiași dragoste. Pe deal se întind zidurile unui imens castel. Ară încel boii roșii, grei, cu coarnele largi, de pe care atârnă panglice negre de găteală.

Indată ne găsim însă în domeniul țernei albicioase din care numai rădăciņa adâncă a copacilor poate trage hrana. Apar iarăși depozitele de plută, oile răslețe și măgărușul. Cutare gară măruntă e năpădită de butoaie. Pe câmp e însă un triumf de maci. Ici și colo se împlântă via, lucrată cu atâtă trudă, tot pământul fiind cu îngrijire scrijelat pentru mersul apelor puține. Dar oamenii sănt puțini, doi-trei la chilometrul pătrat. Iarăși țeranul arând cu măgărușii.

Gări rare, goale.

Caselor din Alemtejo li se zice „munte”, *montes*. Si iată ce spune un scriitor portugheș, d. Bulhao Pato, despre răsărirea lor din pustiu: „Populația se concentrează aici în oraș sau în târg (*vila*). Câmpul e desert. Abia „muntele” apare la distanțe mari în ochii călătorului, ca un punct de odihnă și un sălaș ospitalier. Tocmai pentru că e rar, e mai plăcut”.

Ventas Novas, cu un întreg grup de cochete case albe. Cățiva țerani cu bonete „turcănești” se coboară mergând la lucru. Unde se poate numai, se prinde catifeaua deasă a grânelor.

Stil manuelin
Fountain - stil manuelin și în fund salo de lemn

Cintra : azulejos și coloane

Cabrela. Proprietate mare de 500 de hectare. Exploatare de aramă părăsită. Cărbuni de mangal, cari se aduc în saci la gară.

Torre de Cadanhas. Drumul se înfundă în interior, tot prin pădurile de stejar-plută, bogăția singură a acestor „sierre” pustii de oameni.

Castelbranco. Sămănăturile par a se înmulți. E în aier o bună căldură de Iunie supt cerul de un dulce albastru palid. El nu poate face însă decât să măngâie frunza seacă a copacilor de plută și să trezească nesfârșite covoare de mărunte flori albe.

Intr'un încunjur de natură totuși vesel și astăzi scăldat într'un splendid soare e sămănată Evora, care se desface în claritatea admirabilă a unei atmosfere continentale de o căldură ca în tocul verii noastre.

De la gara îngrijită un drum larg între ziduri arabe de ascundere duce către grămadă de case în care astăzi trăiesc 17.000 de locuitori, dar care odinioară era capitala însăși a Mauritaniei romane, țară de înflorire, capabilă de a trimete grâne metropolei.

Pecetea aceasta romană e aici indelebilă. Peste aproape două mii de ani în țara unde ciobanul Viriat a fost răpus de Sertoriu, în locul unde vechea Ebora celtică (v. Eboracum, York din Anglia) a căpătat un nou nume, de onoare și glorie, de la Cesar, urma adânc împlântată a Romei a rămas, nu numai în anume monumente, dar în suflete, în apucături. Nici „filosofia” francesă, matematică, a lui Pombal, ca în Lisabona, nici avântul modern al economismului engles ca în aceeași capitală și ca în Porto, n'a fost aici pentru a răpi sau a slăbi acest caracter primordial și definitiv.

Te sui prin străzi întortochiate adesea, fermecător

de înguste, printre casele cu vechi olane și albe fațade de care sănt prinse cuștile cu stigleți zglobii și ale căror uși se deschid asupra unor interioruri umbrite în care, cuminți, stau la lucru ori la pri-veală bunica, mama, fata, alt copilăret, plus pisica sau pisicile casei — animal universal aici și aproape sacru — și te afli în piață mărgenită de masiva catedrală, de Bibliotecă și Museu, de o drăguță grădină publică în țara florilor și — de Templul pe care poporul, dacă nu autenticitatea istorică, l-a închinat Diana, castă zină de clar de lună.

Coloanele puternice se ridică încă întregi, de-asupra postamentului cu treptele mâncate de mușchiu și risipite de vreme. Pe capitelele corintice, în coastă, e prinsă o curioasă floare ca pe haina sau mantia unei doamne moderne. Undeva este un turn pe care aceiași închipuire populară îl dăruiește lui Sertoriu și la câțiva chilometri de oraș, în drumul spre foasta mănăstire a Cartusianilor, la *Cartucha*, un apădut roman, acopere, sus, drumul.

Museul e plin de urme romane în largi plăci cu litera clară și fină și în fragmente risipite. Ele ti se par mai multe decât sănt. Fiindcă, păstrând totdeauna de pe urma anticilor lapidari — ca prin Hațegul nostru — iubirea pentru lucrul artistic al pietrei și pentru pomenirea printr'însa, peste evul mediu cu gotica lui tremurată și frântă, trei văacuri de la 1500 încocace și-au făcut comemorațiile în același fel, și de cele mai multe ori în aceiași limbă. Chiar când se scrie în vulgara derivată din ea, totul e plin aici, în biserică și aiurea, de plăcile largi, albe de obiceiu, une ori cu vine de porfir roz, în care se păstrează, despărțit de rămășița omenească, un durabil „aqui jaz” — „aici zace”. La mănăstirea Franciscanilor drumul prin mijlocul imensei clădiri

e pavat tot cu aceste lespezi pe care se rotunjesc încă, perind încetul pe încetul, supt pasul mulțimilor, aceste litere de o perfecție armonie rotundă.

Aceiași Romă e în fântâna publică însemnată cu caractere de același stil, din secolul al XVI-lea, pe globul de marmură galbenă din care apele sar în basenul cu buzele frânte. E în curțile interioare unde aşteaptă măgărușul și la câte un bogat se zbeguie frumoșii cânii supțirateci de vânătoare. E în arcadele sumbre ale negoțului din piața centrală, unde negustorii umbriți vând pânză englesă și marile şube blânilor cu dublă pelerină în care li place Portugheșilor a se înveșmânta pentru iarna cea fără zăpadă. E în prăvăliile, în restaurantul — nu văd cărciuma nici aici —, care sănăt cu totul deschise asupra străzii, noaptea lăsându-se asupra lor perdele de lemn sau de fier, pe care nu le văd. E în temnițele cu gratii pe prichiciul fereștilor cărora stau de vorbă prisonierii ca pe scaunele unei cafenele (în toată Portugalia nici cafeneaua nu se vede). E, iarăși, în studențimea aceasta, cu mantile negre fâlfâind, ca pe vremurile când, înfășurați în togă, mergeau la școală tinerii și învățătorii din Ebora: foarte solenni, cu capul mai mult gol, la băieți și la fete, cu haina uniform neagră, deschisă la piept de albul cămașii îngrijite. E în francheță și în fineță de rasă pe care o întâlnești și la ultimul om din popor.

Din căți copii, cu sau fără fund la pantaloni, se întrec pe velocipede sau joacă „futbol”, n’ar fi unul care să-ți cerșească ori să te cărâie pe urmă. Și cel mai sărac om e, în ferfenițele lui, prea mandru, pentru a întinde mâna. Și, seara, când studenții în negru fac, nu curtea la fereastă, care, în Portugalia, luni și poate ani de zile, precedă nunta, ci peste zid vorbesc mai liber cu frumoasele fete oacheșe, țe-

ranul care pe banca de piatră, în şuba lui brună ca un veşmânt de franciscan, îşi face socoteala pe cifrele stângace ale carnetului, pare un onest *civis* din Ebora care-şi isprăveşte ale sale *negotia diurna*.

O altă Romă s'a întins peste aceasta, confundându-se în chipul cel mai natural cu dânsa, fiindcă era de aceiaşi esenţă intimă: a catolicismului român. Pombal şi „filosofii” lui n'au putut-o goni de aici. Ea este, oricără elemente maure ar fi în colonetele clăstrului de la Loyos, în care se cuprind vechi *refectorii* şi bucatării quasi-romane, în clădirea puşternică a acestei catedrale, în adoraţia publică, fără sfială, înaintea altarelor cu sfinţi şi sfinte ca idolii, a cătăror şcolărişt, studente de Facultate, cu panglica neagră în frumosul păr lăsat liber pe spate, care-şi cer de la *dile immortales*, specialişti pentru examene, nota cea mai bună la materia cea mai slab ştiută. Tot aşa în acea largă bibliotecă, adăpostind studiile rare şi modeste ale celor căiiva tineri de la litere, în care manuscrisele cu frumoase miniateuri franceze, germane, chiar iberice, par a nu fi la locul lor, cum nu e icoana greacă pe fond de aur a lui Constantin şi a Elenei purtând un rotocol pe care cu litere latine din secolul al XVI-lea se certează *In hoc signo vinces*, operă greco-italiana. Gesturile, terminate prin sublinieri cu mânilor lăsate în jos, ale predicatorului din biserică Franciscanilor, ale oralorului cu frasă plină şi armonioasă, trezesc amintirea altei tribune. Când pătrunzi în capela în care o fantasie artistică macabruă a construit o întreagă acoperire de oase — „așteptăm ale voastre”, scrie afară — din mii de crani şi tibii, ai sentimentul că această notă a unei credinţă asiatică în lipsa de valoare a vieţii e în opoziţie strigătoare cu mun-

ca sprijinită pe stima adâncă a realităților trăite, care e esența romanității.

Evul mediu e, însă, aproape isolat, în clădirea cu turnulețe rotunde, de notă burgundă, a bisericii Sfântului Vlasie, S. Braz. Tot așa în frumoasele linii, cu elemente maure, din acea biserică franciscană, ale cărui începuturi ar fi încă din al XIII-lea veac. În construcția de fantasie ușoară, cu delicate și originale cadre de ferești, cu horbote de fier mai nouă în porțile deschise azi asupra pustiului din palatul unde a locuit, cruciat de sânge francez pe pământul african supus Arabilor, marele rege al descoperirilor, Manuel.

Toate aceste elemente de calmă frumuseță le unește însă cultul adus naturii prin bielșugul florilor rare din grădina ce privește asupra șesului subliniat cu adânci linii albastre de înălțimi în fund. Lângă lebăda dumesnicită care-și strigă pofta de mâncare întinzându-și prietenete lungul gât, pe trunchiul gros al palmierului bătrân se suie, prezentând larga floare albă, trandafirii acătuitori; miresme de o îmbătătoare taină ieșe din boschetele umbroase. Și apusul, de o glorie de aur, aruncă valuri violete asupra răsăritului cuprins de noaptea care așteaptă să-și însire stelele cu o neînchipuită aureolă largă.

V.

Inapoi la Lisabona

In Lisabona, orașul nou se întrupează în puternica și frumoasa clădire a Bursei (Bolsa).

Este în Lisabona o uriașă bogăție de opere de artă pe care dispariția mănăstirilor, care ocupau locul unor cartiere întregi, le-a lăsat la dispoziția Statului secularisator, iar acesta, decât să facă închisori sau spitale, ca la noi, a preferat — și n'ă spune că n'a greșit, și el — banielor de băieți și mai mult sau mai puțin orfani, cari firește n'au nicio înțelegere pentru frumusețile ce li stau necontentit supt ochi, sau autorităților:

Mergem astfel la S. Vicente, biserică patronului Lisabonei. Neapărat că aici cultul bisericesc se păstrează în zidirea de mari proporții, greoiaie, fără mare interes artistic în ea însăși, un S. Suplice, în stilul secolului al XVII-lea. Dar de-a lungul clăstrului de pe vremuri, azi simplu culuar prin care se merge la nu știu ce birouri, pe când o scară de marmură duce la încăperile unui liceu, ceramica înfățișează toată viața secolului al XVIII-lea, în toate tipurile și în tot felul de scene, până la moartea care vine să iea de pe scaun pe bolnavul infofolit în șaluri. Mai toate capetele sănt distruse de izbiturile copiilor sau ale trecătorilor. Ele ar fi putut face mândria unui Museu.

Uși mari moderne, fără nicio distincție. Sus ins-

cripția că regele Pedro al V-lea a făcut acest Pantheon pentru dinastia lui. Înăuntru zac ei cu toții, regii răsei însângerate și izgonite, de la Ioan al IV-lea († 1656) până la Carlos cel împușcat pe stradă și la Ludovic-Filip căzut în brațele mamei sale. De câteva luni nu se mai poate intra acolo; motivul ar fi —oricum! — că îmbălsămarea corpului ultimului rege n'ar fi fost bine făcută.

*

O lume întreagă de artă se ascunde după înaltele ziduri galbene, cojite de vreme, de la mănăstirea Măicăi lui Dumnezeu” (Madre de Deus). Printre straturile pline de toporași, ziși aici „iubire desăvârșită”, și de trandafiri, mergem spre biserică, desafectată astăzi, ai cărui păreți sănt acoperiți de bogate sculpturi aurite cu profusiune. Strălucite *azulejos* reproduc tablouri din veacurile al XVI-lea și al XVII-lea, dintre care câte unul se păstrează în altar. Ce vii apar cei de-aia doilea clitori — după Ioan al II-lea și Lionor a lui, ale căror plăci funerare se văd înaintea ușii , cel de-al treilea Ioan cu blândă lui mireasă Caterina de Austria îngenunchiată înaintea lui Dumnezeu: el cu masca bărboasă a lui Ieremia Movilă Moldoveanul! În sacristie, cu legenda sfintei mucenice Anta, căsătoria Ursulei cea preacurată, purtând moaștele înfășurate cu brocard de aur, se infundă în fațada de o-dinioară, înlocuită acum prin alta, de o delicată și foarte originală sculptură, în parte maură, ca și curiosul turnuleț țuguiat care se ridică de-asupra edificiului. Dacă nimic din prima formă, împodobită de un della Robbia, nu se mai păstrează, reparațiile din veacul al XVI-lea și din cel trecut n'au putut să schimbe aceste elemente din epoca fericită a Renășterii; jos atâtea lespezi sănt din aceiași vreme. În claustrul cel mic și în cel mare e o uimitoare

*

succesiune de ceramică albastră și admirarea se preface în uimire la apariția coloanelor arabe supărătoare, pline de o neștiută fantasie, ale „capelei arabe”. Înțregul e de un farmec asemenea cu al palatelor și grădinilor maure din Sudul spaniol.

*

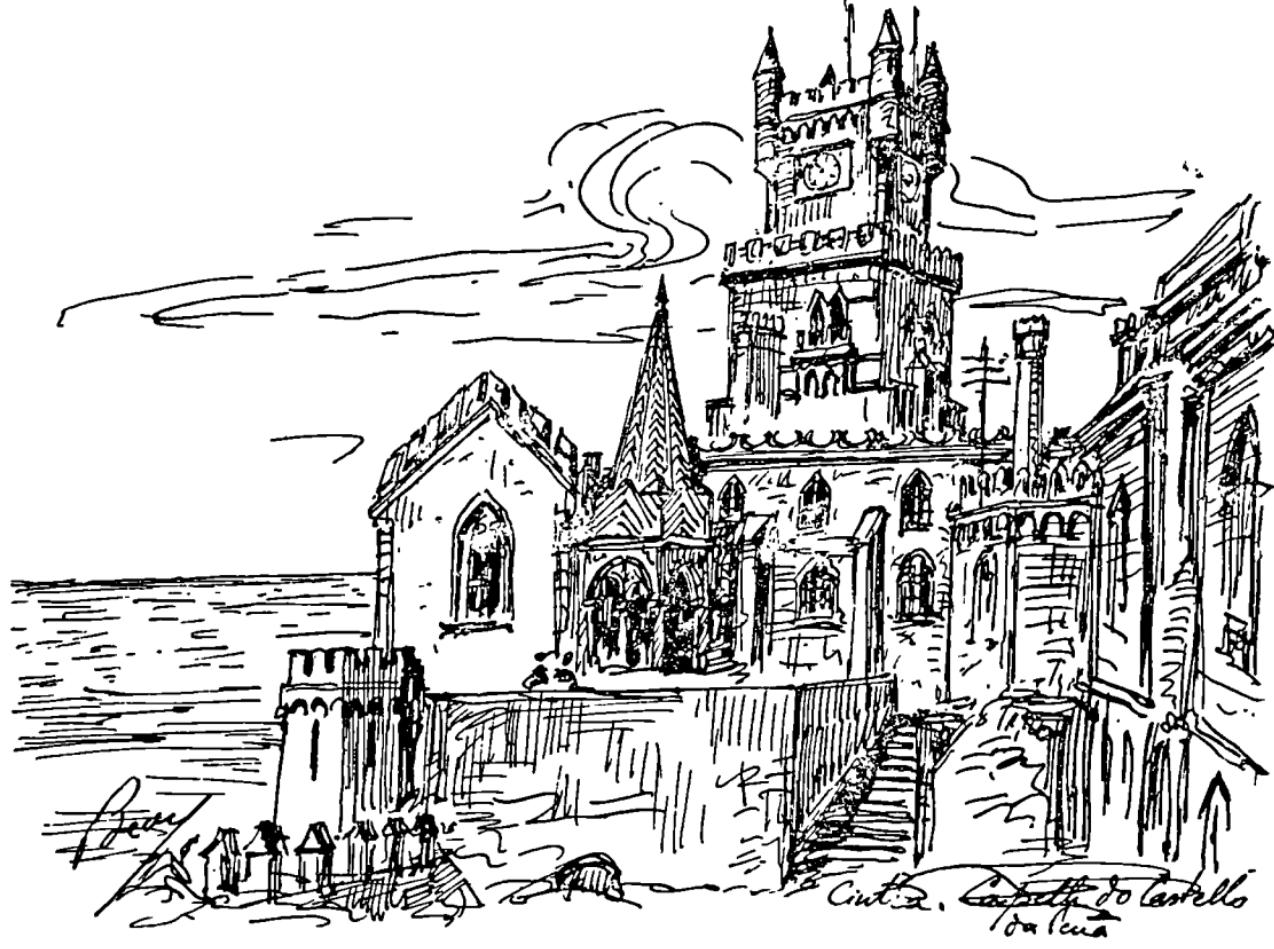
In apropiere, cartierele populare înfățișează prin „traversele” înguste, obscure, ducând către culmi, un spectacol de viață quasi-italiană. O lume întreagă se amestecă și se încurcă în ele, căruțele fiind prea largi pentru a le străbate. Ruinele îngrămădite adaugă la pitoresc, și, tocmai sus, îi se întâmplă să vezi aşezată pe pietrele deslocate o caldă figură de madonină care luminează totul cu privirea prelungă, liniștită.

Iată, chiar lângă S. Vicente, „târgul puricilor”, hala vechituriilor, cu cele mai neînchipuite lucruri oferite cumpărătorilor săraci: sfârâmături de metal, cituri de tot felul, tablouri, lămpi în bucăți stau aşternute pe caldarâm, cercetate cu atenție de clientela cea mai variată. Nu lipsesc cerșitorii, și acela care și întinde piciorul crăpat de o oribilă rană. Totul însă în cea mai perfectă tacere și cu un fel de miseră demnității.

*

La Museul de artă modernă, multă influență franceză, de la Léopold Robert până la Corot și Millet. Dar nu odată spectacole din viață de aici în aerul de aici, Portrete impresionante, de Lupi, de alții. Spectacolele de viață populară ale lui Malhoa. Foarte frumoasă, la sculpturi, femeia care, cu un gest umil și dulce, înlinde mâna copilului care se apropie.

Și, la admirabila grădină botanică, al cărui sir de palmieri de toate spețele e fără păreche, geamurile serei sănt distruse; clădirea Institutului politehnic e

Castelul Pena

Cintia. Capela do Castello
da pena

străbătuță nu numai de gloanțe, dar prezintă și larga deschizătură a unei ghiulele. Urmele „revoluției” celei de anul trecut.

Cum, în foia care prezintă subscrerile naționale pentru înlocuirea împrumutului refusat de Societatea Națiunilor, dacă nu se primește controlul finanic, cineva spune că „tot una-i este dacă guvernează X sau Y”, risc a spune unuia din însoțitorii miei că rezultatul luptei putea fi indiferent pentru alții decât politicianii cari și dispuțau cărma Statului.

. — Nu, nu. Fiindcă rezultatul putea fi instalarea bolșevismului.

Și mi se explică aceasta. Contra armatei, care de fapt deține puterea — pretutindeni se văd cu puștile la îndemâna sentinelele gărzii republicane în uniformă verde —, contra „președintelui de guvern”, Carreno, s'au ridicat nu numai părți, reduse, din armată și marinari, dar și ce e mai nenorocit și mai sălbatec în săracimea populației. La Porto se ocupașe piața, cu hotărârea de a nu pleca până nu se va duce guvernul — și se țineau de cuvânt. Atunci a trebuit să se tragă pentru a păstra însăși alcătuirea de astăzi a societății.

Președintele, a cărui alegere ca președinte al Republicei — dar Parlamentul nu funcționează și e vorba să fie înlocuit printr'o Constituție ca acea spaniolă — e sorocită pentru 25 ale lunii, e un general de peste săptămâni de ani, și el n'a fost șeful mișcării din care a rezultat dictatura lui, care mi se descrie blandă, venind de la un om cu înalte calități, dar fără avântul care nici nu s-ar potrivi cu vrâsta lui. Mi se pregătise o audiență în palatul lui, care a fost acela al Parlamentului, dar la sosire am fost înștiințat că n'a venit, fiind bolnav: durere de cap, gripă, îmi explică ministrul de Externe, care mă

primește în fostul palat regal as Necessidades, cu palmierii măreți umbrindu-i curtea. Mă mulțămesc a vedea uniformele luxoase, cu penagiile, desfăcându-se din coifuri de linie germanică, ale păzitorilor acestui șef al Statului, In schimb asupra oricărui subiect de literatură sau de artă — mă feresc să ating politica—se poate vorbi cu ministrul de Externe, odinioară medic, care vorbește și azi cu aceiași eleganță limba francesă în care și-a făcut studiile. Aceiași stăpânire asupra limbii marii națiuni vecine se întâlnește de altfel în genere, și președintele Societății de geografie m'a întâmpinat la conferința, pentru câțiva, pe care am dat-o acolo, cu cel mai amabil discurs într'o impecabilă francesă de Paris.

* * *

La acești aliați ai noștri în luptă cea mare, Germanul nu este, nu poate fi iubit. Aceasta nu-l împiedecă de a se reinstala economic, și încă în condiții și mai bune decât înainte de războiu. Vin lipiți pământului băieți și în câțiva ani ocupă un loc de frunte în viața economică și financiară a țării. Activi, bine informați, insinuanți, ei nu pot fi concurați de Englesi, vânzători mândri de lucruri scumpe, care pe aceste limpuri de săracie se vând mult mai puțin. Francesii au și aici, ca și la Madrid, un institut pentru răspândirea unei nobile culturi — și tocmai, sub patronajul directorului, d. Pierre Paris, d. Gillet ține o serie de conferințe despre arta francesă contemporană —, dar afacerile continuă a le lăsa altora. Iar Italia, reprezentată de un amabil diplomat, aceia e departe. Pentru Cehoslovacia întâlnesc însă pe simpaticul fost consul la Galați care nu mai poate uita țara de unde a plecat.

* * *

E vădit că viața acestei societăți e îndreptată spre colonii. Căpitani de vapor negri circulă pe străzi,

în biserică din Evora o negresă lua parte la slujba postului. Semi-negri de o mare distincție în îmbrăcămintea luxoasă apar înaintea birourilor. Școala are în vedere coloniile. Se pregătesc excursii în Africa, la care fiecare școală deleagă trei dintre elevii ei. Cum vorbiam de o călătorie în România, mi se observă că aceia ei mai grabnică.

Coloniile, în Africa, ca S. Tomé, pe Ecuator, Loanda în Angola, cu 1.000 de locuitori, cu biserici, palate și statui, nu sănt numai contoare, ci părți constitutive, supt toate raporturile, ale patriei cîntate de poeți. Mulți albi locuiesc în ele și adesea se prăsește o rasă de mulatri.

*

Școala primară e a Statului. Cartea de istorie—ò întreagă carte pentru începători — vorbește de păcatele ultimilor regi. Liceul de șapte clase are câteva oare de latină, francesă mai în toate clasele; se poate alege între germană și engleză. Elevii se gândesc mai mult la matematică.

*

Repubica-și poate avea credincioși; îi lipsesc entuziasmi. O poți vorbi de rău. Intre miniștrii de azi sănt doi-trei regaliști pe față. Președintele societății de geografie e vărul lui Ioao Franco și poartă marele cordon al Ordinului pentru merite științifice dat odinioară de regele său. In splendidul ghid editat de Biblioteca Națională — are și cel mai bun resumat istoric și chiar o bibliografie aleasă— se vorbește aspru de república prin care nu s'au rezolvit marile probleme naționale. Se observă însă invierea societății: întoarcerea la tradiții, iubirea de trecut, crearea artei naționale, părăsirea răului gust și culturii de împrumut. La o librărie o bogată carte despre domnia lui dom Carlos.

VI.

In jurul Lisabonei

Imprejurimile Lisabonei sănt ale unui raiu pământesc, în care florile se urmează neîntrerupt de-a lungul iernilor fără zăpadă. Intre muntele pretutindeni acoperit cu bogate păduri, cu grădini, în care se unesc toate speciile, de la arborii Nordului până la boschetele de camelii și platani cu crăcile răsfirate, între Tagele care se răsfață pe mii de metri, între apele învălurate ale Oceanului, se succedă casele de țară, vilele bogate, palatele.

La Cascaes, unde era, și este încă în parte locuința de vară a bogaților Lisabonei, mai ales a celor cu simpatii regaliste, valurile izbesc în malul de piatră neagră și roșie. Ele au săpat culoare înguste care par tăiate de mâna omului, au măcinat suprafața mai puțin resistentă, creând peșterile adânci, infundăturile de întuneric, cotloanele de groază ale „gurii Iadului”. Până sus, unda care înaintează zvârle trâmbele de spumă albă, ori stropiturile ei.

Regii, de la vechii stăpânitori mauri până la regalitatea izgonită ieri, au căutat în aceste locuri liniște, răcoare și frumuseță. Pe vârful de la Pena, stâncă e încununată de vechi crenele medievale. Jos, în mijlocul satului Cintra, curat, vioiu și vesel, cas-

telul regal presintă o fațadă amestecată, disarmonică, de-asupra căreia se ridică două din obișnuite turnulete conice. Dar fereștile, ușile unesc po doabele stilului semi-maur cu ale goticului și ale pomposului stil „manuelin”. Interiorul însă, locuit de un sir întreg de stăpânitori, de la Ioan I-iu până la tinerelul dom Sebastiano care de aici porni la cucerirea visată a Marocului, presintă tot ce în cadrul Portugaliei a putut da mai delicat, mai februarit și mai îndrăzneț, în coloane, ogive, fântâni, băi cu ape fășnitoare, vechi azulejos cu tonurile tari, încununate cu flori stilizate, geniul artistic arab. Des copăr chiar o bucătărie croită ca în mănăstirile noastre, Antimul, Văcăreștii, cu imensul coș interior prințând tot fumul vetrui pentru a-l stăcurea prin deschizătura îngustă din vârf. Legenda de dulce poesie se amestecă apoi cu tragice amintiri pentru a individualiza numeroasele încăperi ale acestei reședinți de suveran maur, în care numai cu oarecare greutate regalitatea creștină și-a putut găti sălașul. Dacă una din ele poartă în vastul tavan sculptat armele tuturor marilor familii portugheze, alta prezintă lebedele cu colan de aur amintind o Tânără principesă moartă, iar coțofenele negre cu *por bem* în plisc dintr-o a treia ar pomeni vorba de scusă, purtată tot mai departe de curtesani și femei de la Curte, prin care întăriul Ioan s-ar fi scusat față de regina lui pentru sărutarea dată în treacăt unui obraz frumos, Alături tragedia închisă în cușca odăii, unde pașii lui leneși ar fi ros faianțele, a lui Alfons al VI-lea cel damblagiu, nepuțincios și prost, redus a privi lumea prin fereasta cu zăbrele a captivității, atunci când fratele, Pedro, devenit regent, îl lua, îl încă în viață, soția francesă.

Drumul urcă prin boschetele parfumate, prin de-

șiurile nestrăbătute în care se înfrațește vegetația tuturor climatelor, spre adăpostul regal de la Pena.

O veche mănăstire servește de basă, cu zidurile ei înegrite; de-asupra, fantasia soțului reginei dona Maria a unit într'un complex ciudat, dar armonios, toate amintirile științii lui de diletant, și astfel o imensă clădire încunună înălțimea în care s'au adunat, cu același mărinimos și ales eclectism, toate farmecele codrului și ale grădinii,— natura copleșind totuși cu puterea și îmbielșugarea ei tot ceia ce mintea omenească a putut să adune pentru a o umbri și întrece.

Aici este însă și un interes uman, care alinge toate coardele sufletului. Ferdinand de Saxa-Coburg, urmaș al mareșalului de Saxa și al frumoasei Aurora de Königsmark, ajungând principe consort pe lângă blonda dona Maria, n'a crezut că trebuie să amestice influența lui personală la intrigile și luptele care formau politica portughesă, și atunci, artist el însuși, capabil de a face încercări în domeniul ceramiciei îndătinate, el și-a făcut acest cuib de misantropică retrageră, unde a adus pe lângă colecțiile lui iubite, în mare parte împrăștiate astăzi, chipurile fiilor lui, răpiți de o boală misterioasă, cumintele, precocele băiat Pedro al V-lea și frații lui Ioan și Ferdinand cari, îndată după aceia, îl urmară pe acela în mormânt, lăsând tronul mezinului dom Luis. Văd și un bust al soției lui dom Pedro, Stefania de Hohenzollern-Sigmaringen, dulce figură menită unei răpezi și tot aşa de neexplicabile dispariții; și tatăl ei și al regelui Carol, al principelui Leopold, Carol-Anton, e înfățișat în galeria de familie. În ultimul timp, văduvul își legase inima de o femeie din nobilime, contesa de Ebla, a cării casă galbenă se vede prin deslușul nepătruns, mai la vale; și astăzi

foarte bătrâna doamnă apare în anume timpuri ale anului între păreții cari au cuprins cu atâția ani în urmă această iubire.

Apoi neamul lui doni Luis a luat în stăpânire casa părintească, până ce catastrofa d'intăiu, omorul lui dom Carlos și al drăguțului fiu mai mare, blandul Ludovic-Filip, a adus doliul aici unde până atunci fuseseră numai visările romantice. Chipurile celor prinși de o moarte cumplită se infățișează încă zimbitoare, fără nicio prevedere a fatalității apropiate. A doua lovitură, care aduse căderea regalității, izgoni din castelul sumbru pe membrele familiei prigonite de soartă. Aici în margene s'au îmbarcat cu loții, Tânărul dom Manuel, frumoasa lui mamă, Amalia de Orléans, bătrâna Savoiardă, sora lui Victor Emanuel, regină din creștet până în picioare, cu susfletul ei de mândrie și stăpânire, fiul ei dom Alfonso, care numai mort era să se întoarcă aici. Totul e cum a fost lăsat atunci, odăi de culcare, modește, bijou, sală de primire. Se îngălbenesc de vreme revistele purlând data ceasului când steagul regilor s'a coborât de pe castel.

Vechi servitori conduc, călăuzi zguduie ușile, un ușor praf de părăsire se ridică de pe mobilele veștede; fantome fricoase pare că se strâng în unghere în fața vulgarității care năvălește.

*

Jos, e serbătoare. Felițele în alb merg la întăia cume necătuřă. În biserică se gătește procesiunea, și statuia lui Hristos cu păr lung și haină violetă, a Maicii Domnului se aşează pe postamente, pe când baldachinul se ridică de-asupra capetelor clerului. Copii cu aripi de finger din hârtie de argint și aur aşteaptă să intre în alaiu cu nesfârșita mulțime.

O musică a marinilor e sprijinită de alta a pom pierilor. Și în piața Cintrei e un furnicar de lume la ferești, la balcoane nu e locuitor care să nu apară

Poporul, care nu se hrănește cu idei abstracte și cu formule, și-a regăsit Dumnezeul cu toată pompa lui impunătoare și naivă. Iar guvernul se îmblânzește și-i permite a circula pe străzile republicei portugheze, izgonitoare de Iesuiți și altă călugăritate. Face bine: sufletul omenesc are nevoie și de mângâiere și de bucurie.

Évora. Igreja de S. Francisco

Biserica Sf. Vlăsiei din Evora

VII.

Spre Coimbra

*Pe drumul intre pini si'ntre stejari
Răsar femei cu mersul săltăret,
Privesc cu ochii razzi și îndrăzneți,
Și calcă drum pietros, cu pașil tari.*

*Pe crestet țin greoaiete poveri,
Dar rând din dinții aiți în calea lor,
Când cu piciorul gol, foarte ușor,
Petaile întăii primăveri ating.*

*Si merg așa în siruri spre cetate
Cu cărpa cea pestriță prin să 'n bolduri,
Cu mîni solide 'nțepeniten 'n solduri
Ca 'n bibile tablouri depărtate.*

De la Entroncamento înainte linia se desparte de valea Tagelui și apucă în sus, printre aceiași stejari-plută cari acopăr o sierră transversală. Cai și persici înfloriți lângă verdeață proaspătă a sălcilor. Colțuri de vie și straturi de legume: aceiași bună îngrijire a pământului de hrana.

La Payalvo, între pini se desface drumul— pe care din nenorocire nu l-am putut face— către Thomar.

Aici în secolul al XIII-lea Cavalerii Templului își aveau comanderia. Peste un secol Ordinul era desființat și rugul se ridică în Parisul lui Filip-cel-Frumos pentru Marele Maestru, care muria afirmându-și nevinovăția. Regele dom Diniz creă îndată Ordinul lui Hristos, pe care-l aşeză aici. Noi clădiri se ridică pe lângă mănăstirea Maicilor Domnului, și, Mare Maestru al noilor cavaleri, prințul Henric, des-

coperitorul, se înscrie între clitori. Semnul regelui Emanuel, sfâra stăpânirilor maritime, e însemnat pe superba clădire a bisericii, și un sir întreg de claustre continuă mănăstirea Ordinului și biserica mai veche a Templierilor, dincolo de care se păstrează un și mai vechiu lăcaș călugăresc.

Dar aceste ispilitoare amintiri sunt ascunse pentru mine de perdea dealurilor cu țerna roșie care sprijină grupele de pini adânc verzi lângă palidul albastru al stejarilor-pluiă. Ceva mai departe, bărbați și femei în haine multicolore laie piatra de sânge. Vagoanele aduc ciment de la Leiria, pe unde se merge la mândria gotică — și ea neaccesibilă mie— de la Batalha, Războienii Portugalului, clădită pentru lupta care i-a sigilat independența față de pretențiile castilane.

După Chao de Macaz, tunelul străbate muntele. Aspre case sărace sunt sămăname în pădurile rare. Ca mai peste tot locul, umila biserică nu se vede: Dumnezeu este mai ales al călugărilor și al regilor, cari s'au dus de o potrivă. Cutare veche casă cu cerdac negru în față, la Caxarias, are întru toate înfățișarea căsuțelor boierești de la noi. Gara e plina de scândurile de brad, foarfe sus clădite, ale sierrei. Terance aşezate pe măgari lasă să li atârne picioarele îngrijit înălțate.

Mergem mai departe prin valea seacă mărginită de înălțimile îmbrăcate cu pini. Oceanul a trimis nori grei cari stau să crape pe culmi.

Regiunea e bine locuită, și din căsuțe răsar copile cu cârpele negre, galbene, roșii privind cu limpezii ochi negri și suri la trecerea trenului.

Sânmătem pe muntele cu pini și feregi: sus se ridică în vârful ramurilor verzi luminărelele albe ale mugurilor. Pe marginea enorme mărunche de

flori rose și galbene. Dar pănă sus țărani isolați lucrau și la culesul fânului sau la îngrijitul straturilor de bob. Oi sure, porci negri rătăceșc printre arbori.

Un grup de case brune, căinchițe în sărăcia lor: Albergaria. Pe câmp fete-și înfășură capu'n broboade portocalii care se desfac luminos pe verdele întunecat al dealului. Cu un cântec curios lelița cu cărpă neagră vinde apă și niște pânițe a căror față e ornamentată cu liniuțe întortochiate și cu flori.

Mai departe spre marginile pădurii înflorite cu case nouă, rose și albe. Coroane întregi de flori violete acopăr câmpul, care se tot lărgesc. Apar roate de stropil ca la noi și, iară, fântânile cu colacul de piatră. Reîntrăm apoi în regiuni înalte de stânci și pini. În vale, livezi în parte larg inundate.

Incep să apară pe ridicături rotunjite, dincolo de care se deschid alte orizonturi, centre orășenești. Supt pinii din vârf, într'o haotică rostogolire, Alferelos, cu largile-i depozite. În gară, petroleu engles, Vacuum-oil company în vagonul-cisternă negru, tivit cu roșu.

Și aici harnică viață de țărani cari sănt organizați în cooperative și-și au un fel de standardisare a produselor, cum se vede din ouăle cu pecetie în vitrinelor orașelor. Boi crunți stau opriți pe brazdă.

În șesul bogat așezările mai mari apar, între livezi de portocali. Iarăși recunosc cerdacul nostru începător.

Câmpul asupra căruia trece un vânt nebun de Marte e acum tot numai o floare. Din șesul acesta, însă răsare încă o colină de-asupra apei largi a râului Mondego, și miile de case albe care o acopăr constituie orașul universitar al Coimbrei.

VIII.

Coimbra

*Porți mari cu săpături manueline
Duc spre clădiri cu frunțea crenelată
Si prin ferestre cu leșpedea brodată
Privești în săli cu rafturile pline.*

*Trec umbre'ncet, în negrele talare,
Cu capul gol și părul'mbiușugat;
Si-adese ori privirile străbat
Spre câmpul cel cu orizonturi clare.*

*Sîn locul unde vechea rugăciune
Cerea iertarea lumii de păcate
Câte un Tânăr grav vine să catc
Soluții la problemele nebune.*

Coimbra care se răsfăță pe ambele maluri ale Mondegu lui va fi fost odată și centru al vieții politice. Vor fi fost pe vremea acestor d'intăiu regi strădițele înguste unde fiecare trăiește cum vrea, care și acumia se întortochiază așa de strânse încât e o problemă întâlnirea unui car cu boi și a unei căruțe trase de cătări. Sus, era catedrala, acea Sé velha (velho=vieil, vechiu), care și astăzi își desfășură larg zidurile crenelate asupra căror au trecut atâtea reparații care au deformat-o. Portalul principal, la Vest, prezintă încă frumoasele linii rotunzite ale stilului romanic din veacul al XII-lea, agrementate de coloane în care s'a cheltuit fantasia artiștilor portugheși. Cel din stânga e o fină lucrare a Renașterii. și interiorul păstrează ceva din cea d'intăiu a lui împodobire, de la fântâna de marmură de lângă intrare până la al-

tarul principal, de o migăloasă lucrare, trecând prin capelele care cuprind monumente funerare, și al unei contese de Vintimiglia, ajunsă pănă aici, ba chiar a „infantei de Grecia”, adusă pentru regele Alfons al IV-lea. Un claustru cu stâlpii supțirateci și rosațele de forme felurite s-a adăus la lăcașul însuși în vremea când în jurul arhiepiscopalui era o lume întreagă de canonici și altă călugăritime. Aici sus, și numai pentru slujba lui Dumnezeu, se aduna atunci toată viața orașului.

Partea de jos nu era lipsită nici ea de edificii ale cultului. Au rămas numai două portale, un fund de altar și câteva coloane al căror caracter de la început a fost arbitrar schimbat, din ceia ce a fost biserică Sfântului Iacob, sau „Thiago”, de care istoria și legenda leagă atâtdea amintiri, începând cu acel veac al XII-lea, de aprige lupte pentru constituirea țării, când i s-au ridicat zidurile.

Eroii acestei „descălecări” portugheze, dom Alfonso Henriques, fiul Burgundului întemeietor și al frumoasei, „iubeaței” dona Theresa, și Sancho I-iu, sănt aiurea, mai în fund, la mănăstirea (*mosteiro*) Santa Cruz. Frumoasele mausolee poartă însă însemnele epocii lui Manuel „Impăratul”: crucea Ordinului lui Christ și globul stăpânirilor mondiale lângă medalioane cu chipuri imperiale romane. Puternicul, bogatul rege a făcut, astfel, la începutul secolului al XVI-lea ceia ce Ștefan-cel-Mare, în Moldova secolului al XV-lea, a indeplinit pentru în mare parte palizii săi înaintași. Se înfrățesc de altfel, aici, în lespeade de pe păretele din dreapta, prin grija aceluiași suveran, doi alcaizi, doi guvernatori ai Coimbrei, un senior de Chaves mort în 1374 și unul dintre ajutătorii lui Manuel însuși. Sobră, fațada terminată cu pinacule supțiri presintă, mulțămită muncii meșteri-

lor acestui rege, între cari un Frances și un „meșter Nicolae”, poate Portughez, câteva statui de cea mai fericită execuție în materialul de piatră galbenă care se desface aşa de neted din negrul și albul încunjunții. În margine, la Santa Clara, care și-a pierdut tot caracterul primitiv, în această zidire a Sfintei regine Isabela, născută în Aragon, odihnește prințesa Isabela, nepoata ei, și alți membri ai dinastiei de Avis.

Spiritul lui Manuel stăpânește aici întreaga mare operă mai nouă de construcții. Acestui spirit i se datoră și colosalul, profund impresionantul complex de clădiri care, cu fundații religioase anterioare sau pe ruinele lor, încunună stâncă pe care e clădit orașul.

În veacul al XIV-lea încă, se dădea luptă între Coimbra și Lisabona pentru păstrarea școlii de studii înalte. Cum capitala a câștigat procesul și a stăpânit Universitatea un timp numai, în 1537 Ioan al III-lea, urmașul lui Manuel, putu să înceapă mare opera a vrednicii adăpostiri.

Mă strecoară în neștiere, urmărind descoperirea, pe lângă clauștrul vechii catedrale, pe lângă palatul episcopal, unde acum viuiesc mașinile Tipografiei universitare. Calc pe pietrele tari ale vechiului drum, mărgenit tot cu dependențe bisericești dăruite școlii celei mari. Studenți în lungile lor talare, presintate adesea ca toge, se primblă solemn în această cetate a lor. Cealaltă lume care umblă pe aici pare a recunoaște această netăgăduită stăpânire. De-o dată pe substructiile de cetate se ridică zidurile care adăpostesc o lume de profesori și de studenți.

Poarta din veacul al XVI-lea dă intrarea, lângă un delicat monument al lui Camoens, în această curte

interioară îmbălsămată de mirosul florilor ce nu se veștejesc. De jur împrejur înaltele clădiri vechi prezentă frontoane sculptate, scări monumentale: capela de o extraordinară bogătie a decorației interioare e lângă edificiul, din secolul al XVIII-lea, dar renovat de curând după toate nevoile vremii noastre, al bibliotecii. Un puternic turn flanchează acest impunător ansamblu. Din colțul patratului vederea se întinde larg asupra câmpiei de un verde Tânăr, asupra dealurilor acoperite de o vegetație îmbielșugată, asupra albelor clădiri risipite în toate părțile.

Nicio Universitate din lume n'are, într'o asemenea natură, un asemenea lăcaș. Trebuia un puternic respect pentru știință, pentru omul învățat, pentru *savio*, un fel de credință religioasă în cunoștințile omenești, și trebuia, iarăși, mândria stăpânului multor țeri din toate depărtările, pentru ca, fără a rupe cu Biserica, adusă chiar să ajute la această înlocuire, să se înalte o astfel de cetate sufletului omenesc aplecată asupra naturii și a lui însuși.

Și mă gândesc că *aici*, în acest ultim colț vestic al latinității europene, ar fi o faptă comună latină de îndeplinit: să se creeze de toți moștenitorii Romei, mai mari și mai mici, la Coimbra un învățământ filologic și istorico-literar prin care să se afirme unitatea de desvoltare din țară în țară și din ramură în ramură a spiritului latin.

Azi, într'o Luni, studenții cu capul gol și mantaua neagră peste îmbrăcănițea de același caracter solemn și arhaic, cei de al cincilea an, *quintanistii*, întărișând panglici late de o coloare deosebită, pentru fiecare Facultate, nu sănt singurii stăpâni ai învățășitelor străzi din orașul de jos. Un puternic val de terănime îi încunjură și-i năpustește.

In mijlocul drumului merg femei în fuste învoalte, de toate colorile, cu talia strâmtă supt sin, cu picioarele goale, sprijinind pe cap — ele singure, nu și bărbații — greutăți de necrezut. Una are o povară de zarzavat, alta susține scânduri; cutare fetiță poartă vre-o zece scaune prinse împreună, lângă vecina ei care duce acasă un dulap. Fețe de o extraordinară energie, ochi pătrunzători și focosi, gesturi de o antică armonie în sprijinirea sarcinilor. Si sănt vesele: cum râde aceia căreia vântul turbat era să-i răstoarne coșul din creșet!

Toată negustorimea, care se ține din *aceasta*, e năpădită de clienți și cliente, care, acestea din urmă, nelucrând în casă, ieau totul de la târg. În fața gramofonelor se fac întregi grupuri uimite. Bărbați mai pușini, în haina de serbătoare, cu pălării înguste pe cap; toți încălțați. Fete de la micile industrii își acopăr capul cu cărpe de mătasă neagră și au piciorul încălțat cu îngrijire. Indată se deosebesc din exemplarele de o rustică splendoare pe care le trimite cămpia încunjurătoare. Am găsit printre acestea din urmă și câte una cu pălărioara rotundă neagră care se purta prin 1850 în lumea elegantă. În total, nu se poate închipui o mai vioaie și mai pitorească priveliște decât a acestei mulțimi care acopere și înviorează totul.

Se lasă seara: studenții s-au retras la mesele lor; lumea țărănească a pornit cu cumpărăturile acasă. Noile „avenide”, care se croiesc cu atâta activitate și zel în marginea orașului, sănt mai mult goale. Trec spre dânsenele, de-a lungul grădinii botanice, desemnată de un Italian, apoi de un urmaș portughez, — poalele mai bine orânduită din lume —, urmez linia uriașului apeduct al regelui Sebastian, operă de mândrie și de tehnică română; în cartierele de jos liniștea se

Evora. Fonte do b. das Portas de Moura.

Evora : Fântâna

Bey

înstăpânește și singurul care aleargă fără pregețe vântul de Apus pe care-l trimite Oceanul.

Pe d'inăuntru, Palatul științii e plin de aurăriile bogate ale secolului al XVIII-lea. Vechile cărți splendid legate se găsesc și astfel acasă la ele. Partea mai nouă a bibliotecii ni s'a părut a cere să fie adăugită.

Palatul arhiepiscopal e o curte arabă din cele mai gingeșe, cu colonetele și scările lui. Un Hurezi, mai puțin ornat și oarecum mai sprinten. În el, s'a așezat muzeul Machado, care întrece cu mult valoarea unei colecții de provincie. Pe lângă fragmente de sculpturi luate din vechea catedrală, lucrările de teracotă sănt de un interes uman dureros, al cărui realism izbește și zguduie „Plângerii” ale lui Isus mort, în care ochii învinești cu fundați în orbitele adânci strigă suprema suferință umană. Între tablouri unul de Christovano Figueiredo care reprezintă pe Impăratul Heracliu readucând crucea la Ierusalim. Sforțarea către adevărul istoric e evidentă. Vulturul negru al Bizanțului e de două ori pe steaguri. Impăratul e copiat, în figura lui terminată cu barba înfurcată, în pălăria lui țuguiată cu marginile mari, în vesmântul ce poartă, după portrete contemporane ale lui Ioan al VIII-lea, basileus-ul tabloului lui Benozzo Gozzoli, care-l prezintă ca un „Craiu de la Răsăril”. E acela al medaliei contemporane sau un alt izvor? Problema merită discutată cu tot dinadinsul.

Partea ceramicei cuprinde și frumoase produse ale acestei arte în veacul al XVIII-lea portughez.

*

A doua zi, ce sumbru cade ploaia în ropote, cu tunete și fulgere! În ceasurile, încă limpezi, de

dimineață, pe podul de fier care leaga cu malul unde se desfășură alba fațadă, ciuruită cu două rânduri de ferești, de la S. Clara, din nou începe strecurarea lumii de la țară. Toate produsele câmpului se aduc pe aceste capele de femei, adesea deosebit de frumoase. Supt jugul greu, boii roșii cu coarnele mari înlături, cără numai poverile cele mai grele. Nu se vede decât rar măgărușul care domină aiurea. De prin sale vin și automobile hârbuite transportând tot felul de oameni și de lucruri în amestec. Nu e minut când această defilare rustică să nu ofere momente de interes. În apă începe spălarea harnică a rufelor care se întind pe înalta iarbă mătăsoasă, Lungi bărci negre înguste, cu vârful corogit, cărora depunerea greulăjilor la mijloc li dă înfățișarea de gondole venețiene, fac trecerea de la un mal la celalt pe calmul Mondego fără valuri.

*

Cursurile de limbi românice au fost făcute, mulți ani, de venerabila doamnă Carolina de Vasconcellos, al cărui chip se vede și azi în sala unde vorbia. I-a urmat, două luni de zile, cineva care nu e decât d. Meyer-Lübke din Viena. După războiu au venit Francesi, ca d. Jeanroy și ca d. Millardet de la Montpellier, care se și întoarce colo după opt săptămâni de predare.

Deci Germanii revin, pentru această materie ca și pentru altele. Aflu aici pe un domn Wechsler de la Berlin și pe filologul Tânăr, cunoscut și prin studii care ne ating și pe noi, Gamilscheg, de la același Berlin. Amintirile războiului, care aici n'a atins viața fiecăruia și n'a jignit mândria națională, au dispărut cu totul.

*

Ziarul regalist „Corer de la Mană” anunță că regele Manuel publică o mare operă în trei volume groase, cuprinzând bibliografia ilustrată a vechiului tipar portughez, după cărțile rare pe care singur le posedă fără lipsă. Astfel, de departe, în exil, el continuă a lucra pentru țara pe care în acest nobil chip arată că o iubește.

Pare că foarte puțini din clasele adânci sănt pentru republică. Teranii sănt regaliști. Burghesia n'are o deosebită însemnatate. La Universități abia câte c placă timidă amintește acest eveniment.

IX.

P o r t o

Regiunea de movile rotunde urmează pe lângă grupe de case mai cuprinse, pe culmi sau în adâncituri. Indată se atinge larga gară cochetă din Pamphilosa (vezi Pampeluna spaniolă), de unde se deschid cele două linii de Est către Irun și Franța.

Aceiași vegetație și mai departe, cu o predominare tot mai mare a viilor, al căror product se duce către depozitele în stâncă de la Porto. Femei culeg cu mâna buruienile crescute din bielșug la picioarele negrelor trunchiulețe chinuite, aşezate adesea pe un fel de șpalir. Casele vierilor sănt adesea largi, încăpătoare supt varul care le acopere. Fabrici: de alcohol, de ceramică și drăguțe vile albe-rose. Pădurile de pini încunjură zarea.

Tipurile terănești cu pălăriuțe de catifea neagră plecate, care deosebesc Nordul către Douro, încep să răsără îndată. Cu aceiași pălăriuță pe cap ciobănița în fustă neagră și cu picioarele goale și păzește cele două-trei oițe.

La Aveiro iarăși recomandarea localității prin frumoasele faianțe de la gară. Încă o *briga* a Romanilor, ca și Coimbra. Regiunea pinului urmează. Largi locuri înundate pe care se adună luntrile-gondole.

La Estreja marele port apropiat se anunță prin

mărimea caselor brune, roșii îndesate. Mai departe e duna de nisip ținută prin rădăcinile pinilor deși, lângă care însă foarfe frumoase sămănăluri de cereale. La Aranca se vede că e mai rar în această țară unde biserică afară din mănăstire, care aceasta e enormă, înseamnă prea puțin lucru. În satul vecin urmează același tip de aşezare. Turnul conic al bisericii străpunge zarea în dosul păduricii cu pașiștea plină de mari buchete galbene: Sisto, La Espinho, unde apare palida undă verzuie a Oceanului. Biserică nouă încununată cu o statuie are o clopotniță de sculptura bogată a celor burgunde. E o localitate mare cu grădini și fațade acoperite cu azulejos.

Sântem acumă numai în regiunea uscatelor dune pustii. Ca o surprindere, la capăt vîlcile bogate de la Granja.

Sâni formele cele mai amestecate, dar mai grațioase ale vechiului stil de turnulețe, coloane și cerdacuri: unele azulejos au scânteieri metalice la acest apus de soare.

Vuladares; vîlele continuă într'un peisagiu rupl, frământat, cu ziduri negre despărțind câmpii și grădini. Tăiem o prelungire a uscatului.

Villa Nova de Geria. Gara e plină de lucrători supt apriga ploaie trimeasă de Oceanul tulbare. Privită puținică la luxul trenului nostru. Deslulă miserie umană, de care nu sântem, de sigur, vinovați.

Porto apare printr'o deschizătură a părelelor din stânga, cu vastă desfășurare a coperișurilor roșii, pe când la dreapta Douro mărginește înliniderea iesui lui verde îneagrind de pini. Il străbatem pe podul de fier făcut de Eiffel, pe când, în fund, un altul mai vechi acopere cu sforțarea unui singur arc abisul.

Ceața serii acopere pe jumătate, și mai departe, dealuri rotunjite pe care le încunună pădurile.

Intrăm în prima gară a Portului, pentru Ținuturile din Nord. Fete, femei se întorc de la lucru cu ciorapii albi, galbeni, roși, violeți prinși în papucei pe talpă, de o tăietură foarte elegantă, lângă țearane cu creștetul încărcat de greutăți.

Ne strecuram apoi prin tunelă pe lângă arcul podului celui mare și îndată săntem în gara principală.

*

Orașul cel vechiu păstrează încă străzile lui foarte strâmte pe care le spintecă noile căi de comunicație, la răscruccea cărora, în ploaia neconitenită reînoită, păzesc sergenți cu semnale luminoase, verzi și roșii, pentru automobile. Ce aparține trecutului, aşa de puțin, din vechea zestre religioasă, se pierde în această mișcare înțețită.

A doua zi, prin străzile străbătute și aici de femeile de țară care poartă pănă și canapele pe creștet, cu un rar amestec de studenți, în toge negre, caut aceste vechi monumente de istorie și artă în capitala vechiului comitat al lui Henric de Burgundia, ocrotit de regatul vecin de Leon.

Întăiu de toate, bătrâna mănăstioară zisă de Citofeito (explicație obișnuită: „făcută răpede”, ca Biserică dintr-o zi de la București). Reparațiile târzii, unele adausuri nu i-au schimbat caracterul, care e impresionant.

Aceasta în ciuda inscripției din veacul al XVIII-lea, după „o piatră din arhivele bisericii”, în care, cu urâte litere negre îndesate, se pomenește întâia zidire de regele sued Teodomir, care s’ar fi și bo-

țezat acolo, și patronagiul fiului și urmașilor săi arieni.

La toate trei frontoanele, dintre care unul poartă un primitiv *agnus Dei*, colonetele, au capitelele înfățișând foarte naiv animale și păsări. Un foarte mic claustru, în mijlocul căruia s'a îmbulzit un monument modern, păstrează același caracter arhaic. Interiorul însă nu mai are niciun interes: plin de lumine cufundată în cele mai devote rugăciuni, el lasă a ieși, ori mai curând aruncă afară cel mai neînchipuit cortegiu de iazme bătrâne, pe care de sigur că le-a apucat, în ziua botezului său, și regele Teodomir.

De la această clădire din veacul al VI-lea, ascunsă în colțisorul ei, trebuie sărită o mie de ani întreagă până la bogăția fără păreche a săpăturilor în lemn, aurite de sus până jos, care acopăr coloanele și îapusează cupolele vechii biserici a Franciscanilor. Se vede aici influența Imperiului colonial, mândria „manuelinului” și aceste înalte paraclisuri cu fulgerări de aur prezintă sfinți de lemn sau de teracotă cu ieraticice atitudini ca ale lui Buddha în depărtatele temple indiene.

Masivă, cu turnuri crenelate de fortăreață la cele două capete, catedrala reține această notă de strivitoare magnificență în proporții, și iarăși aurul larg răspândit în interior trezește visiuni de Asie fără măsură în bogățiile ei.

*

Străzi mai largi se desfășură în partea de sus a orașului. Statuia lui Pedro al IX-lea, care a redobândit independența, domina cea mai vastă piață. Se pregătește un monument „restauratorilor”. Alături însă fațade bombardate amintesc evenimentele din anul trecut, când două zile și două nopți contra

revoluției deslănțuite au țăcănit mitralierele și au bătut tunurile.

Imprejurimile sănt de toată frumuseță. În verdeața de o coloare neverosimil de vie se înalță vilele multicolore, cu cocheta complicație a liniilor lor frânte, suprapuse. În suburbii vecin, adunături de case muncilorești, se aranjează o grădină centrală vrednică de un oraș mare. E aici o nobilă pasiune a copacilor și florilor.

Intr'o ospătărie pentru săraci stau aproape patruzeci de cetăteni români, atrași de mincinoase făgăduieri de pământuri în Brasilia, unde au stat doi ani îngropându-și morții și cari acum, după o lună de milostivă adăpostire aici din bunătatea consulului și vice-consulului nostru, se cer dureos acasă, fără ca diplomația să se fi incomodat până acum. Bulgari din Sudul Basarabiei, dar oameni solizi și muncitori. O femeie, care e din Troian, și a trăit cu Moldovenii, vorbește singură românește, moldovenescă cu *corăgi* (corăbii), etc. Dar toți se zic „Români” și întind mâni rugătoare către o țară care e și a lor.

*

Pe străzi trec carăle cu două roți fără spițe, numai cu două largi deschizături circulare: boii roșii cu marile coarne poartă juguri lucrate foarte delicat cu stele, cruci, înflorituri vechi, întocmai ca acelea întrebuințate din cele mai depărtate timpuri în furcile și cárjele noastre păstorești. Câte un catăr voinic se amestecă în vălmășagul mișcării neconveniente, dar fără grabă. Odată văd și căluțul mărunt, cu smocul de păr între urechiuși: nu e un poney adus din munții Scoției, ci însăși rasa indigenă, înrudită cu a noastră.

*

Evora - Solar Souza

Evora : locuință moare

Să nu uit, într'o regiune unde și biserică de sat își are fațada de azulejos albastre, admirabilă decorație în plăci de această faianță a hallului gării. Apar acolo lupte glorioase, fastuoase alaiuri, procesiuni religioase, scene populare, — toată viața națională în timp și spațiu. Trebuie un cald patriotism și o deosebită aplecare artistică pentru ca într'un loc atât de banal să se acorde un așa de mare loc elementelor celor mai nobile din înfățișările și acțiunile unui popor.

*

Spre granița spaniolă, prin aceiași regiune de pini răsăringind sumbri din verdeata proaspătă. Linia străbate muntele prin tunele dese, îl tăie prin tranșee pline de flori galbene. Pe coastele dealurilor grupele de sate albe și rose. În căutare loc, casa e lipită de bolovanul negru, lăsat de vechile rostogoliri ale scoarței. Cum și aici pădurea e formată de copaci cu frunza neschimbată, primăvara e sensibilă numai prin câțiva cai și persici răzleți, prin floarea de aur a pădurii și albi ochișori de porumbrele în marginea șanțului. Din munte se coboară trenuri pline de loadbe grele. Un grup mai mare de case albe: Canas-Felgueira: în împrejurimi se cultivă vinul.

Fuțuri cu cumpăna prinsă într'o crăcană de copac. Minele de uraniu sănt aproape. Nellas. Regiune de sanatorii la peste 600 de metri înălțime. Se cultivă însă cartofi cari se aduc în coșuri. Mangualde. Terenul se ridică necontentit; în această Beira celtă, ca și în Tras los Montes, provincia vecină, pe piatra dură e rasa luptătoare, aceia care dă soldații cei mai buni. În mările războiu, de aici au plecat cei 75.000 de oameni trimeși în Franță și cei cari au pornit la apărarea vechilor colonii și la câștigarea celor nouă.

Și de aici pornesc țerani întreprinzători, cari, mi se spune, „cu o ghitară și o vioară”, merg până în Brasilia, la cei de un sat cu dânsii, pentru a aduce de acolo aurul cu care se ridică frumoasele clădiri nouă de piatră.

Noaptea se lasă asupra Ținutului de pietre prin al cărui adânc curge vioaia apă de munte. Încă un ceas pe întuneric, peste Guardia, cu vechea-i cathedrală, și la Villar Formoso se atinge granița Spaniei.

X.

Prin Franța de Sud

De la Hendaye la Răsărit, printr'un peisagiu absolut spaniol; mari pini pe dealuri, florile galbene ale peninsulei iberice, pajisti verzi în care pasc măgăruși. Afară de câte un cireș înflorit, pomii cari-și schimbă frunza sănt încă negri. În fund peste dealurile cu profiluri slângace masa crenelată a stâncii.

Albele case de la S. Jean de Luz sănt pustii și bărcile albastre se odihnesc în adăposturile lor. Un tip de veselă casă pireneană, cu întretăieri de linii de lemn albastre, roșii, verzi și negre în fațadă, apare acum în marginea Oceanului de un adânc albastru. Pe o firmă văd în treacăt numele de Escalduna al Bascilor. Alături vechea zidărie, brună și albă, a caselor pitice. Așezări dese, care par prospere.

La Négresse se desface drumul spre vestita plajă de la Biarritz.

Țară francesă, perfect aranjată, până la râul de un curs egal, care trece disciplinat în marginea vilelor, parcilor și caselor de țară. Între rododendroni înfloriți, Bayonne, unde regalitatea bourbonică a Spaniei, acum o sută de ani, și-a închinat toate miseriile la picioarele lui Napoleon. Castelul abdicărilor, unde poposise întâmplător Impăratul, e ascuns vederii.

Luăm altă direcție. Se vede orașul basc de lângă râul larg, cu cărciumele lui adânci, cu piețele în care țerani în berete vând vite cornute și măgari. În marginea livezilor o mare biserică gotică își ridică turnurile țuguiate.

Sântem acum într-o regiune dulce, foarte roditoare, abia cu câteva coline împădurite în fundul zării. Terani în sărac port de la oraș tăie brazda cu boii albi înjugați ca ai noștri. Femeile în fuste scurte tărcate poartă pălării cu marginile mari. Pinul a dispărut din peisajul pe care-l domină înalții plopi abia înfrunziți. Ici și colo silueta castelului în mijlocul grădinii, de-asupra apei. Dar aşezările omenești rămân rare. Printr-o deschizătură în dreapta, o ultimă oară apar piscurile ninse ale Pirineilor.

Dex înșiră casele-i negre, biserică întunecoasă, prin-blările nouă. Viile reapar lângă sămănăturile foarte verzi. Pe ălocuri la câteva se încearcă și palmierul.

Localități mai mari se întâmpină acum. La Orthez, biserică gotică își prezintă rosața în mijlocul învălmășirii de case vesele.

Carul iberic cu două roale tras de bòii acoperiți aici, prețutindeni, cu țoluri contra căldurii, străbate drumurile nelede. În marginea pădurii o băbuță cu glugă de franciscan mâna vacile.

Arcagnon. Casele de țară sănt zidite une ori din pietricele cufundate în linii drepte 'n masa cimentată. Coperișuri lungi de țiglă ca în Ardealul nostru. În același chip sănt lucrate și zidurile despărțitoare. Nu se poate închipui un mai chibzuit amestec între ogor și pășune, pădure și grupul de locuințe omenești. Fermele, cu admirabile vite-roșii, având coarnele răsturnate la spate, sănt superbe.

Continuă această Navară cu numirile bizare, ca

Lacq, Poly, Artix. În păduri, începe să apară acum bradul înramurat. Castelele se succedă în umbra desisurilor. În toate părțile ei Galia druidică se menține țara arborelui sacru. Iedera îmbrățișează până sus trunchiurile vechi, din care lipsește vâscul Nordului. Ea dă ilusia unei înfrunziri precoce pomului, în care seva a rămas tot închisă. Floarea câmpului nu s'a revărsat încă pe pajiști.

Se apropie capitala acestei delicioase Navare franceze. Pau, orașul de care se leagă amintirea aşa de spiritual cavalerescă și atât de adânc umană a lui Henric al IV-lea, în sufletul variat al căruia e ceva din inspirația contemporanului său, Shakespeare. În dreapta, Pirineii cu piscuri mari acoperiți cu zăpadă, în stânga zimbetul celui mai dulce câmp: e ceva din acest contrast în spiritul Barnesului.

De-asupra apei răpezi, în fața muntelui căruia zăpada imaculată-i închide toate adâncurile se înșiră vechiul palat regal, Turnul Monetăriei, catedrala gotică, întregul front de otele moderne. Nu era aşa de „săracă” locuința celui mai Frances dintre regii Franției... În afară, cele două rânduri de ferești se prezintă într’o largă desfășurare; interiorul are delicate frontoane de porți și ferești în stilul Renașterii.

Și alt „sărac” a venit însă de aici, Bernardoște, și se arată căsuța lui cu trei rânduri, înaltă, îngustă și neagră, purtând cerdace ca aceleia de la noi.

Iarăși această lume sub-pireneană în care e atâta înălțime și atâta zimbet, cu multă umanitate harnică și veselă la mijloc. Elegante — *acesta* e cuvântul —, elegante țearane în fuste scurte trec, pe cap cu pălăria de paie a marilor doamne din secolul al XVIII-lea și purtând-o cu aceiași grație. Răzimate în furcă, par a ieși dintr’o pânză a lui Boucher.

Pare că am merge drept către înaltul pârâie alb, în care soarele pornit spre Apus izbește drept. Coaraze-Nay pare a fi chiar la intrarea în defileu. O mare fabrică de mobile în prima din aceste localități. O mare țesătorie lângă cenușia biserică împodobită cu un fronton interesant, lângă castelul cu turn pătrat și casele cu coridoare.

Lăsăm la dreapta munții și intrăm în regiunea de înalte coline din „podgoria” lor. Piatra e însă pretutindeni acoperită de sălbateca pădure deasă. Casele sănt cuiburi negre, în fața căroror aleargă cerdacele. Un castel părăsit înaltă peste oarbele ferești grele turnulețe conice. Un grup mai mare de case în coborâre, la Visens, castel și mănăstire drept pe culme. Un cartier de vile urmează, pe când în față reapare vârful stîrp de munte al Pirineilor. E Lourdes.

Orașul lecuirilor inspirate, lăcașul minunilor Maicii Domnului descoperit de păstorita Bernadette. La intrare însă, în locul semnelor religioase, nu se ceteșc decât imensele reclame ale deosebiților industriași, între cari Părinții Trapiști, fabricanți ai ciocolatei S. Bernard. Zilele pelerinajilor, când nervii unora excită pe ai celorlalți, sănt încă departe. Numai pe două turnulețe de metal se arată direcția și numărul de metri care trebuie parcurs până la biserică așteptărilor celor mai nebune.

La ieșire, munții se prezintă întregi, în sir, cu vârfuri teșite și vârfuri conice, în isolarea lor din mijlocul tăpșanelor verzi. În vale, oile se înșiră domol spre casă, mâname de fetițe cu codiță și cu umbrelă, ori de moșul care, supt șăpcuța lui, are aierul unui bătrân filosof la primblare.

Acuma, la scăpatarea soarelui, săntem însă, cu toate vârfurile ninse din dreapta, care multă vreme încă vor urmări, în adevăr în şesul hrănitor, și înaintăm spre Septimania Visigoților, pe lângă unele sate strâns lipite, din țigla neagră a căroră iese fumul cinei de sară. E cea mai îngrijită cultură de cereale care se poate închipui.

In mijlocul acestei admirabile verdețe, Tarbes. Supt vârfurile albe i se desface sprintenul turn conic, ghimpat al catedralei.

Și alte fabrici se succedă. Se lucrează și ceramică asemenea ca ibericele azulejós, și ele renasc și aici pentru acoperirea unora din fațade.

Trec supt munte care cu patru roate, întru toate asemenea cu cele de la noi.

*

Tourney, Torniacum, e acuin în domeniul latinității cuceritoare peste Bascii primitivi. Dar Ținutul asupra căruia se lasă noaptea n'are nici păduri, nici lănuri întinse. El își prelungește îndelung monotonia tristă.

Tot Sudul acesta, înainte și după Toulon e un întins câmp de măslini și viță, cu sămănături bogate alături. Une ori și grupe de pini. Țerna e roșie ca sângele și contrastul cu verdele Tânăr e uimitor. Ici și colo apar pe culmi vechi întărituri, castele. Grupele de case sănt însă în general, după sistemul parisian, indiferente. Dar Forum Iulium, Fréjus, cu biserică lui bătrână, cu vegetația-i bogată, cu străzile înguste pe care trec rotunzi cai voinici, cu frânturile de arce, cu turnul masiv crenelat al bisericii, păstrează caracterul arhaic, peste cochetele târcături moderne. Zdravăna rasă a femeilor brune, cu față rotundă, cu profilul roman apare.

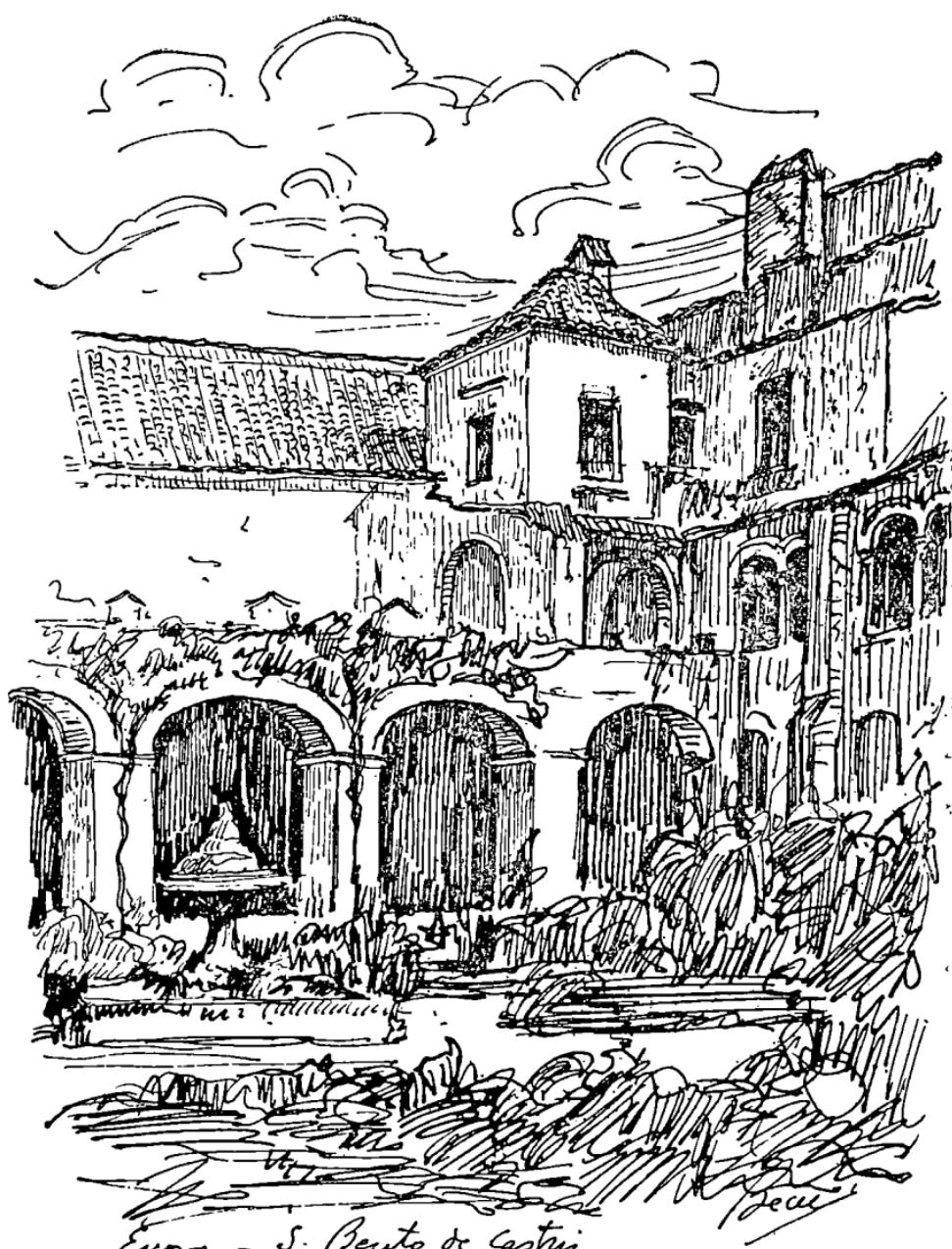
Alături chiar, alt turn de aceeași făptură în mijlo-

cul unui cochet oraș nou. E. S. Raphaël-Valescure,
(Valloscura).

Supt carierele de porfir roșu, Marea tulbere supt
ploaia neprecurmată. Goala stâncă roșă fărămițată
se prăbușește în nesfârșirea luciului palid albastru.
Măslinii se prind de piatră și malul aspru ascunde
sate cu nume dulci.

Provența. Și plouă....

Evora - S. Bento de Castro

Evora: biserică Sf. Benedict din cetate.

Patru conferințe
despre Portugalia

I.

Tara.

Prima întrebare care se pune este aceia dacă Portugalia, care ocupă o mică parte din Peninsula Iberică, de oare ce nu atinge sus nici partea de Apus a golfului de Biscaia, jos se întinde pe o mică fașie până unde coasta, în loc să meargă de la Nord la Sud, pleacă de la Vest la Est, iar la Răsărit se oprește la o linie fără semnificație geografică aparentă, constituie într'adevăr supt raportul geografiei fizice o țară.

Persoane care știu în ce chip se pot vântura într'un anume sens rothermeric păreri cu privire la hotare înțeleg ușor de ce se întâlnesc astăzi State cu forme din cele mai curioase. Cum este hotarul nostru din spre Apus, aşa de mușcat, aşa de îmbucătăjit, fiindcă nu este un hotar fizic. Dar în desvoltarea istorică astfel de casuri cum este al hotarului României fixat de tratatele care au încheiat marea războiu se întâlnesc foarte rar, pentru un motiv care se înțelege ușor. Evident au existat asemenea hotare, dar ele s-au corectat cu timpul, nu în sens rothermeric, dar într'un alt sens, mult mai acceptabil pentru orice conștiință.

O rasă tinde să ocupe o suprafață anume, bine

determinată, și, dacă unele elemente trec peste aceste granițe, ele nu se pot păstra și sănăt contopile, sănăt confundate cu popoarele în mijlocul căror se găsesc. Noi avem multe elemente de acest fel, care nu s-au putut susține din această pricina prin ele însese și au ajuns astăzi să se piardă în alte rase.

Se poate întâmpla și altceva. Se poate întâmpla ca o rasă să-și depășească hotarele cu elemente care luptă pentru menținerea caracterului lor național. Aceste elemente rămân ca grupuri isolate: Statul național le poate reduce în interiorul sau. Noi le avem pretutindeni, peste Nipru până la Caucas — „Capcasul”, lor —, până la Amur chiar, și dincolo în Peninsula Balcanică sănăt întregi ţăruri românești până la mănăstirile de la Athos și până în fundul Tesaliei.

Însă în desvoltarea istoriei intervin anumiți factori care caută să facă astfel ca suprafața geografică determinată să corespundă cu masa importantă a unei națiuni.

Intrebarea care se pune acum în ceia ce privește Portugalia este aceasta: indiferent de existența Statului portughez, care nu se confundă cu a Statului spaniol vecin, are această țară o unitate geografică? Fiindcă, dacă nu ar avea-o, s-ar putea întreba cineva ce fel de popor este acesta al cărui avânt războinic și politic n'a fost niciodată în stare să-și înlindă stăpânirea dincolo de această graniță a râului Minho care nu este de loc un râu mare. Dacă poporul acesta n'a fost în stare să treacă la Răsărit spre inima Peninsula Iberice, cu toate că au fost unele momente, pe care le înseamnă cronicarii, în care, după o biruință a Portughezilor, se temea Spaniolii ca nu cumva forțele militare ale vecinilor lor să treacă până

la Toledo de unde o singură vale duce drept la Madrid, de ce, cu toate acestea, Portugalia s'a menținut în hotarele ei?

S-ar putea zice că este natural să se mențină dat fiind faptul că și astăzi țara aceasta se întregește cu colonii strălucite. Eu vorbesc însă de Portugalia europeană, care conține geograficește și insulele Azore și Madere. Așa încât, dacă nu este legătură între coloniile portugheze din Africa Occidentală și cele de pe coasta răsăriteană (unde o regiune se numește Mozambique), dacă nu este legătură între aceste două serii de colonii, în schimb apare într'o unitate perfectă această Portugalie iberică, care se continuă în mod firesc cu insulele din Oceanul Atlantic până la posesiunile de pe coasta Africii occidentale.

De sigur aceasta este o țară mult mai mare decât se crede de obiceiu. Motivul principal pentru care nu înțelegem Portugalia este faptul că nu cunoaștem ce intimă colaborare economică există între colonii și metropolă. Poate, cu excepția Angliei, nu există țară care să fie atât de strâns legată de posesiunile sale ca Portugalia.

Aș spune un lucru care poate să lămurească mai bine acest gând. Fiind la Lisabona, am propus cătorva tineri Portughesi să facă o excursie în România și anume am propus acelora cari nu doriau să găsească aici nici Etrusci, nici un trib oarecare de Tigani. Drumul nu e prea lung când se străbate această distanță în chip comod.

Din Lisabona, cu expresul-Sud până la granița dintre Portugalia și Spania, după o singură noapte de mers ajungi la Irun. Continui prin Navara francesă, treci pe la Pau, cu castelul lui Henric al IV-lea,

și te ridici la Tulusa. Până la Vintimille-Vintimiglia, cobori pe la Marsilia și Toulon, înaintezi pe coasta francesă, care este foarte bine îngrijită, dar pe care eu o găseșc toldeauna inferioară, ca pitoresc, coastei italiene. Atingi, la capăt, Milano, și de acolo Simplonul te aduce la București. Dar, lasând la o parte aceste recomandații de călătorie care nu pun un moment în înfățișarea unui agent interesat al Companiei de wagon-lits, când invitam pe acei tineri Portughesi să vină la noi, mi s'a răspuns: da, am merge bucuroși, dar noi avem grija de coloniile noastre. Si am văzut eu cum chiar elevii de școală pleacă să vadă aceste colonii, pe care de mici sănt educați a le înțelege și conduce.

Nu vă spun ce învățătură s'ar putea trage de aici pentru noi, anume pentru aceia cări dispun de căile noastre ferate și cări într'un chip de neierlat nu dau posibilitatea tinerilor din România întregită (și sănt atâția care ar vrea să-și cunoască țara) să vină și să vadă acele foarte multe lucruri frumoase pe care nimeni nu le știe și nu le crede că există și la noi.

Portugalia aceasta era la început un Imperiu cu bună parte din Indii și cu foarte numeroase posesiuni africane. Dispunea de foarte mari mijloace. Un rege al ei, Manuel, de pe la 1500, despre care va fi vorba și la istoria Portugaliei, a stăpânit o suprafață de pământ extrem de întinsă în vremea când toate mările erau acoperite de corăbiile portugheze. Si, atunci, dacă nume ca acelea ale lui Bartolomeu Diaz și Vasco de Gama trebuie să ocupe întregi capitole din istoria descoperirilor geografice, dacă regele Manuel avea atâți bani încât să clădească biserici care ocupă străzi întregi (în afară de anumite

clădiri indiene, din secolul al XVI-lea începând nu se vor găsi construcții arhitectonice aşa de ambițioase ca acelea ale Portughezilor, mai presus ca proporție decât ceia ce a dat Italia sau Franța lui Francisc I-iu), se pune întrebarea: de ce Portugalia nu a trecut niciodată dincolo de hotarele ei?

Putea s'o facă, și totuși în a doua jumătate a secolului al XVI-lea Portugalia este aceia care a fost anexată. Aici însă nu este vorba de o cucerire, ci de o alipire la dinastia lui Filip al II-lea, când vechea dinastie de Avis s'a stins. Adevărul este că Portugalia putea să facă față de Spania în prima jumătate a secolului al XVI-lea ceia ce Spania a făcut față de Portugalia în prima jumătate a secolului următor. De ce însă Portugalia n'a realizat aceia ce ar fi putut realiza politicește? De ce a continuat să se mențină în cadrul acelorași hotare?

Galicia — „Galisia”, cum se pronunță acolo,— este o regiune care se întinde în spre Nord-Vest de Madrid spre țermul mării. Tot în acest Ținut este un platou pietros, foarte pietros chiar. E de-a-juns să vadă cineva această spinare de lespezi și să compare cu frumoasa regiune care se întinde supt coasta Oceanului, pentru a înțelege de ce Portugalia apare ca o țară dintre cele mai frumoase, din lume. Este mult superioară Italiei de Nord, și chiar, în unele privințe, celei de Sud: o țară cu bogății uimitoare se desfășură privirii pe această coastă a Atlanticului, mai ales de la un anumet punct în jos, ca să nu mai vorbesc de Algarvele cu climă africană. Aceste Ținuturi pun Portugalia în fruntea tuturor regiunilor care se pot lăuda cu o splendidă vegetație, aproape tropicală, de o neîntrecută bogăție.

Galicia aceasta însă fiind un Ținut pietros, este fieresc să fie și un Ținut sărac. Firește, ici și colo cu oarecare trudă se poate deschide un han, omul singur știe cu câtă greutate. Este ceva asămănător cu regiunea Istriei; cu deosebirea însă că în Istria se văd blocuri mari de piatră, pe când aici, numai câțiva mici bolovani răspândiți pretutindeni. În astfel de locuri de sigur că nimeni nu poate să caute mari lanuri de grâu, nici acea producție îngrijită de zarzavaturi, de verdețuri, nici acele splendide grădini de flori, care pot să susțină comparația, dacă nu ca întindere, cel puțin în ceea ce privește varietatea spețelor represintate, cu grădinile admirabile pe care Maurii le-au lăsat în Spania la Sevilla—sau mai ales — la Grenada.

Regiunea de care vorbesc însă este o regiune stearpă. Și nimeni nu se bate pentru o regiune stearpă; pe aceasta o lasă cu mărinimie vecinului. Aș putea zice că, înainte de administrația de azi, care cauță și cea din urmă sărăcioș pentru a avea ce să risipească fără nicio socoteală apoi, pe vremurile când nu exista mașina aceasta de exploatare care este Statul modern, se adresa cineva numai Ținuturilor care puteau să aducă un folos. În cele care nu serviau nici pentru apărare și nu aduceau nicio bogăție, în Ținuturile acestea pustii, cavalerii de pe vremuri nu aveau de ce să se bage. Dacă astăzi, după războiu, un om politic ar putea zice: „Am luat Ținutul acesta fiindcă acolo este rasa mea, dar întreabă-nă dacă îmi aduce aceasta vră un folos sau dacă nu cumva trebuie să plătesc ca să-l întrețin”, odioasă nu există neîndupăcatul principiu național; atunci granițele se opriau acolo unde popoarele aveau nevoie. Portugalia avea nevoie de coasta Ocea-

nului Atlantic și de râurile care o străbat. Ea nu este țara descălecată de la munte la șes, către țerm, cum se crede, în mod greșit, și despre Muntenia noastră, care s'a creat de la sine prin unele organizații mici locale, spre deosebire de Moldova care este într'adevăr descălecată, din Maramurăș: *Portugalia este o țară care a purces de la coastă și s'a oprit în drumul ei spre munte pentru că nu mai avea de ce să înainteze.*

Ea a fost întemeiată de un cruciat, membru al Casei de Burgundia, coborât pe această coastă.

Mai adaug ceva. Portugalia începe ca o feudă a regelui spaniol, din orașul Leon; era deci firesc ca expansiunea ei să se oprească acolo unde începe locul pe care e stăpân suzeranul.

Acestea sănt causele pentru care s'a individualisat geograficește Portugalia, în hotarele acestea pe care le-a menținut totdeauna. Această individualisare este mai ușoară de observat de către noi, cari mergem cu sisteme întregi de idei generale, decât de oamenii de odinioară, cari nu aveau aceste sisteme. Și veți găsi la ei, nu odată, afirmația pe care am găsit-o acum într'un cronicar francez de la începutul secolului al XV-lea, care spune că: „les Espaignes” sunt formate din anume Ținuturi în adevăr spaniole și din Portugalia.

Da, într'un sens foarte larg, pentru evul mediu Portugalia făcea parte tot din această regiune a Spanilor, ceea ce nu făcea cu putință, totuși, trecerea acestor hotare, rămase definitive.

O a doua întrebare care se pune este: între aceste hotare, care sănt, de la început, văile al căror curs inferior — partea cea mai folositoare — trece prin Portugalia, acele văi care au atras pe cuceritor și

care au format sprijinul cel mai mare pentru întreaga expansiune de-a lungul Oceanului?

Râurile care străbat Portugalia sănt patru. Deocamdată însă, o observație care se aplică nu numai sistemului hidrografic și care are o foarte mare importanță. Astăzi în geografie este discuție între cercetătorii cari mențin importanța văilor și aceia care cred că împărțirea se poate face pe regiuni. Această discuție a existat și în Portugalia, și, împotriva unei păreri franceze, cercetătorii portugheși stăruiesc asupra importanței văilor în viața și împărțirea unui Stat. Aceasta se poate observa și la noi. Noi avem țara așezată pe linii de comunicație care nu taie văile; dar în toate celelalte privinți acestea sănt decisive.

Asupra sistemului hidrografic și orografic este de făcut o caracterisare pentru Portugalia. Țara aceasta e o țară mai mult pietroasă decât muntoasă. Căci sier-rele sănt mai mult spaniole. Portugalia are numai unele prelungiri muntoase, dar adevăratele înălțimi, cu văi adânci, cu piscuri acoperite de zăpadă, Pirineii, cari, când am trecut acum în urmă, erau acoperiți cu desăvârșire supt miantia albă a zăpezii, pe aceștia Portugalia nu-i are. Ea are numai continuarea acestor sierre.

In ceia ce privește râurile însă, Portugalia are partea cea mai bună din ele, dar nu și izvoarele—cu foarte mici excepții cum, îmi pare, râul Mondongo.

Douro și Tagele — căruia Portughesii îi zic Tejo—își au izvoarele în Spania, de și dau Portugaliei partea lor cea mai folositoare. Vine râul gală făcut, și vine în proporții cu care noi nu săntem obișnuiți. Noi avem râuri foarte mari, mai ales avem râuri

toarte raspândite; Teleajenul ocupă cu albia lui câte o sfoară de moșie, fiindcă noi nu am înțeles cât loc trebuie să fie lăsat unui râu,— nu avem timp să înțelegem acest lucru aşa de simplu, fiindcă toată țara noastră nu face decât politică. In Portugalia nu este nevoie de mijloace artificiale. Râul este prins, din cauza naturii pietroase a terenului, între anumite limite care sănt extraordinar de largi. Nu poate înțelege cineva în de ajuns cât de maieslos aspectul Mondego la Coimbra, marele oraș universitar: e ca o pânză de apă, uimitor de întinsă. Și tot astfel Douro, care merge spre Ocean la Porto, și Tagele, care merge la Lisabona. Acesta din urmă e atât de larg, încât în capitala portugheșă ai impresia că te găsești la un golf al Oceanului. Fluxul și refluxul se produc în sila valurilor râului prin această creștere și întoarcere a apelor Mării. Îi se arată la turnul din Belem—în marginea Lisabonei—, foarte departe un punct pe care numai ochii cari văd bine la depărtare îl pot descoperi și îi se spune că acolo este Oceanul, iar toată întinderea nesfărșită de ape din fața ta este râul: același râu pe care, anul trecut, l-am văzut la Toledo trecând mic și întortochiat, se întinde acum splendid ca o Mare. Și, pentru a da o altă idee de ceia ce înseamnă un râu portugheș, este destul să spun că Tinuturile de la Nord și Sud de Tage, numindu-se după el, aşa încât Alemtejo nu însemnează decât „dincolo de Tage”, ca să treacă cineva spre Evora, trebuie să întrebuințeze, nu un vaporăș de râu, ci un vapor cu înfățișarea destul de impunătoare, și se cere mai bine de o jumătate de ceas ca să ajungă pe celălalt mal. Aceasta dă, cred, o idee de întinderea râului de caracterul năreț ce rezultă din această largime.

a apelor lui, împrospătate, inviate în fiecare zi de respirația apelor Oceanului, din care-i vine neconținut coastei acesteia umzeala ce face bogăția întregului Ținut și neîntrecuta frumuseță a climei sale aşa cum am văzut-o eu de curând în câteva zile de primăvară timpurie.

Noi sănțem deschiși din două părți de unde nivine frigul. Acolo din spre Ocean vântul nu aduce frig, dar, în schimb, nori formidabili. În mitologie indiană nourii se numesc „ugerele vacilor lui Indra”; ceia ce li corespunde în Portugalia poate fi ceea de speriat. E ca o invașie de forme monstruoase ce dau fiori, o imensă masă de aburi cenușii, pântecosi, stând să crape, cari vin și ocupă toată țara.

Câteva cuvinte despre deosebirea de vegetație dintre cele două părți ale Portugaliei.

Pe munte animalele sănt foarte rare, de și vitele, căte sunt, apar foarte bine îngrijite, incomparabil mai bine că ale noastre, în deosebi că aceleia din Vechiul Regat. În regiunea aceasta este o vegetație cu caracter particular.

Multă vreme am crezut că arborii aceia cu frunziș bogat și de un verde închis sănt măslini. Anul acesta am constatat însă că sănt copacii căroră și Spania și Portugalia li dătoresc bogăția lor națională, în mare parte: stejarii-plută, a căror scoarță se desface în fiecare an. Cei cari n'au fost încă despăjați apar buboși, iar la picioarele celorlalți c se i se întreagă de tuburi reprezentă coaja destăcută. Se taje scurt și se fac dopuri. În Spania pluta se punе pe spinarea măgarilor, în Portugalia se transportă mai mult cu trenul și se vinde foarte mult în

Anglia. La noi un dop mic costă un leu, vă închipuiți ce costă el la locul de producție.

Deosebirea dintre măslin și plută se simte la frunze. Măslinul le are ascuțite și de o coloare verde deschis, pe când acelea ale stejarului-plută sunt, cum am spus, de o coloare mai întunecată.

Aceasta este producția regiunilor pietroase din Nord. În regiunile mai calde însă se întâlnesc copaci de Sud : porlocali, în rândul întăiu, și lămâi, dar nu tot atât de mulți. Portugalia nu este, cum crede cineva, țara clasică a portocalilor; sănt poate mai mulți în Sud, dar în regiunea aceasta se găsesc și copaci de livadă din țara noastră: pruni, cireși, persici (foarte mulți persici înfloriți ca și în Franța-de-Sud) și caiși — în Moldova caișilor li se zice zarzări—; și se întâlnesc acești copaci amestecați nu rare ori cu arbori de Sud, cu platani și curmali. Aceasta mai ales în grădinile admirabile din jurul Lisabonei, care sănt de sigur cele mai frumoase, dar care-mi par totuși întrecute în ceia ce privește așezarea de grădină botanică din Coimbra. Nu există studenți în botanică pe lume cari să se bucure de frumusețea naturii și de tot farmecul pe care-l oferă varietatea vegetației și clima, ca acești studenți din Coimbra. Învață mult, învață puțin; nu pot să știu Ce știu însă este că sănt în chip foarte simpatice foarte vizibili. Se văd în grupe foarte mari și ori-când. Iar, dacă ar fi — și fără îndoială că sănt — cei mai harnici studenți pe pe suprafața pământului. Încă nu ar putea fi răsplătiți cu o aromă de natură și de trecut atât de discretă și de fermecătoare ca aceia din Coimbra.

Lângă Lisabona se găsesc grădini de verdețuri, de o bogăție extraordinară, care alimentează întreg

orașul. De aici vin acei catâri voiniți încărcați cu un întreg eșafodagiu de verdețuri perfect aranjate în pătrate de o regularitate desăvârșită. Și strada este toată ocupată la o oară din sară cu acești oameni cari aduc hrana orașului, bărbați și femei. Femeile, vă spun încă de acuma, au o obișnuință foarte curioasă în ce privește suportarea greutăților. Pe cap poartă coșurile acestea enorme, dar pot purta, în același timp, vă asigur eu fiindcă am văzut, greutăți cu mult mai mari. Am văzut o domnișoară de acestea de la țară având pe cap o canapea întreagă, alta zece scaune legate la un loc. și, mergând totuși cu mâna în sold și zimbind în dreapta și în stânga.

Câteva cuvinte asupra felului cum se formează satele și orașele în această țară. Sînt două feluri de sate în Europa apuseană: un tip de sat mediteranean, care se regăsește în Franța, Spania și care a exercitat o mare influență asupra Germaniei; casele sănt lipite una de alta. Acest tip se găsește mai ales în lumea romanică, unde păretele unei case este în acelaș timp acela al locuinții vecinului. E tipul de sat-cetate. La noi avem cu totul alt mod de aşezare, și de aici cu desăvârșire, alt gust. Noi săntem obișnuiți cu clase clădite ușor, încunjurate de grădină, de livadă, și, numai la oarecare distanță, vine vecinul. Nu-i place Românului să stea în promiscuitate, nici chiar într'o legătură care-și are valoarea când este izvorâtă dintr'o solidaritate, dar care, atunci când nu pornește din această solidaritate, nu este decât un motiv veșnic de neînțelegeri și supărări între oameni.

Satul, aşa cum îl înțelege Apusul, nu se află în Portugalia. Portugalia nu are decât case ri-

sipite de piatră și argilă, acoperite cu olane, și, când se întâmplă că acoperișul are laturi mai lungi, acestea se acopăr cu olane puse în picioare. Supt coperiș, o construcție de piatră destul de rudimentară, cu ferești mici și o ușă care în regiunile calde rămâne deschisă toată ziua, ca în Sudul Italiei, în regiunea Neapolului.

Deci case risipite în grupe mici alcătuiesc satele, Se găsește aici și tipul de fermă, ca în Franța. Dar în Franța, în genere, casele sănt dominate de biserică. La noi îți face o plăcere să descoperi în mijlocul satului biserica aceasta a noastră, cu frescile ei originale și pitorești. În regiunea Veneției campanile finală lungile lor gâturi albe de-asupra coperișurilor roșii. În Franța rar găsești o biserică ridicându-se de-asupra caselor fără acel caracter antic, fără acea patină istorică ce alcătuiește farmecul lor special. În fața satului, ridicându-se neagră, mânăcată de vreme, biserica gotică dă o unitate grupului.

Biserica portugheșă în general este un lucru de oraș și, datorită mai mult călugărilor, așezată în anumite cartiere: une ori clădirile ei ocupă o stradă întreagă sau un pachet de străzi.

Apoi satul nostru se înfățișează cu o oarecare legătură din motivul că la origine era o familie; de unde „moș”, „moșie”, „moșnean”. O organizație patriarhală pornind de la un moș: Ion, Cârstea, etc., de unde și numele satului: Ionești, Cârstești, etc.

Cu toate acestea ar fi o greșală dacă s'ar crede că viața Portugaliei nu este în mare măsură o viață țărănească. Există această viață țărănească, însă mai răspândită ca în alte părți, și de aceia s'au păstrat obiceiurile, dar nu s'au păstrat costumele populare aşa cum s'au păstrat de noi.

Orașele sănt sau porturi, cum este casul pentru Oporto și Lisabona, sau orașe grămadite lângă o mănăstire. Eu cred că Evora, de care vorbiam, și Coimbra s-au format prin îngrămadirea caselor în jurul unor asemenea lăcașuri. Astfel, la Coimbra, este mănăstirea Santa Cruz, care se păstrează și astăzi, afară de trista greșală a unei francmasonerii anticlericale care a transformat o parte din ea într'o cafenea; tot acolo și mănăstirea Santa Clara: lângă ele s-au adunat studenți și așezăminte de învățatură, care au format înalta școală.

Deci se intemeiază orașe unde este un port sau în jurul unei mănăstiri; în jurul unui castel regal nu. Totuși lângă Lisabona, la Cintra, de unde a plecat dom Manuel și dona Amelia, mama lui, dinastia expulsată a Portugaliei, de-asupra este un castel maur și în jurul castelului regal un sat. Acolo a trăit bunicul și omonimul regelui Ferdinand, care a luat în căsătorie pe dona Maria da Gloria, cu care a avut între alii fii pe dona Antonia, mama răposatului nostru suveran. Dacă acest om de gust nu ar fi luat el acest castel și nu l-ar fi încunjurat cu cele mai frumoase grădini din lume, ar fi ajuns azi o ruină fără însemnatate.

Aceasta însă nu este regula. De obiceiu lângă fortărețe nu s-au creat orașe. Mai mult, chiar mănăstiri au rămas isolate și pustii. Așa e mănăstirea Batalha, care samănă cu Războienii noștri. Dacă unele mănăstiri cu școli au format orașe împrejurul lor, celelalte au rămas singurate ce.

Aspectul acestor orașe e cu totul plăcut; gările sănt deosebit de bine îngrijite. Se fac, între altele, cele mai frumoase reclame din azulejos de porțelană cu desemnuri albastre pe alb. În orașe se văd pretutin-

deni acele „azulejos”, — în locul odioasei noastre ten-cuieli, pe care numai o stupiditate fără margini a putut-o păstra ca ornament principal de fațadă, și acest smalt azuriu, verde, brun e foarte plăcut ochiului.

Unul din aceste orașe vechi l-am cercetat. Este Evora. Cum intri, deodată te găsești între două palate; o imensă piață în care se ridică o biserică de caracter burgund de la începutul evului mediu. Casele de piatră albă sănt cu ușile și ferestrele deschise.. se vede rânduiala d'inăuntru—și pentru aceasta trebuie să aibă cineva totdeauna o gospodărie bine îngrijită și o bună viață de familie care să se poată înfățișa înaintea oricui. În mediul sănătos de acolo, vezi desfășurându-se cu simplitate întreaga viață a populației. Dincolo de o piață cu fântâna rămasă de la Arabi și de catedrala uriașă, asemenea cu o cetate, ajungi în centrul comercial unde se succedă galerii acoperite, cum am putea să le avem și noi — există în unele orașe din Ardeal. Si supt aceste galerii vin oamenii și femeile de la țară și cumpără obiectele pe care nu le fabrică acasă. Se mănâncă seara în restaurante fără uși asupra cărora, ca și asupra altor dugheni de sigur, să coboară un fel de oblon.

Acesta este caracterul vechiului oraș, al orașului care n'a fost transformat.

Lângă acesta sănt însă orașele prefăcute în secolul al XVIII-lea, după tipul de la Lisabona în urma formidabilului cutremur din 1755, în care se spune că ar fi perit 20.000 de oameni.

Pe atunci, Portugalia era în sama marchisului de Pombal, om admirabil, care nu s'a lăsat intimidat. În mijlocul primejdiei el a luat toate măsurile. Întăiu-

măsuri pentru liniștea cea mai perfectă și apoi măsuri de reconstrucție, și după zece ani Lisabona era complet refăcută. Din vechiul oraș a rămas mănăstirea Carmelișilor, care servește acum de muzeu; din el mai există azi cutare fațadă în stilul Renașterii; ici și colo au rămas fragmente de cartiere cu ușile atât de înguste încât nu poate să treacă nicio singură trăsură: ori, dacă se întâlnesc două care, se naște o luptă de coarne cumplită, supt ochii trecătorilor, ca la un spectacol de arenă.

Pombal a clădit orașul său după un sistem nou, cu străzi ce mărgin spre Tage. și Porto este făcut după sistemul acesta al marelui ministrului.

Pe lângă toate acestea însă, în întreaga Peninsulă Iberică, nu numai în Portugalia, o operă de edilitate modernă de la care ar trebui să învățăm și noi.

In total, Lisabona are o panoramă minunată: orașul, fiind în pantă, se prezintă într-o perspectivă deplină. Văzut de sus, e de o splendoare care supează anume aspecte întrece chiar Genova. Opera de întregire modernă se termină cu largi străzi noi de curând deschise, „Avenidas”.

Imprejurimile Lisabonei sunt vrednice de frumoasa capitală. Astfel la Cascaes — ceia ce înseamnă: cascade —, unde apele sărind se îngrămădesc și se avântă spre stânci, ca în genunea neagră de la Gura Iadului. Se vede o întreagă regiune prefăcută într-un cuib de flori și de arbori rari, care atrage și reține pe străinii bogați ai țărilor triste,

II.

R a s a .

In ceia ce privește originea etnică a unui popor, părerile cele vechi au desavantajul de a fi cu mult prea unilaterale. Pe vremea lui Eminescu, la noi se credea încă în perfecta unitate a rasei. Erau oamenii foarte geloși să aparțină rasei lor în cel mai strict înțeles al cuvântului. Aceasta însă în viața omenească este o absolută imposibilitate. Sunt colțuri de munte în care se poate păstra o vreme puritatea rasei, dar aceasta se petrece foarte rar. Ideile aceleia că un râu mare nu se trece, că un munte înalt servește de hotar etnic, sunt cu desăvârșire părăsite. Odinioară credința era că există câteva drumuri mari și că toate năvălirile s-au făcut pe aceste drumuri mari. Se uită un lucru: anume că vechile cuceriri au alt caracter; sunt mai ales infilații pe grupe mici, care pătrund pe încetul în interiorul țării. Se uită importanța foarte mare a colonisărilor voite. Ceia ce Statul poate aduce însă este foarte puțin și nu se poate să se explice colonisarea unei țări numai cu aceasta.

Aceste adevăruri câștigate cu oarecare greutate contra vechilor păreri se aplică și populației portugheze.

Acum câțăva vremi o țineie foarte spirituală a

spus undeva că populația Portugaliei este un amestec indescifrabil de elemente de tot felul care sănt afară de rasele europene.

Este o foarte mare greșală.

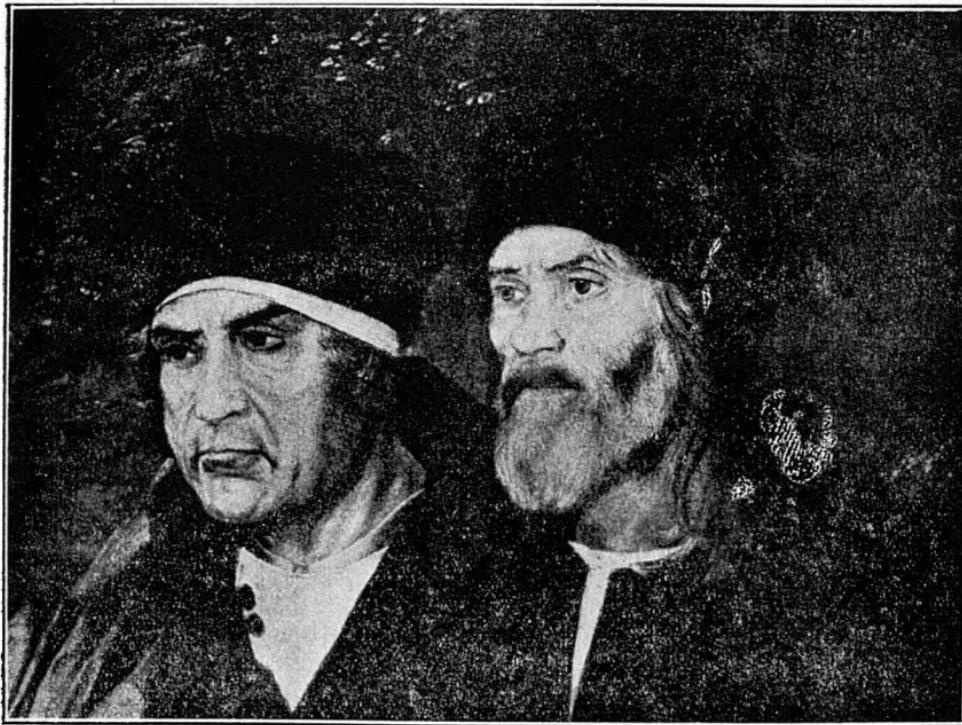
Dacă această greșală se explică la un suslet ușor și spiritual, nu se iartă această părere la un om de de știință, și totuși, într'o carte făcută pentru a glorifica oarecum Portugalia, un învățat care a luat parte la congresul preistoric ținut la Lisabona acum vre-o cinzeci de ani, d. Zaborowski, manifestă idei foarte curioase despre rasa portugheșă.

Tipuri sănt alese la întâmplare și, fără să se dea numele persoanelor reprezentate — fiindcă acestea nu ar fi prea mulțamite să vadă ce se spune despre ele — se pun etichete: Arab, Maur, Evreu.

Se aduc și probe preistorice, dar, în ce mă privește pe mine, eu nu pot crede nici în resultatele săpăturilor preistorice, aşa cum le vede d. Zaborowski. Nu văd legătura între omul care locuiește astăzi un ținut și acela al cărui craniu, ale cărui oase se găsesc în același pământ.

De fapt ceia ce mi s'a impus mie ca observator curios și dornic să capăt direct câteva cunoștințe serioase — și care nu venisem cu anumite idei fixate dinainte —, este cu totul altceva. Calea cea bună este aceia care întrebuințează teoriile numai pentru a surprinde realitatea.

Ceia ce s'a impus de la început observațiunii mele, când veniam prin acel ținut pietros, chiar la trecerea hotarului, n'au fost uniformele deosebite pe care le găsești la orice graniță și care își îndepliniau și la granița portugheșă obișnuită lor funcțiune, foarte neplăcută pentru călători, dar nici caracterul arab sau maur al infățișării lor. Evident, nimeni nu poate contesta caracterul maur la unii Portughesi din Sud,

Christovão de Figueiredo, Cțitori (ediția „Amicilor Museului Național de artă veche” din Lisabona).

dar nu sănt aceştia cei mai caracteristici pentru rasă.

Ccia ce loveşte de la început în regiunea aceasta de Răsărit este *tipul celt*. Oamenii aceia cu faţa albă, cu obrajii roşii, cu părul negru des, cu talia mijlocie pot fi puşi lângă Francesii din Ținuturile unde domneşte mai puţin transformată rasa celtă. Rasa celtă, care însă nu domneşte pretutindeni în Franța, căci în Sud sănt elemente basce, vascone, spre Răsărit infiltraţiuni germanice, în Normandia un vechiu tip scandinav. În Portugalia însă vechiul tip celt se găseşte foarte des.

Se vede aceasta şi din limba portughesă, graiu de aparenţă foarfe curioasă, cu uncle sunete ca acelea din limba franceză.

Poate fi discuţie despre cele două „r”-uri: unul care se pronunţă ca şi la noi şi lângă acesta un al doilea, care nu poate ieşi decât dintr'un gât foarte bine exercitat. „S” final se pronunţă ca „ş”; „a” se rosteşte înjumătătit, umbrit, ca în Parisianul *Madame* sau ca „ă” al nostru. Aceste caractere se datorează fără îndoială fondului celtic care există în Portugalia.

Lusitania aceasta reprezintă de fapt un amestec de Celți cu Iberi în care elementul iberic este mult mai puţin numeros în raport cu Spania. După cum la noi basa o formează Daco-Gejii, deci Tracii, şi, în celelalte Ținuturi ale Peninsulei Balcanice, pentru „Aromâni”, basa este ilirică, tot aşa şi aici basa poporului portughes o formează mai mult Celpii, iar pe aceia a poporului spaniol mai mult Iberii.

Dovadă este şi regiunea de la Nord, care nu aparține Portugaliei, şi care se numeşte Galicia. Numele arată că aici odinioară au fost Gali. De aici vin acei „Gallegos” cari fac funcţie de hamali, fiindcă, dacă este adevărat că Portughezelor din po-

por poartă pe cap, cum spuneam, și o canapea întreagă, sau zece scaune legate împreună, totuși în gări și în porturi greutățile cele mari le poartă acești „gallegos”, cari sănt de altă rasă, după cum la Constantinopol greutățile cele mari nu le poarta Turcii, ci Curzii, veniți din Asia Mică.

Că primul strat este în Portugalia stratul celtic, aceasta apare deci și din infățișarea generală și din felul cum se rostește această limbă latină.

Dar peste Celți au venit Romanii. Nu fac istorie, dar trebuie să spun că influența romană s'a mărgenit numai la o parte din Portugalia, aceia care are monumente romane. De ex. la Evora se vede un templu atribuit Dianei (poate fi al oricărui alt zeu; Diana nu-și revendică prin nimic dreptul său de proprietate) și lângă el un apeduct atribuit lui Serforius, care s'a luptat cu Viriat, ciobanul legendar...

Influența aceasta romană a fost de un caracter relativ superficial. Numai coasta a fost atinsă de romanisare. Nu s'a întâmplat ceia ce întâlnim la noi, unde, afirm și acum, cu toate că izvoarele nu vor putea întări niciodată această afirmație, nu ajung cei câțiva ani pe cari i-au petrecut aici soldații, funcționari și aventurieri romani ca să se întâmpile această largă romanisare în toată regiunea Dunării, ci a fost o veche infilație de elemente populare care dau până azi caracterul acesta profund roman rasei noastre.

Deci în Portugalia stratul celt primitiv a rămas ca basă a națiunii. A venit stăpânirea arabă: cum a venit și cum s'a menținut, nu spune niciun document contemporan. Impresia pe care o am, este că în acel mare număr de castele, de un foarte vechiu caracter, care se suie până în vîrful tuturor dealurilor stâncoase, stăpâniau ca domni oameni de

altă limbă. Aici n'au venit însă negustori arabi și oameni din starea de mijloc să se așeze în orașe și sate printr'o adevărată infiltrație.

Dacă Arabii cari au venit în Portugalia s'ar fi așezat tot aşa de solid ca și în Spania, de unde n'au putut fi înălțurați decât la sfârșitul secolului al XV-lea, nu i-ar fi fost atât de ușor unui prinț de Burgundia purtat de toate vânturile evului mediu să se coboare de pe Ocean, să cucerească această coastă atât de răpede și să pună stăpânire pe o mare parte a Portugaliei.

Toți aceia cari fac locuitorilor Portugaliei răul serviciu și hotărâta nedreptate de a-i socoti ca un popor strâns legat de cel arab se găsesc astfel dincolo de adevărul constatat și dincolo de ipotezele istorice ce se pot face asupra populației acestei țri.

Poporul acesta se găsește deplin format în secolul al IX-lea sau al X-lea. Din elementele acestea s'au format satele, de un caracter mai unitar, și orașele, în care populația nu are același aspect fizic, dar fără îndoială că în totalitatea sa posedă toate însușirile unui adevărat și trainic popor.

După ce cunoaștem originea poporului portughez, rămâne să arăt acum care este felul de viață al acestui popor supt raportul material și cel moral. Nu va fi vorba de literatura și arta din clasele de sus, care sănt destul de importante pentru a fi ceritate deosebit, ci numai de viața morală a poporului portughez fără să mă ridic până la artă și literatură.

Țeranul acesta cum se îmbracă el? Care este „costumul național” portughez?

Afără de țeranii în mantii mari și cu pălărie largă, afără de ciobanul cu toiagul lui, populația terenă nească masculină este îmbrăcată întocmai ca la târg.

Nu găsești aceia ce se vede la noi în unele Ținuturi din Moldova, unde, chiar când femeia a pierdut obiceiul portului național, bărbatul se îmbracă încă în acea frumoasă albă haină.

Țeranul portughes n'a conservat deci vechiul port.

Nu sănt destul de informat asupra vechiului costum femeiesc ca să pot spune ce transformări a suferit cu timpul. Femeile întrebuințează stofe de lângă, dar conservă liniile îndătinate ale veșmântului. Acest cas se întâlnește și în alte părți: astfel costumul țeranilor din Boemia și Slovacia este tot cel popular primitiv, dar stofa nu este lucrată în casă ca la noi și colorile tărcate înlăcuiesc vechile stofe făcute de țerancă țcasă la ea, căci nu se mai întrebuințează vechiul material, mult mai durabil și mult mai frumos. Fusta înfoiată nu e croită ca la oraș.

Pe cap se pune ceva care samănă cu ce poartă femeile din partea Făgărașului. Pălăria aceasta s'a transformat într'un fel de tocă neagră de catifea cu o pană asămănătoare, cu acelea ce se purtau prin secolul al XVIII-lea în Europa. Si este foarte curios să vezi o țerancă cu picioarele goale înveșmântată cu un corset și având pe cap ceva care samănă cu ce purta bunica generației actuale când ieșia în stradă.

In viața morală a străzilor adânci ale acestei națiuni sănt însă elemente foarte vechi și foarte simpatice. Așa, de pildă, la sate serbătoarea porumbului, la dejghiocatul boabelor. Când s'a cules porumbul, se adună femei, fete și tineri ca să lucreze la un loc, să vorbească, să cânte și să spună povești. Serbătoarea această se numește *seifa*. și acela care găsește în timpul lucrului un porumb roș e socotit ca om norocos.

Maestrul Sfântului Benedict : Craii dela Răsărit
(ediția „Amicilor Museului Național de artă veche“ din Lisabona)

Este un mare eveniment pentru țărani această sărbătoare în care se spun povești întocmai ca la noi. Este ceva în adunarea aceasta rurală care ne strămută în chiar domeniul vieții noastre populare. Țeranii portughesi pun în poesia lor populară și elementele pe care le cunoaștem și elemente care la noi nu se găsesc. Așa există la ei dialogul, care la noi nu se întâlnește. Spune flăcăul o parte, fata răspunde cu o altă parte și astfel ieșe o bucătă alternativă. La noi este obiceiul ca poesiile de dragoste să fie adresate de bărbat femeii. Nu aş zice că Portughesii nu găsesc la femeile lor acea frumuseță care îndeamnă pe bărbați să adreseze cântece sexuale frumos; dar fapt e că acolo este obiceiul ca fetele să facă mai mult cântece bărbaților. Ele sunt cele care se tânguesc, suspină și plâng, spuind că inima li e atinsă, arsă; din fericire tonul în care se spun aceste lucruri este atât de musical, încât salvează tot ceia ce este comun și banal în formă.

In aceste cântece populare ale fetelor se găsesc și foarte curioase elemente de orașe. Țeranul nostru, atunci când nu știe să scrie, se adresează unui om din satul lui care poate să-i facă răvașul. In Portugalia se făcea cântece populare de lumea cultă, de clerici, de studenți în teologie, am zice, sau de preoți hirotoniși, cari s'au pus la dispoziția poporului. Dedesuptul acestor cântece vezi astfel numele cutării teolog, diplomat, doctor din secolul al XIII-lea sau al XIV-lea. Si cântecele acestea se cântă în anumite împrejurări, dintre care una este necunoscută nouă.

Viața Portugaliei, la sate și la orașe, este mult mai ferită decât a noastră. In general în Peninsula iberică obiceiurile sănt astfel încât s'a putut ca, odată, când indemnăm câțiva studenți și studențe să vină

pe la noi, să mi se răspundă: „Bucuroși am fi să venim: băieții pot să vină, dar la noi nu este obiceiul ca fata să iasă din familie”. Intre obiceiurile legate de această stare, de spirit este și curtea făcută la fereastră, care se chiamă *janella*. Tânărul se aşeză acolo, vorbește, cântă, suspină, între flori. Mi s'a întâmplat să văd răsăringidin când în când capul mamei acelei persoane către care se adresează omagiile Tânărului: apare și dispare fără să spună un cuvânt. Își curtea aceasta se continuă ani de zile, până când își dă dreptul Tânărului să treacă pragul casei. Atunci este logodnic acceptat definitiv. Pregătirile de nuntă pot dura cinci-sase ani însă, ca și în Spania.

Pentru că femeile acestea care stau mereu în casă trebuie să vadă totuși și ele lumea, și să se vadă între ele, se întrebuiuțează aceia ce se numește „romeria”, care înseamnă pelerinajul la un loc unde este „ermitagiu”, deci o mănăstire cu loc frumos împrejur. Intre „ermitage” și „romerie” se poate ușor vedea legătura de limbă. și cântecele arată dorința că ziua „romeriei” să vie mai răpede.

Iată care este viața morală, poetică a țaranului portughez. Cutare nuvelist îl prezintă în mediul de familie, la ziua de serbătoare, când tinerii petrec, iar, în colțul ei, bunica-și simte ochii umede gândind la zilele ei care au fost. Țaranul acesta vine foarte des la oraș. În anumite zile când este hram, se vad în orașul de provincie mai numai studenți și țărani. Seară, firește, țărani se retrag și rămân numai studenții care stau la *janella* cu ghitara; iar străzile sunt pustii. În timpul zilei însă țaranul domină.

In Lisabona vânzarea peștelui se face numai de anumite femei care aparțin unei rase pe care etnografiai amatori o cred... feniciană. Se numesc *varinas*

aceste femei care poartă coșuri încărcate cu pește și străbat cu ele întreagă Lisabona de la un cap la altul, iar seara se întorc cu coșurile goale în satul lor, care este destul de departe, asemenea cu aceleia care, la noi, poartă, pe umeri mai tari decât par, doniți cu lapte dulce sau acru pentru oraș.

In ce privește clasa intermediară — burghesii și acei cari sănt în legătură cu cultura, cu Biserica—, ea nu este atât de veche. Nu samănă cu burghesia italiană, care a creat orașe. Orașul portughez nu este creat de burghesie. S'au întemeiat întâi mănăstirile, și au venit apoi oameni cari s'au aşezat în jurul lor, devenind supușii abatului, ai starețului. Aceasta a fost în vremea când în Portugalia mănăstirile dețineau cea mai mare influență. Aici în București, unde sănt atâtea biserici cu prăvălii în jurul lor, putem avea oarecare idee de această condiție: atâtă că aice se vede în mic ceia ce acolo există în mare.

Burghesia aceasta este foarte activă astăzi, foarte muncitoare. Este firește și o oarecare influență a clipei, dar nu de la București se poate critica această influență. Populația orășenească, este, însă, foarte deschisă față de străinii care vin din alte părți. Ea nu e străină de viața culturală a nației.

O aristocrație portugheză a existat. Sânt și astăzi multe familii cu titluri de conți și duci care trăiesc cam la o parte și deplâng, cu dreptate, aceste timori, când viața nu mai este atât de strălucită ca odi-njoară și când, în schimb, burghesimea este clasa cea mai activă.

In ce privește clasa cultă, aceia care cultivă intelectualitatea, înainte vreme această clasă era strânsă

lângă biserică. Intelectual era preotul. Numărul mă-năstirilor a fost foarte mare: de aceia și colegiile fură la un moment dat foarte multe. Universitățile la început au fost școli călugărești, cu bule căpătate de la Papă, cu privilegii acordate pentru mânăstirea sufletului. Supt Pombal însă, supt acel ministru atât de energetic care a refăcut Lisabona după cutremur, Ieșuiții aveau o foarte mare înrâurire. Până azi se mai simte punctul de plecare al învățământului superior.

Studenții umblă în lungi mantii negre — cei din anul al doilea sau al treilea le au puțin mușcate jos ca să arate că nu sânt în primul an —; ei țin în mână panglici de diferite colori, după cum aparțin unei facultăți sau alteia. Ei reprezintă unul din tipurile cele mai interesante și cele mai apreciate de persoanele către care se îndreaptă toată această grijă în ținută și în felul de a se îmbrăca.

Și adaug încă un lucru. Un foarte frumos sentiment religios se păstrează în acest tineret portughez. „Sentiment religios” însemnează înainte de toate omul mers la biserică, acela care, înainte de a lupta cu alte culturi, își îndeplinește datoria față de propriul său cult. Mi s'a întâmplat să văd, și acesta este una din amintirile cele mai plăcute, la Evora, întrând într-o biserică două studenți și rugându-se în fața altarului pentru reușita examenului apropiat. Și nu odată am constatat participarea studenților la viața religioasă.

In Portugalia sânt patru Universități. Cele mai cuceritate sânt cea din Lisabona și cea din Coimbra, care trăiește încă după multe obiceiuri medievale.

Aceștia sânt locuitorii Portugaliei; acestea sânt caracterele pe care le-au păstrat; acestea sânt condițiile lor materiale și morale.

III.

I s t o r i a

O înfățișare a istoriei Portugaliei este pentru mine o explicare a desfășurării vieții istorice a acestui Stat. Acesta cred că este și trebuie să fie în totdeauna adevăratul sens al istoriei. Presintarea materialului istoric sau literar și apoi punerea lucrurilor în legătură unele cu altele pentru a arăta care este dezvoltarea lor în timp, și aceasta chiar atunci când aceste fapte se găsesc isolate, aceasta constituie într'a-devăr istoria.

Cum s'a ajuns la Portugalia medievală, cum a evoluat țara aceasta în timpul modern, ce sens are Portugalia nouă, care a apărut de la 1840 încocată, iată programul acestei scurte schițe.

Însă o explicație. Foarte des își închipuie cineva că, dacă istoria unui popor începe pe o întindere de pământ, tot ce s'a petrecut și se va petrece pe acest loc se leagă de istoria acelui popor. Greșeala aceasta se face foarte des; o fac și unii vecini ai noștri de multă vreme. Sânt învățați greci cari încep cu Solon și trec pe la Alexandru Machedon ca să ajungă la Republica grecească de astăzi și la președințele ei. Tot așa și Bulgarii fac foarte bucurios o confuzie cu Statul barbar medieval care s'a prefăcut, în

concepția timpului, într'un fel de contrafacere bizantină; Bulgarii aceștia noi, cari s'au trezit, în urma unei serii întregi de agitații revoluționare, foarte lăudabile, abia la 1878, dau străzilor din capitala țării lor nume cum e acela al lui Crum, Hanul lor din secolul al IX-lea.

Nu încape niciodată îndoială că există două Portugalia intrerupte de cei șaizeci de ani de stăpânire spaniolă, care, cum spuneam de la început, nu a fost o stăpânire propriu-zisă, nu a însemnat desfacerea individualității Portugaliei, ci numai faptul că dinastia spaniolă a stăpânit și această țară vecină, respectând însă toate rosturile sale. A fost numai o împuținare politică — fiindcă, din această unire cu Spania, Portugalia a pierdut față de Olanda o parte din coloniile sale —, însă acela care a fost regele Filip al II-lea în Spania, în Portugalia a fost Filip I-iu.

Nu este însă mai puțin adevărat că în viața unui popor nu se pot rupe firele de legătură. Dacă s'au rupt odată, ceea ce se întâlnește apoi după câteva decenii se resimte de lipsa a ce a fost înainte de această rupere. Discontinuitatea este imposibilă într-o desfășurare națională. Discontinuități de câțiva ani pot rămânea fără urmă, dar, când e vorba de șaizeci de ani neîntrerupți, aceștia fac să se piardă contactul cu viața cea veche, tradiția se umbrește de asemenea, și atunci dispare legătura strânsă cu acea viață, chiar dacă urmașii s'ar îndrepta spre imitarea celor mai strălucite modele de odinioară.

Astfel voiu înfățișa deosebit Portugalia medievală și felul cum ea a înaintat în epoca modernă, apoi felul cum s'a ivit peste cei șaizeci de ani această țară nouă. Voiu merge însă numai până în momentul când Portugalia nu mai aparține unei dinastii, ci unei în-

tregi clase politice. Atunci rolul istoricului devine mult mai greu; el trebuie să se coboare în adâncul frământărilor sociale, și societatea nu-și arată ușor toate tainele.

Voiu pomeni doar cele două Constituții înaintea acestei din urmă; și toată lumea va înțelege de ce nu voiu prezinta împrejurările care se desfășură astăzi. Același lucru îl fac, de altfel, și cu manualele mele de istorie, spre desperarea acestor persoane care căută la fiecare nouă ediție dacă am pus în cartea mea sirul tuturor Ministeriilor..

Portugalia n'a început ca un regat; aceia cari au întemeiat-o nu au avut conștiința că ei sănt întemeietori de țară. O țară resultă și din configurația solului; ea se consolidează multămită unității ce rezultă din cuprinsul solului pe care se aşeză un popor, din calitățile deosebite ale unei rase formate și din mediul încunjurător definit. Deci este foarte sigur că nimeni nu și-a spus de la început: vreau să întemeiez Portugalia.

Doi nobili portughesi, — d. Almeida, istoricul Portugaliei în înțeles științific, care a publicat și un fel de manual nu numai pentru școală (cele pentru școală sănt în general foarte bune), crede au fost doi; eu știam numai unul—, s'au presintat pe această coastă într'un anume moment de la sfârșitul secolului al XI-lea. Doi prinți burgunzi: pe unul îl chema Raymund, pe celalt Henric, din Casa de Burgundia, care nu este decât o ramură din dinastia regală a Franciei. Ei vin aici pe coasta Portugaliei căutând ce? Nu o creație politică și cu mult mai mult decât o aventură personală: căutând să îndeplinească o misiune de cruciată.

Se crede de obiceiu că în mișcarea aceasta mare a evului mediu cruciații au plecat cu gândul exclusiv

de a cucerii locurile unde a pătimit Mântuitorul, pe când adevărul este că aceasta a fost o fasă târzie, precedată de alte faze. Locurile Sfinte aparținuseră foarte mult timp creștinilor supt Impărații bizantini, recuceritori, de la Heracliu, contra Perșilor, la Nichifor Phokas, contra Arabilor. Dar acesta nu era un pământ care să fi fost abia de curând pierdut de stăpânii lui creștini; pe când lângă Franța exista un alt pământ care păna la o anumită dată fusese în stăpânirea creștinilor. Fusese, după epoca romană, după luptele aceleia ale lui Sertorius cu ciobanul Viriat reprezentantul rasei lusitanе, o ocupație maură, musulmană; iar locuitorii trăind supt această ocupație și vecinii lor se simțiau datori a lua acest pământ de la Necredințioși, pentru a-l da înapoi creștinătății. Cruciatele au început deci întâi aici, în Apus, și apoi, cu avântul rezultat din aceste întreprinderi, s-au îndreptat spre locurile Sfântului Mormânt.

Și, atunci, acești doi prinți — dintre cari unul este pentru mine dubios, dar d. Almeida știe și cum o chemă pe nevasta lui: Urraca—au venit și au luat o bucată de pământ de la Mauri între Minho și Douro—: nici o treime din Portugalia de mai târziu, care a fost cucerită treptat, nu dintr'o dată.

Deci la început a fost numai o bucată de pământ, întrată în mâna principilor de Burgundia, cari nici n'ar fi putut-o ținea, dacă această cucerire nu ar fi fost adoptată de regatul de Leon și Castilia. Regele de Leon și Castilia și-a dat o fată după Raymund și cealaltă fată după cel care era să însemne ceva în viitor: după Henric. El a fost deci conte al Portugaliei și vasal al dinastiei spaniole. Portughezii nu admiteau odată această legătură de vasalitate, ci aveau, într'o vreme, altă istorie,

*Nuno Gonçalves, Infantul dom Henrique
(ediția „Amicilor Museului Național de artă veche”
din Lisabona)*

care azi s'a dovedit a fi legendă. Se vorbia acolo de întemeierea Lisabonei de Ulise — Lisabona=Ulixipona...— și spuneau acești clerici și tot ce a vorbit și ce a gândit Ulise când a întemeiat capitala de mai târziu a Portugaliei.

Va să zică prin regii aceștia de Leon și Castilia s'a întemeiat comitatul, prima formă a Statului portughez. Acest comitat a fost pus în fața unei grele întrebări politice. Henric a murit, soția sa, Tareja, s'a măritat cu un nobil din Castilia. De aici s'a născut în Portugalia cearța pentru dinastie. Fiul lui Henric, Alfons Henriquez, căsătorit cu o prințesă spaniolă, a crezut că are dreptul să stăpânească un Stat liber, și de aici lupta, moralicește groaznică, între fiul care se credea întemeietor de țară și mamă-sa care socolia că după moartea soțului ei stăpânirea aceasta trebuie să revie Casei de Leon-Castilia.

Firește că scriitori mult mai târzii, cărora li place să pună un element de dramatism în povestirile lor, înfățișează lupta dintre mamă și fiu în toate amănuntele ei. Tareja, în sfârșit învinsă, a fost ținută la închisoare, tatăl vitreg a pierdut partida. Ii vedem luptând, și auzim vorbind.

Și astfel a rămas Portugalia independentă. Era Statul. Dar de la acest Stat până la regat era încă drum. Acest drum noi săntem obișnuiți să ni-l închipuim foarte ușor. Am fost martori — aceia dintre noi cari nu săntem prea tineri —, la crearea regatului de Muntenegru. I s'a părut cneazului Nichita că titlul regal i se potrivește și, în anume forme, el și l-a conferit.

In evul mediu însă nu era aşa. Atunci se cerea fără îndoială și un fel de act de proclamare — am zice: democratică: să se adune poporul și să judece

dacă țara este destul de întinsă ca să se întemeieze regatul.

Și nu este nicio dovadă că poporul acesta s-ar fi adunat în acele „curți”, „cortes” pe care le au Statele iberice medievale, pentru a proclama regatul. Chiar dacă s-ar fi adunat ele, lucrul nu era „oficial”. Mai trebuia ceva. Numai două puteri în evul mediu pot să dea o coroană regală: Papa sau Impăratul. Impăratul nu avea niciun interes să o facă, Papa însă găsia un anumit interes în a avea câteva coroane regale la disposiția sa, de la care să primească daruri, ajutoare și bani. Acestui fapt, acestui interes al papalității i se datorește întemeierea, în a doua jumătate a secolului al XII-lea, a regatului Portugaliei.

Acest regat a avut două momente supt regii aceștia de origine burgundă. Întâiu când a fost vorba să se deosebească pe cât se poate de Castilia și să nu mai fie cu puțință confundarea lui în mai marele regat vecin.

In lupta nouă care a hotărât aceasta, vedem pe Alfons prins și pus la închisoare, și după aceasta un rege care-și mărită câte trele ţărete cu prinți de Castilia.

Al doilea moment a fost când s-a decis desfacerea de stăpânii musulmani a teritoriului încă necucerit.

Maurii s-au dus; ei au lăsat castelele de care este plină Portugalia de astăzi și care cu siguranță sănt de origine maură. Regii portugheși, din partea lor, au făcut altceva: nu atât castele, de care nu era nevoie pe vremea aceia — și explicația este foarte ușoară: castele se găsesc doar acolo unde regele a fost la un moment dat stăpân peste seniori, castele se ridică împotriva regelui; cum aici regele vine ca

întemeietor, contra cui erau să se ridice aceste castele? Aşa încât regii Portugaliei au făcut altceva; au făcut mănăstiri, foarte multe și foarte frumoase.

Capitala a fost la început la Guimaraes, apoi la Alcobaça; regii îngropăți la Lisabona vin foarte târziu. Primele capitale, simple, care n'au lăsat urme monumentale, dar cuprind câteva morminte, se găsesc în Nord. Regii au trebuit să treacă prin Porto, prin Coimbra, unde a fost cea mai mare Universitate, ca să ajungă la Lisabona.

Acești primi trei regi, Alfons, Henriquez și cei doi cari se numesc Sancho (ceia ce nu înseamnă altceva decât: „Sanctus”, sfânt), sânt înainte de toate regi luptători, cari câștigă independența țerii față de Castilia, cum s'a câștigat la noi independența muntenă contra Ungariei și a Moldovei față de Polonia; și, după cum la noi se găsește în același timp și o înaintare de la munte către Dunăre, tot așa a fost și aici o înaintare de sus în jos, însă nu de la munte la Ocean, ci de la Nord la Sud, străbătând toate prelungirile de sierre până s'a ajuns la acel punct extrem de la Algarve.

Regii cuceritori, cari se sprijinău pe Ordine căvalerești, pe Templieri cari au mănăstirea foarte frumoasă de la Tomar, trecută după secolul al XV-lea la Ordinul lui Hristos (Orden de Christo), pe Ospitalieri, pe Cavalerii de Calatrava, spanioli, la început, cari aici apar cu un nume nou: Cavalerii de Avis, au dat Portugaliei libertatea ei creștină.

Cu acești ostași, cu acești „viteji”, ca să întrebuițez o expresie veche moldovenească, adusă din Maramurăș, cu ajutorul lor s'a făcut această operă până în a doua jumătate a secolului al XIII-lea. Ea se poate socoti ca îndeplinită pe la 1279.

In desvoltarea regalității portugheze este încă

un punct interesant: regii rămân în mare parte Francesi, cum asupra întregii desvoltări a Portugaliei, asupra spiritului public în toate timpurile Franța-și va păstra influența. (Adaug în parantesă că astăzi încă se dă la Universitatea din Coimbra o luptă de supremație culturală între Franța și Germania, și de sigur că victoria va depinde de calitatea oamenilor trimiși acolo. Invățământul limbilor romanice a fost creat de doña Carolina de Vasconcellos, o Germană, al cărui portret se vede în sala de cursuri, după războiu. Francesii au trimes pe d. Millardet; Germanii însă vin foarte bine pregătiți ca să dea luptă.)

In dinastia aceasta de la început la un moment dat cineva care a înlăturat pe fratele său, Alfons al III-lea, poartă o titulatură: Bolonesul, conform cu obiceiul poporului de a se da un calificativ regilor, după caracterul și rosturile lor, până la dom Luis, antepenultimul monarh, căruia i se zicea: „Popularul”¹. El trăise câtăva vreme în Franța, în Boulogne, și s'a întors de acolo cu o mulțime de cavaleri francesi, dând apoi fiului său o educație de asemenea francesă, supt conducerea lui Aymeri și a lui Ebrard de Quercy².

Astfel, mulțămită acestei îndrumări, apare pe tronul portughez o personalitate culturală ca a regelui Dionisie, Deniz, ceia ce trimite la Saint Dennis; de unde se vede cultura și influența francesă. Aceasta este socotit un întemeietor al regatului supt alt raport decât cel politic. I se atribuie unele măsuri în domeniul agriculturii. Erau, și pe atunci, multe persoane care aveau pământul, dar nu-l lucrau. Atunci regele a luat măsuri hotărând că ni-

¹ Sancho e *Povoador*, Alfons al II-lea *O gordo*, etc.

² Maurice Burdin ajunge iarăși episcop de Coimbra.

Christovão de Moraes, Regele Sebastian (ediția „Amicilor Museului Național de artă veche“ din Lisabona).

meni nu are drept să dețină un ogor fără să-l întrebuințeze, lucrându-l în folosul țerii întregi. și Portugalia a folosit de pe urma lui.

Se începe apoi o altă perioadă din istoria Portugalei, una care ar interesa mai ales pe căutătorul de subiecte pentru drame.

Incepe deci o epocă teribilă, în care se găsesc crime înfrișcoșătoare prin care se pedepsesc usurătorii ce pun în primejdie existența țerii.

Alfons al IV-lea „cel viteaz”, luptătorul contra Maurilor, alături de regele Castiliei, la Rio Salado (1325-67), este acela care a pregătit această nouă fază a istoriei Portugaliei. El a avut un fiu, Pedro, care e pentru istorie: Cel Crud, dar pe care poporul îl numește: „Făcătorul de dreptate”. El avea multe trăsături de asămânare cu Vlad Țepeș al nostru. Știm înfățișarea Domnului român, după portretul de la Ambras: e a unui om chipeș, cu mustață dreaptă, înfoiată, cu părul negru care coboară pe blana de samur, cu o îmbrăcămintă de multă eleganță; nimeni însă nu spune că, pe lângă cruzimea sa, Vlad Țepeș, avea și unele aptitudini— aş zice: mondene, pe care acest Pedro le avea. Tot timpul torturat de mania de a danța, el n'o făcea numai în casă, ci pe stradă și, când regele trecea danțând, și ceilalți, cred, trebuiau să facă același lucru, fiind siguri că prostiile curtenilor trec în sama suveranului, de și de multe ori și prostiile suveranului trec în sama curtenilor.

Când trăia încă Ferdinand, fiul lui să îndrăgoștă de Inez de Castro, cu care a avut și doi fii, pe Ioan și pe Duarte, cari au ridicat și pretenții la tron, Duarte, părând pe fratele său mai mare că să născut înainte de a se face căsătoria secretă de care

va fi vorba îndată, și deci ca bastard n'are drept la tron. Alfons nu permisese această legătură. El s'a hotărât s'o rupă cu sabia. La Coimbra, în mănăstirea Santa Clara, a venit el să pedepsească pe Inez în lipsa iubitului ei. Știind ce o așteaptă, ea a ieșit înainte cu cei trei copii ai ei, încercând să desarmeze pe acela care era într'un anume chip „socrul” ei. Alfons n'a cedat rugăminților, și cavalerii cari-l întovărășiau au cerut atunci voie să se isprăvească. Inez a fost omorâtă fără milă.

Când Pedro a aflat de această cumplită faptă, el a început o lungă luptă împotriva părintelui său, devastând teritorii întinse. A trebuit stăruința mare a reginei, mama lui, dulcea Sfântă Isabela, o prințesă de Spania, care a jucat un rol foarte mare pentru îndreptarea moravurilor în această țară încă aspră, pentru că fiul ei să se împace cu teribilul tată străpit cu sânge, care el însuși fusese rebel contra bûnului Deniz. Dar, când puterea regală a fost a lui, el a cerut pe cei trei cavaleri cari au fost omorâți pe Inez. Trupul celei jertfite a fost dus la mormântul din Alcobaça, cu o strălucire deosebită, de o imensă multime, între purtătorii de făclii aprinse. O teribilă legendă spune chiar că, scoase din mormânt, rămășițile celei asasinate au fost puse pe jetul regal și fantoma frumuseței stinse a fost sfînțită regină de clerici.

Cavalerii ucigași, afară de unul care a scăpat fugind, au fost reclamați de la regele Castiliei și omorâți cu o rafinare de cruzime fără păreche. Regele însuși a ascultat într'o cameră vecină urletele celui căruia i s'a scos înima prin piept, și a celuilalt prin coaste. O sălbăticie fără păreche chiar în istoria crudelor regalități europene de atunci.

Când a murit Pedro, i-a urmat ultimul represzentant al acestei dinastii, născut din căsătoria legitimă,

Ferdinand. Dar aventura de iubire unită cu drama politică se repetă cu dânsul. Un rol foarte important l-a jucat atunci Leonora Tello, care ajunsese prin intrigă să fie regină — Maria Tellez ieșe pe fratele regelui, și e ucisă de soț — și înțelegea că după moartea soțului să rămână, nu numai regină, dar să treacă această coroană a Portugaliei, la 1383, asupra regelui Castiliei, Ioan, care luase pe fata ei, Beatriz.

Deci din nou se punea chestia independenței Portugaliei față de Castilia. Nobila figură a „conetabilului”, Nuño Alvarez, domină această supremă sfârșitare fericită. Biruința Portughezilor a fost deplină numai după un războiu de doi ani, prin luptă de la Aljubarrota, pe locul căreia s'a înălțat mănăstirea „Bătăliei”, Batalha, Războienii Portughezilor, despre care am mai vorbit.

Cel ce a întemeiat noua dinastie a țării, care se chiamă dinastia de Avis, a început ca Mare Maestru al Ordinului cu acest nume. Ioan era fiu bastard al regelui Pedro. Om hotărât până la vîrsarea de sânge, el a dat lovitura în împrejurări tot aşa de crude ca în tot ce se petrece pe vremea aceia, în întreaga penisulă iberică (în Spania vecină cu alt Petru-cel-Crud intervine personal în mijlocul bătăliei pentru tron, setos de săngele fratelui său, și acesta, Henric de Transtamara, l-a străpuns pe câmpul de luptă). Marele Maestru voia să scoată Portugalia din mâinile reginei și din acelea ale contelui de Ourém, care era amantul ei. Intrat în apartamentele Lenorei, a chemat pe contele într-o cameră vecină, la o con vorbire și i-a dat cea d'intăiu lovitură. Nenorocitul a încercat să caute adăpostul reginei, dar, urmărit, în fața amantei sale l-au zdrobit.

Astfel începe această nouă dinastie, pe care o

sfințește, în 1415, cucerirea, pe coasta Africei, a orașului Ceuta. Ioan, regele cel nou, a luat în casătorie pe o prințesă engleză din Casa de Lancaster, pe Filipa; aşa încât fiile lui sănătate — nu zice: Englesi, fiindcă dinastia aceasta era francă, ci din săngheli lui Eduard al III-lea.

Cu Filipa de Lancaster se pornește în Portugalia un început de orânduială modernă. Feudalitatea, înfrânată de Alfons al II-lea, despoiată supt Deniz de averile usurpate ale coroanei, cedează locul burgheziei, pe care al treilea Alfons încă o favorisește. Această dinastie nu mai reprezintă acele pasiuni complete care însângeraseră istoria țării până atunci. Un fel de ordine materială și morală se stabilește. Fiul Filipei și al lui Ioan, acela care va fi regele Eduard, Duarte, a alcătuit două cărți, dintre care una, *Leal Conselheiro*, sămănă cu cea scrisă, la noi, de Neagoe Basarab. E o învățătură pentru fiile săi. și ea cuprinde precepte din cele mai frumoase: respectul pentru onoare, noțiunea demnității în cele mai mici lucruri, primejdia de a trece dincolo de onoare fără să te uiți la proporțiile actului¹. Si un rege portughez putea spune: „din casa mea au plecat atâtea fete, și nu cunosc nici una singură care în casa ei să nu-și fi făcut datoria”.

Dinastia aceasta a fost extraordinar de înzestrată. Ea cuprindea atunci, pe lângă Eduard, luat de ciumă a doua zi după înfrângerea africană, lăsând tronul unui fiu care nu era o personalitate lămurită, afară de un Ioan, care n'a însemnat mare lucru,

¹ „Aduceți-vă aminte că de toate lucrurile care pot aduce scădere onoarei, chiar dacă ar putea să pară fără o mare consecință, trebuie să te păzești ca și cum ele ar fi periculoase și, din poartă, dacă un lucru e mare numai în aparență și nu-i poți vedea paguba, trebuie să-l desprețulești“.

trei frați, dintre cari unul a ajuns pănă la noi, dom Pedro de Portugalia, de care se leagă o întreagă legendă. Se spune că ar fi mers pănă la Ierusalim, și se dau și amănunte din această călătorie închipuită în Locurile Sfinte. Acum în urmă însă am găsit dovada că el a fost, cu o întreagă suită, pe la Veneția, care l-a primit cu onoruri mari, pănă la Râșnov, în Ardeal, în oastea lui Sigismund de Ungaria, Imperăratul-rege care se pregătia să între în Țara-Româneasca, coborându-se la Câmpulung: pe atunci se ducea lupta creștină împotriva lui Radu Prasnaglava, și dom Pedro de Portugalia a întovărășit deci pe Sigismund în această călătorie armată la noi¹.

El a fost și regent al Portugaliei pe când coroana era a fiului minor al lui Eduard, Alfons al V-lea, căreia i-a dat pe fiică-sa. Dar la un moment s'a stârnit un războiu civil și prințul tuturor aventurilor și îndrăznelilor a fost săgetat pe câmpul de luptă, perind cu el cea mai mare personalitate din istoria Portugaliei.

Alt frate din această dinastie, aşa de bine înzestrată a fost „Sfântul Infant”. Povestea acestuia este una din cele mai dureroase din istoria Portugaliei.

Regatul se întindea acum pănă la Tanger și Ceuta², el se mărise, prin Gil Eannez și Cabral, cu insulele Azore și Madeire, având să se coboare apoi pănă la Sfânta Elena, ca să vie apoi vremea când, Diego Can înaintând pe coasta aceasta africană, Capul de Sud va fi trecut de Bartolomeiu Diaz (1486), des-

¹ Aflu undeva că Alvaro Vas d'Almada, conte de Avranches, „avait joué également un rôle auprès de l'empereur Sigismond durant les guerres contre les Turcs ; il est même probable que ce fut à cette époque qu'il se lia d'une étroite amitié avec dom Pedro d'Alfarrobeira”.

² 1418 Guineia, 1434 capul Bojador, 1458 Tanger, 1484 Congo.

chizându-se calea spre stăpânirile indiene pe care le va cuceri Vasco de Gama (1497), făcând posibilă vice-regalitatea asiatică a lui Albuquerque.

Portugheșii au făcut încă supt Duarte o nouă campanie în Africa, în care Infantul Ferdinand a fost prins. Maurii biruitorii au cerut restituirea Ceutei, sau, de nu, fiul de rege va rămânea pe viață prins la ei. Intr'o solemnă adunare, hotărârea a fost că, orice se va întâmpla cu Infantul, Ceuta nu se dă, și stirbindu-se hotarele odată câștigate ale țării. Și Maurii l-au supus pe martir la cele mai mari chinuri. ținându-l ca pe ultimul cersitor, chinuindu-l și cu lipsa de mâncare; a murit după zece ani de cazne fără număr și fără nume, pentru că, la urmă, corpul să-i fie umplut cu paie și agățat de zidurile Ceutei. Mai târziu inima lui a fost adusă în Portugalia, în admirarea înduioșată a cavalerilor cruciatei oprite. Acesta este Infantul Sfânt, care în mijlocul suferinții sale avea un singur cuvânt: mânăierea acelora cari sufăr lângă dânsul și pentru dânsul.

Al patrulea copil a fost Henric Navigatorul, care s'a așezat la capul Sagres și a început lupta de descooperire.

Aici, în parentesă, sensul acestor descoperiri. Nu era lăcomia de pământ, nu era setea de câștig a unor oameni dornici de noi venituri; ci, pur și simplu, o continuare a cruciatelor: toată viața Portugaliei vechi s'a desvoltat din această ideie.

Documente contemporane o spun hotărât și impede, întărind părerea pe care o manifestasem la sfârșitul studiului asupra petrecerii în Carpați a lui dom Pedro. Să ascultăm pe marele cronicar Azurara: „Era îndemnat la aceasta (Henric) de serviciul lui Dumnezeu și de serviciul lui dom Duarte, domnul și fratele său.... Cum, de treizeci și unul de ani de

când se bătea cu Maurii, nu găsise niciodată rege creștin, nici domn străin de țară care din iubire pentru Domnul nostru Isus Hristos să consimtă a-l ajuta în acest războiu, voia să řtie dacă s-ar găsi în aceste țări vre-un prinț creștin în care mila și iubirea de Hristos să fie aşa de călduroase încât să-l ajute contra acestor dușmani ai credinței. *Al cincilea motiv s'a născut din imensa dorință ce avea de a crește sfânta religie a Domnului Nostru Isus Hristos și de a aduce la el toate sufletele care ar voi să se salveze*". Și „Toison d'or”, vorbind de Alfons al V-lea, spune: „fit de belles concqueses sur les Sarrazins ès pays d'Afrique”.

Din același motiv a fost pornit Cristofor Columb, refuzat la Lisabona pentru că Portugalia avea propria ei cruciată de descoperire.

După vremea acestor descoperiri, încheiată cu „Africanul” Alfons al V-lea, care, bătut de regele Castiliei în 1476, făcu drumul la Parisul lui Ludovic al XI-lea, unde ceru să i se arăte Universitatea, dar, înșelat, se gândi să meargă la Locurile Sfinte, au venit regii moderni. Intre aceștia, primul joacă rolul de căpelenie, un om hotărât și crud, de pe urma căruia regalitatea portugheșă s'a întărit astfel încât a trebuit ideia republicană de azi ca s'o poată dărâma: este Ioan al II-lea cel Mare. Era un om care nu se opria înaintea niciunei măsuri. A înfrânat la 1482 abusurile nobilimii, a oprit luxul și jutele strălucitoare. Venind însă după această strălucită ideologie, el apărea cu un oarecare caracter practic.

Ioan al II-lea, care totuși schimba în exil pedepsele capitale, a fost în stare, nu numai să trimeată pe ducele de Bragança la eșafod, dar să străpungă însuși cu pumnalul pieptul fratelui reginei, bănuit de conpirație, ducele de Viseu. Acest rege, însă, a fost,

după aceia cari uimiseră Apusul cu strălucirea serbărilor lor¹, un admirabil organisator al Portugaliei.

Moștenirea lui a trecut, în 1495, asupra fratelui ducelui asasinat² asupra lui Manuel, „rei de Portugal e dos Algarves daquem e dalém mar en África”, „rege al Portugaliei și al Algarvelor, de o parte a Mării și de alta, în Africa”. Acesta a fost un adeverat Impărat. „Din cele mai depărtate țări din Europa” spune un contemporan, „veniau străinii cei mai iluștri să ceară un loc pe bordul caravelelor noastre”, și se pomenește Suedesul Wallard, Germanii Baltazar și Behaim, Venețianul Cà de Mosto, Genovesul Antonio Usodimare. Bogățiile cele mari adunate în mâinile lui, sețea lui de a clădi palate și mănăstiri, ca acea de la Belhem, ca palatul de la Evora, dau domniei lui o strălucire fără păreche.

Braga e locul de îngropare al lui Henric de Burgundia, „descălecătorul”, și al soției sale. Alcobaça cuprinde mormintele regilor Alfons al II-lea și al III-lea, al lui Pedro, fiul lui Alfons al IV-lea, lângă iubita lui Ines de Castro, regină după moarte, care a fost ucisă lângă „fântâna dragostelor” aproape de Coimbra, de mâni răsbunătoare, și apoi dusă prin șirurile de făclii aprinse la locul de îngropare. Victoria de la Aljubarrota a făcut pe cel d'intăiu rege din ramura de Avis să ridice imensa zidire gotică, ieșită din mâni străine și ea, de la Batalha, în veacul al XIV-lea. Arta aceluiași secol și a celui următor a dat cele mai vechi zidiri din Thomar. Dar originalitatea artistică a Portugaliei, ca oricare alta, nu putea să iasă decât dintr'un mare act

¹ V. cronică lui Lefèvre, zis „Toison d'or” (ed. „Societății pentru istoria Franției”), I, pp. 179 și urm. (1414), 205 și urm. (1415), 208-9, 211; II, p. 150 și urm., an. 1428: căsătoria principesei Isabela cu ducele Burgundiei: ea va fi mama lui Carol Cutezătorul.

Affonso Sanches Coelho, Portret de doamnă portugheșă din secolul al XVI-lea (ediția „Amicilor Museului Național de artă veche“ din Lisabona)

de utilitate națională, și acesta a fost crearea Imperiului universal prin „norocitul” rege Manuel (1495-1521), când Garzia de Resende, Boitaca, Lourenço Fernandes, Ioan de Castillo se pun în serviciul imperialei ambițiilor a stăpânului. S’au numărat șaizeci și două de mănăstiri „manueline”¹, de la un capăt la altul al țării, de la Evora la Coimbra.

Regalitatea aceasta însă a decăzut după Manuel „Norocosul” († 1521). Coroana nu știuse să vitaliseze poporul întreg, și Albuquerque, pus în fiare, trebuise să se rostească astfel: „E bine să isprăvești rău cu oamenii pentru iubirea regelui și rău cu regele pentru iubirea oamenilor”. În 1557 o optime din locuitori Lisabonei erau sclavi, din cari se importau 10-12.000 pe an; industriile decăzuseră; la câmp nu se lucra; călugării stăpâniau. În urma lui Manuel, Ioan al III-lea „Piosul” a introdus închisitia (1526), căutând să-și supui astfel sufletele. O stare ca aceasta nu putea să dureze mult timp. După un moment coroana portugheșă a ayut,— aproape în vremea când mai traia epoca lui Mihai Viteazul—un rege pătruns de același spirit de cruciată pe care-l avea și Apusul ca și Răsăritul. Lupta lui dom Sebastian, fiul unei fiice a lui Carol Quintul, al cărui tip îl și avea, la Alcazarquivir (Alcazar-chebir) este un pandant al luptei noastre de la Călugăreni în care Mihai a luat toporul și a străbătut rândurile turcești.

Să adăugim că, între prinții acestei monarhii distruse, dacă Duarțe scrisese *Leal Conseilero*, Deniz († 1325) fusese trubadur, Pedro, fratele lui, cel care a fost la noi, cu întinse noțiuni geografice, primind de la Venetia un manuscript din Marco Polo

¹ *Le Portugal* de Brito Caranda, etc., Paris, Larousse, f. dată, n. 185.

și cultivând muzica, ca și regele Ioan al IV-lea († 1656), până ce dom Carlos va fi un pastelist al Mării, noii membri ai Casei de Aviz vor fi clăditori ca Manuel.

Frumosul Tânăr blond de douăzeci și trei de ani, care pornise o campanie nesocotită spre Fezul Marocanilor, văzând primejdia, dar neascultând sfaturile prietenilor, s'a dus drept asupra dușmanului și a dispărut în luptă (1578). Multă vreme, falși Sebastiani au apărut cu pretenții la coroană. S'a creat chiar un fel de misticism numit „sebastianismul”, ai cărui aderenți credeau, încă mai dăunăzi, că dom Sebastian e fără moarte,— ceva analog cu credința despre Ștefan cel Mare, care nu este mort, ci doarme și vârful spadei lui va străbate mormântul, când va fi nevoie, și țărna se va da la o parte, arma strălucind din nou în mâna eroului.

După moartea lui Sebastian urmează cardinalul aproape septuagenar dom Enrique, care era aşa de slab încât se hrănia — izvoarele o asigură — la doică. În agonie lui s'au făcut toate sforțările ca să se păstreze chiar prinț'o femeie coroana aceasta a lui dom Manuel, dar fără folos. Până în ultimul moment dom Henric n'a vrut să primească această soluție, și, atunci, fiindcă Filip al II-lea, regele Spaniei, avea prin sângele său dreptul la tron, el și l-a luat prinț'o ocupație militară. Astfel s'a supus Portugalia acestui rege vecin, reprezentantul militant al catolicismului, care era gata să sacrifice și Spania sa, cu atât mai mult Portugalia anexată, scopurilor sale de politică generală.

Un biet pretendent, nepotul bastard al cardinalului, Antonio, prior de Crato, și-a încercat mult timp norocul. Dar noua dinastie spaniolă a rămas.

La 1640, șaizeci de ani după aceste evenimente,

Portugalia s'a liberat, supt Filip al III-lea pentru dânsa, Filip al IV-lea pentru Spania. Ducele de Bragança, îndemnat de o femeie energetică, soția sa, atacă palatul regal și-l ieșea în stăpânire, omorând pe ministrul de căpitanie, Vasconcellos.

Cu acesta se reia seria stăpânitorilor portughezi. Ioan al IV-lea (—1656) deschide țerii o nouă viață. Ea nu are însă, cum am mai spus, individualitatea celei vechi. Mișcarea de la 1640 este în legătură cu lupta pe care Franța o purta în contra Casei de Austria. În curând dinastia de Bragança nu va face decât să servească mai ales pe Englesi contra Francesilor în războiul care a cuprins Europa întreagă. Prin acest războiu mai mult ca prin altceva s'au putut impune și au putut rămânea acești regi, cari, cu tot numele lor impunător, nu reprezentă altceva decât niște agenți ai unei politici europene mult mai puternică decât dânsii.

De altfel rasa era acum mult mai slabă ca în vremea veche. Acuma a domnit cel mai debil copil, supt care s'a petrecut cel mai ridicul fapt din istoria Portugaliei. Tânărul Alfons s'a însurat cu o princesă de Savoia, și apoi, descoperindu-se că acesta nu este rostul lui pe lume, soția lui, care se retrăsese într'o măiestrie, s'a căsătorit cu fratele regelui, dom Pedro (al II-lea), care la început a fost numai guvernator al regatului. Nenorocitul paralitic a fost închis în palatul din Cintra, unde și astăzi se arată cănișoara cù lespeziile roase unde a stat el. Se spune că, aflând de nunta fratelui său, s'a bucurat și a zis: „o să vadă el pe cine a luat” (1668)! Dom Pedro va închinge regatul său Angliei prin tratatul de la Methuen (1703).

Acești regi au imitat copilărește pe Ludovic al XIV-lea, a cărui contrafacere sănt deci.

Unul din ei, Ioan al V-lea, a cheltuit o întreagă avere pentru o pompă de imitație.

Acestui Ioan al VI-lea Portugalia-i datorește biserică din Estela în Lisabona și mănăstirea din Mafra, cu cele „5.200 de uși și ferești”, Escurial și Versailles în același timp.

După această strălucire, aşa de nepotrivită cu o regalitate scăzută, se întâmplă cu Portugalia aceia ce se întâmplase prin secolul al XVII-lea cu Roma Papei. Roma era obișnuită să trăiască din prezența pelerinilor cari se strângeau de pretutindeni, dar vremea pelerinilor a trecut și evident că până astăzi elementul roman nu este cel mai serios din acelea ce compun vitalitatea italiană. Același lucru se întâmplă, în mai mare, cu Portugalia, care se obișnuise să trăiască *din și prin* colonii.

Din fericire însă regatul a avut supt noul rege Iosif (de la 1750), un om de geniu, marchisul de Pombal. Era un om fără scrupule în ce privește ajungerea scopurilor sale politice. A încercat cineva o conpirație, a fost condamnat la moarte și, fără cea mai mică îndoială, i s'a rătezat capul și unei doamne, marchisa de Tavora, și după aceasta fiul ei, ginerele ei au fost jertfiți pe același eșafod.

Dar, alături de această cruzime care îngrozi Europa, Pombal a fost cel mai mare om de îspravă pe care l-a avut vre-o dată Portugalia. Si agricultura și comerțul au fost reglementate de el. La 1755, când Lisabona întreagă a fost dărâmată de cutremur și regele a întrebat: „Ce facem acum”? i s'a răspuns: „Îngropăm morții, ne îngrijim de cei vii și închidem porțile”. Si totul a fost refăcut. De sigur, omul care a putut să dea acest răspuns și mai ales să facă o realitate din aceste vorbe, omul acesta merită să fie privit ca întemeietorul țării sale.

Din nenorocire au venit războaiile napoleoniene. De trei ori Portugalia a fost ocupată pe vremea

când regina ei, Maria, era nebună, și, pe urmă, supt fiul ei, regentul, care s'a numit Ioan al VI-lea, familia regală a trebuit să se îmbarce pe un vapor ca să nu cadă prisonieră, mergând în Brasilia cu o suită de 10.000 de oameni (1807).

Portugalia a rămas o bucată de vreme ca un fel de colonie brasiliană. Ceia ce explică răscoalele din 1820 și 1833. Țara întreagă a fost de atunci împărțită în două tabere: de o parte constituționalii, de alta absolutiștii. Pedro, fiul lui Ioan cel fugit în Brásilia, dar care se întorsese în 1821, devenise Împărat al Brasiliei pentru că, la moartea tatălui său și împotriva fratelui Miguel, șeful retrograzilor, să iea și Coroana Portugaliei (1826). El a cedat-o fiicei nevrâstnicii, Maria de Gloria, bunica regelui nostru Ferdinand. Ea a domnit de la șaisprezece ani, izbutind a înlătura, cu ajutorul tatălui († 1834), țusurpația de șase ani (1828-34) a unchiului Miguel. Supt această domnie însă partidele politice erau cu desăvârșire stăpâne.

Portugalia a crezut, la un moment dat, că a căpătat un rege mare în persoana acelui Tânăr prinț Pedro, soțul Stefaniei, care era sora regelui Carol al României. (S'au tipărit acum în ultimii ani scrierile donei Stefania, care a murit foarte Tânără.)

Pedro, ale cărui instrucții pentru miniștrii săi sănt o doavadă de precoce înțelepciune, a murit de o boală curioasă, de care, în același timp, au murit și doi frați ai lui, rămânând numai al treilea, atunci absent, dom Luis, care se pare a fi fost cel mai puțin înzestrat dintre toți. La moartea acestuia, a venit dom Carlos: partidele se „rotiau” la guvern, succedându-se după un număr oarecare de ani, cum era la noi pe vremea lui Carol I-iu. Dom Carlos a în-

cercat să introducă o nouă rânduială. Ministrul său Franco a procedat cum procedase odinioară Pombal: dacă nu mai era acum eșafodul, era, în schimb, trimiterea în Guineia. Și, atunci, a venit acel moment teribil când familia regală, care se întorcea la Lisabona, a fost atacată acolo de un grup de anarhiști și regele a fost împușcat în ceafă, fiul lui, pe care și acum îl regretă Portugalia, Tânărul prinț Ludovic-Filip fiind omorât lângă dânsul; regina, care apăra desperată, prin lovitură cu buchetul, pe fiul său mai mic, rănit la brațul drept, a mai dat, păstrându-l în viață, câțiva ani regalității.

Dom Manuel al II-lea a fost astfel proclamat. Dar în scurtă vreme o revoluție militară pe care n'a îndrăznit să o înfrunte l-a silit să plece.

Nu e necesar să merg mai departe. Republica portugheză a fost întemeiată. Ea durează și astăzi. Dar eu nu sănăt aici ca să exprim simpatia sau desaprobația pentru una sau alta din formele politice. ci numai pentru a înfățișa ceia că a fost mai frumos la un popor care nu trebuie judecat decât după urma lăsată în civilizația omenească prin dezvoltarea istoriei sale de atâtea ori seculară.

IV.

Arta și Literatura

A prezinta în același timp și arta și literatura unui popor nu este o metodă rea. Fiindcă, de fapt, arta și literatura nu înseamnă decât realizarea acelorași idei și reprezentarea acelorași sentimente prin materiale deosebite. Dacă însă se întâmplă ca în viața unei națiuni să nu existe legătura aceasta perfectă între artă și literatură, nu este decât o singură explicație, anume că una din ele, sau arta, sau literatura, a apucat un drum greșit.

Aceasta înseamnă că, în loc să fie inspirate de societatea în mijlocul căreia trăiesc, vin influențe de la o altă artă sau de la o altă literatură. Astfel se poate întâmpla, și s'a întâmplat la noi, să existe o literatură care să se îndrepte după noua literatură franceză, pe când arta se uită și în spre Germania. Și, atunci, societatea noastră a mers și spre Germania, când era vorba de pictură, dar numai că tre Franța când vorba era de literatură. Nu se potrivau între ele aceste două forme, fiindcă și una și cealaltă era în afară de noi. Ar putea fi însă o armonie între arta și literatura de împrumut când și una și cealaltă ar pleca din același loc; dar și această potrivire ar fi *în afară de noi*.

Căci într'o literatură în care fondul național ser-

vește de basă nu se poate împrumuta în dreapta și în stânga, dar se poate culege, cu plan și asimilând. Tot ce nu este asimilat n'are nicio valoare.

Se poate întâmpla ca o literatură care ar vrea să reprezinte fondul național al unei țări să găsească acest fond național încă nedefinit.

Dacă este încă nedefinit fondul național, nu se poate exprima bine nimic. Atunci, fiind vorba de un popor mic, se primește o influență de aiurea, care se poate desvolta foarte armonic. Vom vedea-o aceasta cu privire la Portugalia.

In expunerea, aşa de pe scurt, care va urma, se vor evita prea multe nume care nu sunt familiare și care se uită deci, îndată; câteva nume reprezentative vor ajunge. În schimb vor fi, după puțință, acele caracterisări generale fără de care nu se poate prezintă o artă și o literatură.

Tradiția cea mai veche asupra artei și literaturii portugheze nu trebuie căutată în cine știe ce deosebită. De și dese ori dată la o parte de influențe străine, ea există, cu o notă de adâncă originalitate, care iese la iveală. Pot spune însă că mai des iese la iveală (cu toate cenaclurile de cafenea) fondul nostru propriu decât cel portughez. Noi nu am suferit influențe atât de adânci și atât de trainice încât să ni poată acoperi fondul național, afară numai de vremea care începe la sfârșitul secolului al XVIII-lea, când hotarele nu se mai țin în samă, când din cauza răspândirii tiparului, a înmulțirii căilor de comunicație, noi am devenit sufletește vecini cu o foarte mare țară latină, de o civilizație înaintată —, țara francesă. Și nu a fost să se facă acestei țări o ofensă, când am încercat să ne eliberăm de supt influența ei exclusivă, în epoca aceia calom-

niată (icratați-mi terminul) de toți idioții, dar lăudată în schimb de însiși Francesii, cari nu caută neconenit sclavi ai strălucitei lor civilizații.

Dacă, în Portugalia, un fond național a existat, prima înțrebare care se pune, în materie de artă și literatură, este aceasta: ce s'a luat de la acest fond național?

Incepește arta, era imposibil să se iea primele elemente de la acel fond național care a fost căsuța țărănească din România de odinioară, trăind o viață locală, patriarhală. Pentru a trece de la căsuța din munte și de pe malul Atlanticului la mănăstire sau la palat, trebuia făcut foarte mult drum. Deci, în prima perioadă, arta portugheză a fost una de caracter european general, și anume de acea nuanță care era mai apropiată de poporul portughes: a Franției.

Ceia ce nu înseamnă însă că n'a fost un început de artă „portugheză” înainte de Portugalia. La noi începuturile artei noastre sănt în legătură cu începuturile Statului; până nu am avut Statul muntean, n'am avut biserică de la Argeș. Acolo însă există o artă „portugheză” înainte de crearea Statului. Aceasta nu înseamnă nici apeductul lui Sertorius, nici templul Dianei, ambele la Evora, ci o biserică foarte interesantă despre care cred necesar să vorbesc la început.

La Porto, oraș modern, în care străzile nu sănt largi, dar cu zidiri enorme, în acest mare oraș, unde se poate vedea o arhitectură nouă fără multă valoare, se întâlnește în cutare colț o foarte mică biserică al cărui nume este Santa Maria Ceidofeita (o interpretare filologică populară spune că „ceidofeita”, înseamnă *cito facta*, făcută răpede, cum este la noi

biserica Dintr'o zi). O clădire mică fără nicio leudință de înălțare ca în epoca gotică; mai mult o capelă, un paraclis.

Cum istoria Portugaliei pentru vremea veche este făcută, înaiute de toate, din povestiri în relație cu câte o biserică, aşa cum, la noi, o parte din istoria noastră veche se păstrează, în ce privește Muntenia, în legătură cu ctitoria Tismanei lui Nicodim, cei cari au refăcut mănăstirea aceasta spun că au gasit o noliță prin care ea e atribuită unui rege visigot, Teodebert, din anul 560. Este de sigur o zidire foarte veche; capitelele coloanelor sănt de o asprime extraordinară. Avem a face fără îndoială cu o ctitorie a artei începătoare, când teritoriul portughes era în stăpânirea raselor gerinanice.

Clădirea aceasta însă este isolată: nu pleacă de acolo un curent de dezvoltare. Se întâmplă în viața istorică a unui popor să întâlnești astfel o opera de artă cu caracter unic, de la care nu pleacă niciun fel de mișcare.

După aceasta însă vin Maurii; ei au găsit poporul portughes în formăție; de aceia nu ni se prezintă pentru aceasta epocă documente sufletești în domeniul artei sau literaturii.

Arta arabă este înainte de toate o artă de lucruri delicate și gentile; nu se impune prin proporții, cum este casul artei indiene, nici prin armonia de linii simple, care se găsește pretutindeni în arta greacă. Un templu indian reprezintă o vastă concepție de artă, un templu grecesc, cu dimensiuni restrânse, ca și casa țaranului nostru, câștigă prin dezvoltarea armonica a elementelor ce o compun: e o altă concepție de artă. Există însă și o artă de ornamentație înainte de toate. Ce plan de compoziție ați găsi la Cordova? La acea minunată clădire care s-ar putea prelungi oricât în

fiecare parte fără ca întregul să piardă ceva. Moscheia din Cordova nu se ridică aşa cum se ridică o catedrală gotică; ceia ce este frumos la dânsa e însă amănuntul, care, în arta arabă, se compune mai ales din două elemente (căci arabescul nu este altceva decât o linie care nu se sfârşeşte niciodată). Celo două elemente sănt: colonetele, care vor rămâne în arhitectura portughesă, în claustrele de mai târziu, în galeriile acelea acoperite din jurul și din dosul mănăstirilor, care încunjură curtea cu vegetație bogată și cu fântâni limpezi. Supt claustrele acestea se va așeza bolta gotică, foarte îndrăzneață, din epoca aceia care se consideră cu foarte mare nedreptate că fiind decăzută: goticul *flamboyant*. Al doilea element este acoperirea părețiilor cu aşa-numitele „azulejos”, cu „porțelana de azur”, de desenuri albastre.

Ele dau, chiar când decorația e numai de linii geometrice — cùtare gară presintă însă vederi de monumente, alta o luptă —, efecte foarte frumoase la lumina soarelui. Intre noile „azulejos” însă și cele vechi este o deosebire. Acestea sănt în relief. Uncle clădiri se impun atenției mai ales prin distincția sau bogăția acestei ornamentații. În marginea Lisabonei, unde este acum un orfelinat — sănt atât de antice ricali Portughesii încât cu vremea au dat aceste mănăstiri orfelinatelor, ceia ce, oricum, tot e mai bine decât să se facă din ele spitale sau case de nebuni, ca la noi, — care a fost odinioară o mănăstire a Maicii Domnului: tot cuprinsul ei este acoperit de „azulejos” —, și claustrele și biserică principală. Si aceeași lucru se poate întâlni și în catedrală, unde din nefericire s'au instalat diferite servicii publice, adu-

---

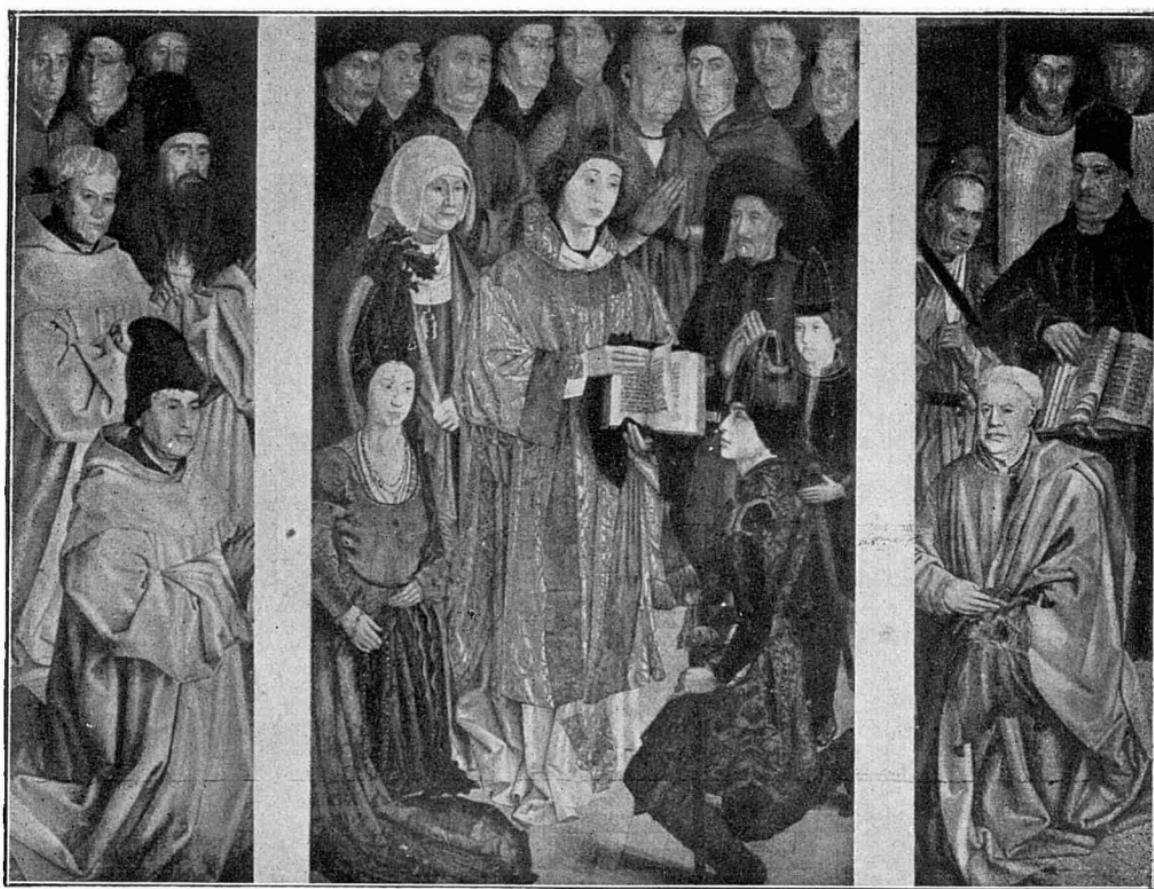
¹ In ultimele decenii Jorge Colaço a dat un nou avânt acestei arte.

când degradări vandale care ar fi, se spune, încă din secolul al XVIII-lea. Porțelanele catedralei Sf. Vincențiu însăși se înșează, în acest fel, toată viața omului din acel timp. La Arabi nu erau chipuri omenești, ci numai linii geometrice, pe când la Portughesi tabloul însuși se face pe acest fond.

Epoca aceasta maură s'a isprăvit fără să exercite o influență adâncă asupra sufletului național. Am spus și altă dată că în limba portugheză caracterele care-i formează individualitatea se pot explica și fără Mauri.

Limba n'a fost influențată deci de Arabi. Nu se găsesc în ea sunetele lor guturale. E o limbă jucăușă, fără solemnitatea limbii spaniole, ori sonoritatea celei italiene, ori acea drăgălașie duioasă a limbii românești; ea nu are nici pecetea de aristocrație pe care a căptat-o limba francesă cu timpul. Dar este totuși o limbă de circulație răspede, cu care se pot duce conversații foarte expeditive, aşa încât cine o înțelege cetită poate să nu înțeleagă nimic auzind-o vorbită. Așa cum este, ea apare ca foarte potrivită pentru poesie; cu praful acesta de cuvinte se poate face cu totul altceva decât cu o limbă, ca acea spaniolă sau italiană, care folosește cuvinte vocalice cu integritatea perfect păstrată, aşa că nu se poate recurge la dispariția de vocale finale pentru necesitățile ritmului, cum se face la noi.

Poesia populară portugheză, ca în *vilhancicos*, în *cântigas*, în *redondilhas*, care este foarte veche (secolul al XII-lea), nu e în totdeauna strict populară. Sentimentele poporului au inspirat și pe anumiți clerici, pe anumiți călugări din evul mediu, cari le-au exprimat în ritmul poesiei populare și într'o formă absolut corespunzătoare mentalității mulțimi-

Pictură portugheșă medievală : Nuno Gonçalves, Triptic
(ediția „Amicilor Museului Național de artă veche“ din Lisabona)

lor de la țară. Ele se cuprind în *Cancioneiro geral* („general”) al lui Garcia de Resende, publicat la 1516.

De aici se trece însă la o formă superioară de poesie. Destui regi ai Portugaliei au fost și poeți. Așa a făcut versuri, în dialectul galician de la Nord, regele Deniz (*Cancioneiro del rei dom Diniz*), Alfons al IV-lea și frații, dom Pedro-cel-Crud, apoi fiili lui Ioan de Avis și regele dom Duarte, în fine dom Pedro cel purtat și prin Carpați, — care e socotit ca introducător al sonetului —, fiul și fiica sa.

Versurile acestora, și ca inspirație și ca mijloace, sănt imitate după literatura aceia foarte răspândită în evul mediu și care a meritat să fie pentru bogăția formei și pentru străbaterea adâncă în sentimentul iubirii, care este literatura provențală.

Portugalia a pornit deci, în literatură cu tradiția literară francesă și cu literatura aceasta provențală care s'a întins și în Italia, asupra Piemontului, și în Peninsula iberică, asupra Cataloniai. Dar, în literatura clericiilor, pe lângă această inspirație se întâlnesc și ecouri spontane ale simțirii populare, ca la Camoens.

Iată câteva probe:

*A judeca nu e lucru ușor.
Privind în cer și jos aceiași coloare,
De-a dat aurora coloarea florilor,
Sau dacă aurora are colori de floare.*

*

*Cine-i orb și-așa născu
Viața lui în cânt se stânge.
Eu văzuiu cum ai fost tu,
Nu te văd: mi-e a tot plâng.*

*

*Intr'o mână intră tot
Ce îmi dete Dumnezeu:*

*Cu el și pușin e mult,
Fără el mult e pușin.*

*

*Vrei să știi tu: pește cât
Este 'n marea cea adâncă?
Jumătate și nc'atât
Și-apoi câți s'or naște încă.*

*

*Căci mi-ai făcut atâta rău
Din acea zi când te-am văzut,
Căci altul nu-i, o domn al meu.
Ca tine și nu te-am pierdut
Din inimă, căci te iubesc,
Și vreau să nu mă mai opresc,
De-a te iubi, spre răul meu.*

*

*Femeia ce-o iubesc și e stăpâna mea.
Arată-mi-o, o Doamne, dacă îți va plăcea,
De nu, mai bine moarte.
Căci ochii verzi ce i-am văzut
Mă fac să merg aşa.
Și, dacă nu vrei să mă crezi,
Măcar privește-mă să mor.*

*

*Ce folos ai, o domn al meu,
Că-mi faci mie atâta rău,
Când eu alt bine nu mai vreau
Pe lume, și, o domn al meu,
Arată-mi ce folos ai tu?*

*

*Să fac pelerinajul, în inimă mi-am pus:
La Santiago ruga s'o fac eu m'aș fi dus.
Și ca să-mi văd amicul meu acolo.*

*

*Tu, ce mi-ai zis, amice,
Că mă iubești cu mult mai mult*

*Decât oricâte 'n lume sănt,
Te jur să-mi spui — și eu te-ascult—,
Dacă-mi vrei binele, cum zici,
De ce te-ai dus de-aici?*

*

*S'a dus amicul meu de-aici
La oaste, unde-l chiună Craiul:
De-atunci n'am soinul și nici traiul.
Dar eu socot aşa a fi
Că, zăbovind, de nu mai vine,
E numai Craiul care-l ține.*

*

*Amicul meu, dacă simțești
Plăcere 'n ceia ce iubești,
Ridică-mă de-aici, amice.
Fără iubit stau singurică,
Și nu dorm, numai ochii miei:
Și-mi rog lumina pentru ei,
Dar nu primesc din ea nimica.
Dacă iubitul-aici ar fi
Lumina iute ar veni.
Noaptea de ieri puteam s'o fac,
In trei nopți lungi, aşa-mi părea.
Dar cea de azi, pe voia mea,
Căci mi-e iubitul-aici!*

*

*Haidem toate trei, drăguțele mele,
Supt alunii ceștia 'nfloriți,
Și cine-i că noi, cari avem iubiți,
Și se iubesc amândoi,
Supt alunii ceștia 'nfloriți
Să joace că noi.*

*

*Eu auziū ciobănița cântând,
Când călăriă acolo lângă mal.*

*Și ea singură era lângă val,
Că m'am ascuns ca s'o aud cânlând
Și ea zicea frumos aşa pe rând:
Supt ramul verde înflorit
Duc dorul meu către iubit
Și-mi plâng de doru-i ochii.*

*

*De-acuma oricât oiu trăi,
Mă jur că nu voi mai iubi.
Cum m'a mințit, cin' m'a iubit,
Credința mea să isprăvit,
Căci m'a mințit cin' m'a iubit.*

*

*Cum mânilo noastre la hram
Le Val de Prados candele aprind,
Noi, fete'e ce'n danț se prind.
Cu toatele să ne pornim
S'aprindem și pentru noi toate:
Noi să jucăm dacă se poate.*

*

*Doamne, ce noapte bun'avuiu
Cu somnul dulce ce-am visat:
Visăiu că mi s'a arătat
Iubitul meu cu dorul lui,
Și-a zis: vorbește-mi, lumea mea!*

*

*De-ar fi iubitul lângă Craiu,
Cu călă dragoste îi port,
De l-aș vedea, atuncea, vai!,
Eu aș cădea ca lucru mort.
Dar el aceasta n'o voiește:
De-ar ști că el moartea mi-ar fi,
Indată însuși ar muri.*

Ascultând poesia aceasta făcută de clerici, este oare vre-un Român care să nu recunoască accente dii

cântecul nostru popular? Evident că sănt poesii scrise de intelectuali, dar cari știau să se coboare la nivelul poporului — nu în felul în care „reproducea” Alecsandri poesiile populare, în care introducea și sentimente false. Sânt cântece scurte de iubire cu strigătele către moarte în care se mantuie (în poesie mai mult decât în realitate) chemările de dragoste.

Alături de acestea aflăm bucăți care se referă la hramuri, la pelerinagii.

In legătură cu aceasta baladele cu caracter popular vorbesc de cavalerii cari s-au dus la luptă și nu s-au mai întors, de caii năzdrăvani, de părinții cari pleacă să-și caute fiul mort — și gura mortului nu se deschide, dar ca prin mînune calul începe să vorbească spuind cum s'a stins cavalerul; de tinerii cari la întors întrebă de logodnica lor și află că s'a măritat cu altul; de corăbieri cari vin de departe cu corabia — „Catrineta” — și cari, fiind ispititi de Sânta, se roagă lui Dumnezeu să li scape și luntrea și sufletul:

*Vezi colo e Catrineta,
O luntre cu multe povești.*

*Vă spun, o boieri dumneavoastră,
Din multe ce sănt, pe aceasta.
Trecuse un an și o zi
De când ne găsiam tot pe mare,*

*Și n'aveam nimic să gustă,
Și n'aveam nimic să mâncăm:
Era doar un pește păstrat,
Pe ziua ce vine, la masă,*

*Dar peștele-așa de uscat
Că nime nu poate să-l mânce.
Și-atunci căutarăm prin sorți
Pe care din noi să-l ucidem,*

*Și ni-a ieșit căpitänul.
— Te suie, te suie, cârmace,
Te suie pe 'naltul catarg,
De vezi vre-un pământ spaniol,*

*De vezi Portugalia 'n zare.
— Nu văd nisi pământ spaniol,
Nici văd Portugalia 'n zare
Văd numai doar spadele șapte,*

*Ce sănt să te-ucidă gătite.
— Te suie, te suie, luntraș,
Te suie pe vârful de funii,
Privește pământul spaniol,*

*Și de Portugalia vine.
— Acuma le văd, căpilane,
Le văd, căpilane stăpân.
Acolo-i pământul spaniol,*

*Și-aici Portugalia vine,
Dar, iată trei fete ce stau,
Ce stau supt un pom portocal,
Și una își coase cămașa*

*Și alta își țese cu furca,
Iar cea mai frumoasă, o, vai!
Stă 'n mijloc și plângere mereu.
— Sănt fetele mele tustrele:*

O, cum le-aș mai săruta!
Pe cea mai frumoasă din ele,
Ti-o dau de nevastă s'o iei.

— *Nu vreau de soție s'o ieau,*

Că mult te-a costat ca s'o crești.

— *Atunci iși voiu da atâți bani*

Că nu-i vei putea număra.

— *Nu-mi trebuie banii să-mi dai,*

Că mult te-ai trudit să-i câștigi.

— *Deci și-oiu dărui calul alb,*

Carc 'n veci nu-și găsi un tovarăș.

— *Nu-mi trebuie nici calul cel alb,*

Că greu și-a venit să-l învețî.

— *Eu lăntrea și-oiu da-o atunci,*

Ti-oiu da Catrineta în dar.

— *Nu vreau Catrineta s'o ieau:*

Nu știi să-i țin căрма destul.

— *Atuncea tu însuți să-mi spui*

Ce este răsplata ce-o vrei.

— *Un lucru și cer, căpitane,*

Să-mi dai al tău suflet, să-l ieau.

— „*Tu, drace, în lături te du,*

Te du cu ispita din față-mi,

Am suflet de la Dumnezeu.

Mai bine dau trupul meu Mării.”

Și-l luă deci un înger cu el

Și nu l-a lăsat să se'nece.

Și demonul nu birui,

Oprindu-se vântul pe mare.

Și noaptea veni Cațrineta,

Veni și la țerm se opri.

Descoperim însuși sufletul poporului portughez, fie că s'au amestecat căturari sau nu. Această împărțire a poesiei corespunde, în mult mai mic, firește, la ceia ce este în Spania epopeia Cidului.

— Cu sănătate, mătușa mea,
Ce stai la lucru din furca ta?

— Să vii cu bine, voinice, tu
Ce spui binețe când vii acù.

— Imi vine ceasul, imi vine-acum,
Măntorc spre casă, din lungul drum,
Și m'am schimbat pe drumul cel lung
Incât să aflu ce sănt n'ajung.
Mai bine cu Mauri-aș fi perit
Decât ca astfel să fi venit.

— O dragul mieu, o drag nepot,
Te-am plâns pe tine, dar nu mai pot.

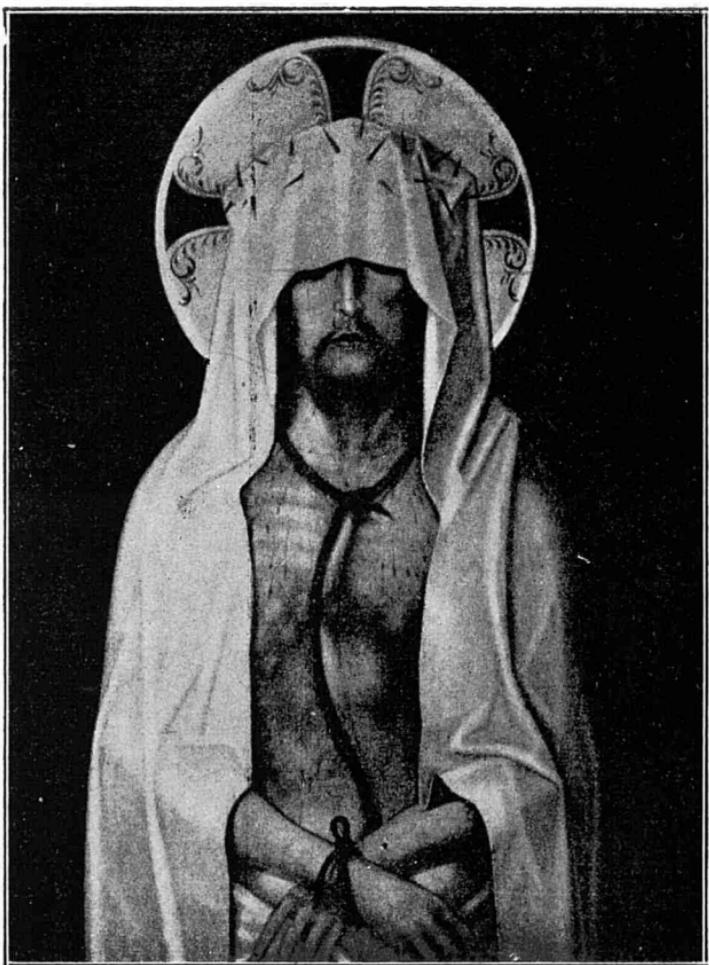
— Și unde-i tata și mama mea?
Aș vrea atâťa-i îmbrățișa.

— E mort bătrânul, iar mama ta
Am fost dăunăzi a o'ngropa.

— Mătușă, unde-s cetașii miei.
Să-mi spui îndată: cu dânsii ce-i?

— Nepoate, află c'ñ depărtare
Se bat cu Mauri colo spre mare.

— Și calul mieu drag de bătălie
Cu dânsul oare ce-o să mai fie?

Chip al „Mântuitorului în suferință de un pictor portughez din evul mediu (ediția „Amicilor Museului Național de artă veche“ din Lisabona)

- Căluțul tău cel minunat
Măria Sa Craiul ţi l-a luat.
- Și, zi, mătușă, iubita mea
E tot în lacrimi a m'aștepta?
- Logodnică-i astăzi iubita ta
Și mâne chiar ea s'a mărita.
- Și unde-i oare, zi, în ce loc
Să merg să caut al mieu noroc?
- Eu nu ţi-oiu spune, spre-a o află
Căci poate ai pierde viața ta.
- Nu mă omoară cum te-ai gândi,
Căci ca la Curte eu știu vorbi,
Și unde vorba nu-i de ajuns
Ajunge spada mea de pătruns.
- Cu sănătate, o, voi nuntăși
Cele mai bune dori-vi-le-aș!
- Sosiși cu bine o, dumneata,
La nunta noastră vin'a gusta!
- Mie nu-mi este de desfătări,
Nu sănt aice pentru mâncări:
Eu cer mireasa dintre ai săi,
Căci e iubita mea cea d'intăiu.
- Și ea s'arată cu glasul stins,
I-i fața toată udă de plâns,
Și, cum îl vede cu ochi de foc,
Să cadă-i vine, moartă pe loc.

— De plângi, iubilo, că m'ai văzut.
 Mă 'ntorc spre drumul din început,
 De plângi nuntașii ce te doresc,
 Eu sănătatea ca să-i plătesc.

— Plătit cu viața aş fi dorit
 Pe-acela care m'a tot mințit
 Zicând că morț ești în depărțări,
 În țeri străine de peste mări.

— Serbeze nunta ei între ei
 Facă ospățul petrecerei,
 Rămâde dânsul între ai săi,
 Eu ieau iubirea mea cea d'intăiu.

Acum poștească judecători
 De-aici, de-aiurea. Judece! Ori,
 De nu-i aice dreptatea mea,
 Cu spada asta mi-o voi uita.

Aiurea e calul năzdrăvan al viteazului:

Veniți, veniți, cavaleri,
 Că regele vă socotește
 Au socotit, au socotit
 Dacă vre unul mai lipsește.

Era acela don Bellrao,
 Acel ce-i strășnic la luptă:
 Odată el n'a fost lipsit
 Decât în ceasul blăstămat.

La trecerea răului rău,
 La vadul trecerii urâte
 Au tras sorții spre-a găsi
 Cine s'află trupul său.

*La plecare-au fost făcut
Jurămintele pe altar
Că acel ce-a fi căzut
Să se'ngroape'n Francia.*

*Au tras sorți de șapte ori
Și toți sorții se opără
La bici moșul, tatăl său:
Calul deci i-l pregătiră.*

*Și plecă fără cuvânt.
De n'ar fi fost sorții răi,
Nu s'ar fi pornit de-acasă.
Merge trist fără ai săi.*

*Și tot drumul varsă lacrimi:
Noaptea, trece peste vale,
Trece ziua printre munți,
El întreabă 'n a lui cale*

*Pe păstori de l-au văzut:
Cavaler cu alb urmânt
Calul lui cum altul nu-i.*

*„Lângă acest râu nicicând
Nimenea nu l-a zărit.”*

*Merge 'ntr'una, merge 'ntr'una,
De odihnă nici gândind,
Și descopere genuna
Ronceval cu morții ei.*

*Brațele-i se ostenise
De luptat cu-atâția morți:
Toți Francesii se găsise,
Iar Beltrao nicăiri.*

*Se întoarce trist bătrânul.
Iată, pe un câmp deschis.
Stă un Maur de păzește.
Moșul către el a zis:*

— *Zău, te rog, Maure bun,
Spune cu drept crezământ
N'ai văzut trecând pe-aici
Cavaler în alb veșmânt?*

*Astă noapte pe senin,
Când cocoșul cântă'n zori:
Dacă este prins la voi,
Sânt cu bani răspunzătoriu.*

— *Cavalerul, zi, bătrâne,
Care este semnul lui?
— Este alb al lui veșmânt,
Unic prețul calului.*

*El un steag alb de mătasă
Poartă 'n vârful sulișei.
L-a cusut a lui iubită,
Tot în flori cu mâna ei.*

— *Cavalerul, moșule,
A căzut adineaori
Cu picioarele în râu
Și cu trupul printre flori.*

*Trei răni el în piept avea,
Ucigașe toate trele.
Soarele 'intra printr'una,
Prin a doua, mandră luna.*

*Iar prin cea mai mititea
Prinde-o pasăre-a zbura.*

— Nu-i păcatul morții-al lui,
Nici chiar al Maurului,
Ci e doar al calului,
Că nu dete înapoi.

Ci, minune, cine-ar crede,
Cum sta calul în zăvoiu,
Rănit, mort pe jumătate,
El porni să spuie-astfel:

— Nu mă crede vinovat:
De trei ori m'am înturnat
Ca să scap stăpânul meu.

De trei ori m'a înțepat
Și cu pinteni și cu spada,
De trei ori m'a spârcuit

In sărmanul piept rănit,
Și-am căzut a treia oară, —
Zise calul stând să moară.

In aceste trei balade este, de sigur, acel fior pe care îl găsește cineva la noi, în *Miorița*. Fără îndoială aceiași poesie a dorului și morții ca și în acea neîntrecută baladă pastorală.

Dar am găsit într'o colecție portugheșă chiar una din poveștile noastre, aceia în care voinicul și-a luat aleasa fără voia părinților și, cum merg singuri călări în noapte, ei se simt urmăriți: prin vraja calului năzdrăvan răsar ape, păduri și stânci în urma lor, apărându-i. Pe ce căi ajung aceste elemente a trece de la un popor la altul, peste o depărtare că aceasta nu se poate spune aici.

Prin hispanisantul Sà de Miranda, poetul, și latinișant, al lui Ioan al III-lea, „drept și puternic

rege", și prin Antonio Ferreira, didacticul horațian, această literatură poetică se apropiie de Renaștere, pe când Gil Vicente (n. 1470) învie în piesele sale nota populară (*autos*), iar cronica, seacă până acum, caută formele, mai ample, ale istoriei.

Trecând acum în domeniul arhitecturii, sănt rari clădirile influențate de stilul roman din Apus. Se arată ca un exemplu unic lăcașul Sf. Vlăsiei (S. Braz) din Evora. Stilul gotic frances mai târziu dă apoi admirabila biserică zidită după bătălia de Aljubarrota, Batalha, care poate fi pusă lângă splendifera catedrală de la Milano, cu deosebirea că mănăstirea portugheșă a fost înălțată, întreagă, în timp relativ scurt, de meșteri francesi de la sfârșitul evului mediu¹.

Dacă la Guimaraes nu mai e nimic, la Alcobaça, refăcută în stil rococo, se mai află mormintele vechilor regi², Alfons al IV-lea și soția lui Beatricea, zac la Sf. Vincențiu din Lisabona, „vechea catedrală”, lângă locul unde Ioan de Avis a pedepsit cu spada pe favoritul reginei, mare zidire de un imposant stil gotic. La Coimbra, S. Cruz a prefăcut mausoalele și și-a schimbat portalul, aşa încât goticul autentic trebuie căutat în cutare lăcaș ruinat, San Thiago. La Tomar, cu bisericăa Templierilor și a Ordinului lui Hristos, nu se întâlnesc amestecuri.

La Lisabona această perioadă artistică se întrupăză în frumoasa mănăstire a Carmelitilor, care

¹ Aici zac dom Pedro, duce de Coimbra și fratele său, „sfântul Infant”, Ioan al II-lea și fiul Alfons, Alfons al V-lea și soția, Eduard și Leonora.

² Alfons al II-lea, Alfons al III-lea și soția lui, Urraca, Pedro cel crud și Iñez, Urraca, Beatricea de Castilia, soția lui Alfons al IV-lea.

este o ruină fără bolți, întrebuințată pentru un interesant muzeu arheologic.

Pictura portughesă se întâlnește întâiu în secolul al XV-lea, în care dinastia de Avis, o dinastie de cărturari, poartă mai ales un mare interes desco- peririlor. În această epocă se poate însemna un singur sculptor, care a fost împrumutat Burgundiei lui Carol Temerarul, fiul unei principese portugheze, care avea pe Claus Sluter. Căci în secolul al XIV-lea, aria flamandă la Nord se unia prin Burgundia, mulțumită acestei legături de familie, cu arta iberică din Sud, formând o curioasă bandă de artă.

Dar arta portughesă se manifestă în acest timp mai ales prin pictura pe lemn și prin pictura pe pânză, dând o serie de meșteri, ca maestrul de la S. Benito, ca Grigore Lopez („Lupu”), ca Jorge Alfonso, ca un Cristofor de Figueireda, etc.

Există în dezvoltarea acestei picturi doi reprezentanți de un deosebit interes, de o valoare de originalitate care trebuie remarcată în istoria generală a artei. Unul dintre dânsii este un adoptat, adecă nu este născut în Portugalia: el se numește Frey Carlo. Trăia la Evora. Un călugăr cu un foarte rafinat sentiment romantic religios. E greu să se vadă înfățișată fața Maicii Domnului într-o lumină atât de vederat de nouă, care amintește, în epoca modernă, arta prerafaelită din Anglia.

Dar, printre acești pictori medievali, Nino Gonzalves și-a câștigat un mare loc numai în timpul din urmă. Figurile lui încercate de durere, de expresie adânc realistă, portretele acestea de un sens suflețesc adânc se impun atenției și rămân. Se poate spune că Portugalia acestui secol al XV-lea trăiește

mai mult prin zugrăvelile acestea decât aceiași țară, azi, prin literatura contemporană.

Dar, nimic, în represențarea lui Hristos, nu atinge împensa durere, pios învăluitor de hobotul străbătut de spini ce se lasă pe trupul stropit cu sânge, în care se desface juvățul de la gât, legând și mâinile, din Ecce Homo al unui genial pictor necunoscut.

La capătul acestui ev mediu, în arhitectură stilul manuelin.

Când Portughezii au făcut descoperirile lor în India și au văzut templetele acelea enorme, pentru ridicarea cărora a trebuit o întreagă societate de sclavi, cu vâlmășagul de sculpturi, cu o floră exuberantă și animale fantastice, ei, încărcăți de bogății la întoarcerea în țară, au căutat să înfățișeze același lucru și aici. Mănăstirea de la Belhem e deci o clădire enormă cu lungi claustre și o fațadă strălucitoare, având în total o întindere asemenei cu care nu se mai găsește una în creațiunile europene din aceiași vreme. Nu numai că frontonul e un întreg basm feceric, dar coloanele însăși sănăt copleșite de sculpturi de tot felul. În această încercare de a da cel mai complet amestec de arab, de gotic, de imitație clasică, e triumful artei portugheze.

După aceasta vine, mai departe, în secolul al XVI-lea, epoca Inchiziției, tristă, și apoi stăpânirea spaniolă, stearpă: iar, după 1640, o vreme silitoare, dar fără notă proprie, care nu face decât să compieze.

De atunci un singur lucru e remarcabil: încercarea actuală de a învia vechiul stil național, cu linii întrelătiate, coperișuri cârligate la colț și mantia strălucitoare de „azulejos”.

În secolul al XVI-lea începător, când se ridică a-

cele clădiri mari care au în ele o notă epică, a-devărate epopei în piatră, și poeții au fost îndemnați să facă același lucru în cuvinte. Opera aceasta o izbutește marele poet manuelin care este Camoens.

El e, în același timp, fără a ne opri asupra dramei-nuvele, populară și vioaie, *Filodemo*, și autor de sonete, și de bucăți mici care se leagă de un întreg moment al vieții Portugaliei, și autorul acelei construcții virgiliene a vestitei sale poeme *Lusiadele*, imnul epic — dacă se pot pune alături acestei două cuvinte—al descoperirilor. Cum în arta manuelină se găsesc elemente medievale și elemente din Renaștere și elemente venite din influența Indiei, aceleași elemente se găsesc și în marele poem al lui Camoens, operă neîntrecută: până astăzi se îndreaptă admiralația națională către marele strămoș, a cărui statuie se ridică pe piețile de căpenerie din Coimbra și Lisabona. Peste naivele visiuni de natură, peste zvâcnirile de pânze de-asupra oceanelor și ciocnirile de spade care străbat poemul de la un cap la altul, peste descrierea cuceririi pământului indian, este în același timp și o stăpânire română, antică, a materialului, este o notă a Renașterii.

Iar bogăția de amănunte pitorești se potrivește cu țara „azulejurilor”, care găsește totdeauna detaliile ce sar în ochi. De-asupra tuturora, un simț de măreție, un *imperialism* portughez.

Povestirile istorice în prosă ale unui Barros, Albuquerque fiul și Damian de Goes, ale unui Fernand Lopes și Antonio Vieira, apărătorul indigenilor apăsați, chiar, în secolul următor, ale Iesuitului iubitor de fabule antice Bernardo de Brito, ale lui Luiz de Sousa și abatului Freire de Andrade servesc scopurile aceluiași imperialism.

Urmează epoca de decădere. Secolul al XVII-lea

găsește plăcere în pastoralele lui Alves și lui Francisco Rodriguez Lobo, cântăreț și al gloriilor naționale în poemul „Conetabilului”, Nuno Alvarez (foarte frumoasă descrierea luptei de la Aljubarrota!), lui Barbosa, în operele bogate ale lui Garçao, Diniz și Bocage. În secolul al XVIII-lea, Erriceira imită servil pe Francesi. Secolul al XIX-lea dă întâiu o epocă de clasicism de imitație (Antonio de Castilho, și traducător din englezeste).

Din bucătările clasicismului aleg acest imn pentru Aljubarrota:

*Deci lîra să sună, c'aici se ridică
Un semn de izbândă îmens străucind:
E templu și-altarul Maicii Preacurate,
Un templu, poemă, ce cântă superb*

*A patriei slavă 'n al crucii altar.
A patriei slavă e unul s'o spuie,
Și pieptu-i să n'aibă bătăi pentru ea?
Să sună deci lîra! Din sfântul trecut*

*Cu foile 'ntoarse simțim că se lasă
In nourii sacri a Musei aripă.
La Aljubarrota, în câmpul deschis,
Stătûră la luptă oștiri ațâțate:*

*De-o parte se 'nalță bandierele noastre,
De alta acelea ce vin peste noi.
Privește: acolo-i Ioan cel d'intâiu,
Ce-și apără țara, coroana cu lanța,*

*Și colo e Craiul străin care vrea
Să capete zestrea miresei, Beàtriz;
E soarele 'n armele multe și caii
Scobesc cu copita pământul supt ei.*

*De-o parte și alta grăbesc căpitani
De merg la aripi și-aprind spră războiu:
Puține sănt aste oștiri ale noastre,
Grozavă-i puterea dușmanului Craiu.*

*Dar cine să poată, când patria cere,
Să nu dea isprava întreagă a lui?
E-ajunul acelei serbări a Mariei
In care-i păstrată suirea-i la cer.*

*Cu ochii spre ceiuri, oslașul regal
Se roagă: „Stăpână, ni fi călăuză:
De'nvingem, ți-om face lăcașul frumos,
Pe locul în care vom lua biruința”.*

*Vorbește și, calul cel iute zorind,
Cu glasu-i îndeamnă oștirea la luptă.
Și fierul lucește, mulțimi se izbesc,
Ciocnirea de arme aruncă scântei,*

*Pe jos și călare în strigăt uriaș
Ostașii în marea de sânge plutesc:
Se lasă Apusul către-Ocean
Și malul s'aprinde de roșie dungă.*

*O ultimă dată ai noștri se 'ncoardă
Și fuge străinul de dânsii invins.
Și regele fuge în spaimă mulță
Și fuge oștirea dușmană 'n ruină.*

*Ioan li aleargă pe urmă, și-apoi
Se'ntoarce, triumful să-l guste în lagăr.
Trofee se 'nalță și-al patriei cer
De-al gloriei fulger s'aprinde de-odată.*

*De-aceia acumă lăcașu-l vedeți
Că zice: „Aice am smuls biruința”.*

(Soares de Passos.)

Vine apoi un romanticism îndrăzneț în care se cuprind noi și duioase elemente de durere omenească (Ioao de Deus, Garrett, Guerra Junqueiro). Romanticismul spaniol este înainte de toate un sunet de trâmbițe — la Zorilla de ex.—; romanticismul portugheș este mai discret și mai trist.

Una din cele mai frumoase bucăți ale lui Junqueiro urmează:

*Dimineață de Iunie-aprinsă, coastă rea și nudă,
Seacă, pustie, și-un drum pe piatră crudă,
Pământ ingrat pe care 'ncetinel
Și soarele-l bea și stânca mușcă'n el.
Pe un frunziș țepos de un smochin stătea
O cerșiloare, care din stradă se hrănia.
Și aurora cea miloasă și divină
O lacrimă lăsă, enormă, cristalină,
Atât de ideală și clară, de părea
Un diamant departe, iar de aproape-o stea.*

*Trece grozav în calea lui un Craiu
Cu lanțe, coifuri, steaguri, cu alaiu,
Și zice, căulând spre lacrimă: Eu am
Safiruri și briante de nu s'ar mai sfărși,
Și perle am, pe care le plângem luna clară,
Și marea le îngheță în truda-i solitară.
Briliante am, rubine și pietre de safir:*

*Pe lacrima aceasta, eu dau întregul șir,
Și în coroana asta olimpică, supremă,
Aș vrea să văd lucirea ce-o ai în vârf, diademă.*

*Și lacrima cerească, senină, luciloare,
Privi, zimbi c'un tremur, dar fu nepăsătoare.*

Ilustrație de carte portughesă din secolul al XVI-lea.

*Rătăcitor și epic, trebuu un cavaler:
 Era cuprins în aspru lui platoșă de fier.
 Și zise cavalerul, spre lacrimă privind:
 „Pentru Isus coboară, pe spada mea sclipind.
 Te-oiu duce printre lupte ce-s încinate lui
 Spre soarele de slavă în Țara Domnului.
 Și 'naltă, câte-odată, mireasa mea, un astru,
 Te va purta pe gâtul ei alb de alabastru.
 Și i lumină, cu via-ți splendoare, tuturor,
 Eroicele lupte și vise de amor”.*

*Și lacrima cerească, senină, lucitoare,
 Privi, zimbi c'un tremur și fu nepăsătoare.*

*Călare pe catârul lui prost, pe drumul mare
 Trece-un Evreu cu fața zgârcită, pânditoare.
 Dar alți catâri îi poartă iubitul de tesaur
 În lăzi de cedru, pline până în vârf de aur.*

*Și moșneguțul care-i uscat ca și o stâncă,
 Cu cap pleșuv, cu ochiul sticlos, cu ghiar'adâncă,
 Privind spre stea, el însuși uimit este și spune:
 „Ce foc, ce strălucire, ce tremur — ce minune!*

*Cu aurul acesta pot face cumpărări
 De țeri cu regi în ele și vase de pe mări,
 Dar pentru diamantul acesta aş jertfi
 Averea mea întreagă și orice ar mai fi”.*

*Și lacrima cerească, senină, lucitoare,
 Privi, zimbi c'un tremur și fu nepăsătoare.*

*Dar supt smochin vorbește un biet de scaiu părît.
 Spre lacrima cerească, să cate-a îndrăznit:
 „Pământul care 'mparte liliac și viorele,
 Mi-a fost fără de milă, oricând, în toate cele.*

*Dacă înalț spre ceruri un braț spre-a mă rugă.
Un foc îmi vine-asupra și'ncep a mă usca.*

*Și'n jurul mieu cu trupul țepos, nu se adună
Copiii, ca să cânte și joace împreună.
În juru-mi niciodată părechi înamorate
N'au suspinat la ceasuri de stele luminate.*

*Și pasărea mă lasă, zburând departe sus.
De ce n'am și eu umbră și flori pe mine nu-s?
O, lacrimă divină, o astru, pic de apă,
Coboară, tu, asupră-mi și setea mi-o adapă!".*

*Și lacrima cerească, senină, lucitoare,
Făcu un tremur, altul, și i-a căzut în poale.*

*Și, după scurtă vreme, acel scaiu sec, pustiu
Dădu o floare roșă de sânge clar și viu,
De-un roșu de durere, adânc și luminos,
Ca săngele ce curse din rana lui Hristos.
Și în potirul florii din lacrima senină
S'a coborât să-și cate de mierea-i, o albină.*

Antero de Quental prezintă astfel melancolia firii lui bolnave:

*Eu sănt sărac cum este iarba
Din muntele pustiului,
Ca stelele ce n'au avere,
Cum e nisipul râului.*

*Din moștenirea ce-am pierdut
Rămaseră trei bucurii,
Cum lumea nu le-a prețuit
Scăpară de-a' ei lăcomii.*

*Speranța este cea d'intăru,
Cea de a doua voia bună.
Iar libertatea, de-ar dori-o
Un rege, n'o dau pe-o cunună.*

*Pe primele din Bucurii
Le-ai luat, fiindcă îți plăcea,
Pe-a treia lasă-mi-o, să pot
A plângere 'n libertatea mea.*

*Vin nouri grei de tot. Vin mereu
Și-i mâna vântul de Nord ce bate,
Mă lasă liber să fiu trist
Și-apoi să mor în libertate.*

Și ministrul Portugaliei la București, d. Martin de Brederode, scrie în această direcție, ca în această bucată consacrată „varinelor”:

*Varinele pe maluri, de dimineață chiar
Pe cap își pun povara de pește și pornesc
Și, sprintene de muncă, ele nu au habar,
Ci fără de sfială, în față te privesc,*

*Și dacă 'n țara asta de fete frumușele,
O față vreți, a cărui părecche, 'n țară nu-i,
Călați pe mal pe una din fetele acelea,
Cu talia asemeni, cu-a Greciei statui.*

Ori, în nota intimă:

*Cine-i acela, ce'n noapte se poartă?
O, cine, în cale-i, aici rătăci?
Dacă e moartea ce-mi bate la poartă,
Ușor i-i să vadă că inima-i moartă, —
Și n'are nimica să cate aci.*

Alături de literatura poetică este însă și o literatură de roman, pe care o cunoaștem și noi printr'un singur exemplar, o traducere făcută de d. Popescu-Telega, în foiletonul „Universului”, a uneia din operele lui Camillo de Castelbranco.

Alături însă se înlinde imitația largă a romanului naturalist francez, cu „istoria naturală” a familijilor și presintarea mediului natural și social printr'un Eça de Queiros, mult timp ministru la Paris.

Peste genuri se ridică, venind din studiile istorice, cultivate după el de o întreagă școală, până la Oliveira Martins și după dinsul, câte o valoare culturală și filosofică de însemnatatea lui Herculano.

Aceste lucruri ni le spune de acolo de departe — Portugalia.

C U P R I N S U L

C U P R I N S U L

	<u>Pag.</u>
I. <i>Prefață spaniolă</i>	3
II. <i>Spre Lisabona</i>	9
III. <i>Lisabona</i>	21
IV. <i>Evora</i>	35
V. <i>Înapoi la Lisabona</i>	42
VI. <i>În jurul Lissabonei</i>	48
VII. <i>Spre Coimbra</i>	53
VIII. <i>Coimbra</i>	56
IX. <i>Porto</i>	64
X. <i>Prin Franța de Sud</i>	71

Patru conferințe despre Portugalia:

I. <i>Tara</i>	79
II. <i>Rasa</i>	95
III. <i>Istoria</i>	105
IV. <i>Arta și literatura</i>	127

◆
Așezământul tipografic
„Datina Românească“
Vălenii-de-Munte

Prețul: 40 Lei.